

Csanády Márton

A DÉLSZLÁV KÉRDÉS ÉS A NEMZETKÖZI REND

Nemzetközi Kapcsolatok Tanszék

Témavezető:
Dr. Kiss J. László

Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem

Nemzetközi Kapcsolatok Program

A DÉLSZLÁV KÉRDÉS ÉS A NEMZETKÖZI REND

Ph.D. értekezés

Csanády Márton

Budapest
2002

Tartalomjegyzék

TÁBLÁZATOK JEGYZÉKE	6
BEVEZETÉS	7
MEGÁLLAPÍTÁSOK ÉS ÖSSZEFÜGGÉSEK.....	8
A DÉLSZLÁV KÉRDÉS NÉGY KORSZAKÁNAK TIPOLÓGIÁJA	10
A DÉLSZLÁV KÉRDÉS HÁROM FORDULÓPONTJÁNAK TIPOLÓGIÁJA.....	12
I. RÉSZ: AZ ÉRTEKEZÉS KERETEI	13
1. FEJEZET: AZ ÉRTEKEZÉS CÉLJAI ÉS MÓDSZEREI.....	13
2. FEJEZET: AZ ÉRTEKEZÉS SZERKEZETI FELÉPÍTÉSE	15
II. RÉSZ: AZ ELMÉLETI ÉS ÁTFOGÓ KÉRDÉSEK, STATISZTIKAI ADATOK ELEMZÉSE	17
3. FEJEZET: AZ ÉRTEKEZÉS TÁRGYÁNAK DEFINÍCIÓS KÉRDÉSEI ÉS PROBLÉMÁI.....	17
3.1. <i>A nemzetközi kapcsolatok alanyai</i>	18
3.2. <i>A kapcsolatok indítékrendszere: az érdek és az érték</i>	19
3.3. <i>Nemzetközi rend</i>	22
4. FEJEZET: ALAPVETÉSEK A DÉLSZLÁV ÁLLAM HÁROM KORSZAKÁNAK ÁTFOGÓ MEGÉRTÉSÉHEZ	24
4.1. <i>A kvázi kristályos állapotok a nemzetközi rendszerben</i>	24
4.2. <i>A nemzetközi rendszert mozgató legfontosabb energiák</i>	26
4.3. <i>A gazdasági fejlődés trendjei és erőltetett modernizáció</i>	26
4.4. <i>Jugoszlávia és Európa öt történelmi régiója</i>	28
4.5. <i>Tőkefelhalmozás és demográfia</i>	39
4.6. <i>A Balkán, mint földrajzi és politikai fogalom</i>	41
4.7. <i>A Balkán történelmi helye a nemzetközi rendszerben</i>	42
4.8. <i>A balkáni paradoxon</i>	43
4.9. <i>A népességnövekedés, gazdaság és konfliktuspotenciál</i>	47
III. RÉSZ: AZ ELSŐ KORSZAK.....	50
5. FEJEZET: AZ ELSŐ „JUGOSZLÁVIA” ÉS SZÜLETÉSÉNEK KÖRÜLMÉNYEI.....	50
5.1. <i>A Jugoszláv Unió eszméje</i>	50
5.2. <i>Nagyhatalmi vákuum és integráció, illetve a nacionalizmus a délszláv népeknél</i>	52
5.3. <i>Nagyhatalmi érdekek az első világháború kitörésekor a balkánon és a londoni egyezmény</i>	55
5.4. <i>A délszláv nemzetek céljai az első világháborúban</i>	58
5.5. <i>A korfui kiáltvány</i>	61
5.6. <i>Szerbia kontra Szerb –Horvát –Szlovén Állam</i>	64
5.7. <i>A délszláv állam létrejötte - eszmék és törekvések</i>	67
IV. RÉSZ: A MÁSODIK KORSZAK.....	69
6. FEJEZET: JUGOSZLÁVIA A KÉT HÁBORÚ KÖZÖTT	69
6.1. <i>A jugoszláv gazdaság helyzete a két háború között</i>	69
6.2. <i>Társadalmi folyamatok</i>	70
6.3. <i>A világgazdasági válság hatása</i>	73
6.4. <i>A politika</i>	74
6.5. <i>A második világháború kitörése és az első Jugoszlávia széthullása</i>	80
V. RÉSZ: A HARMADIK KORSZAK.....	81
7. FEJEZET: A MÁSODIK JUGOSZLÁVIA.....	81
7.1. <i>A második Jugoszlávia születése</i>	81
7.2. <i>A jugoszláv ellenállás</i>	83
7.3. <i>A nemzetközi közösség viszonya Jugoszláviához a második világháború alatt</i>	85
7.4. <i>A háború vége</i>	88
7.6. <i>Az új Jugoszlávia alapjainak lerakása</i>	90
7.7. <i>Az 1953-as alkotmány után</i>	93
7.8. <i>A népességszám növekedése és az elit struktúrája</i>	99

Tartalomjegyzék

7.9. Az 1974-es alkotmány.....	106
7.10. Jugoszlávia Tito halála után.....	111
7.11. Gazdasági fejlődés eredményei és a területi különbségek.....	112
7.12. A „nemzetiségi osztálytársadalom”.....	113
VI. RÉSZ: A NEGYEDIK KORSZAK - A BALKÁNI KISÁLLAMOK SZÜLETÉSE.....	116
8. FEJEZET: SZOCIALIZMUS HELYETT NACIONALIZMUS.....	116
8.1. Milošević színre lép.....	116
8.2. A válság eskalálódása.....	118
9. FEJEZET: A JUGOSZLÁVIA TAGKÖZTÁRSASÁGI METSZETBEN.....	120
9.1. Szlovénia.....	120
9.2. A nemzetközi közösség szerepe Szlovénia elszakadásában.....	123
9.3. Horvátország.....	125
9.4. Németország és a nemzetközi közösség szerepe a felbomlásban.....	129
9.4. Bosznia-Hercegovina.....	130
9.5. Macedónia.....	138
9.6. Koszovó és az albánok helyzete.....	141
9.7. Vajdaság.....	145
10. FEJEZET: JUGOSZLÁVIA FELBOMLÁSA ÉS A NEMZETKÖZI REND.....	148
10.1. A nemzetközi közösség és a boszniai háború.....	148
10.2. A Dayton-i békeszerződés.....	150
ÖSSZEGRZÉS ÉS KÖVETKEZTETÉSEK.....	152
FELHASZNÁLT IRODALOM JEGYZÉKE.....	155

Táblázatok jegyzéke

1. ÁBRA A DÉLSZLÁV KÉRDÉS NÉGY KORSZAKÁNAK TIPOLÓGIÁJA.....	11
2. ÁBRA A DÉLSZLÁV KÉRDÉS HÁROM FORDULÓPONTJÁNAK TIPOLÓGIÁJA.....	12
3. ÁBRA GALTUNG MODELLJE EURÓPA RÉGIÓIRÓL (GALTUNG, J. [1993]).....	29
4. ÁBRA KÖZÉP-EURÓPA ÉS SZOMSZÉDAINAK GDP/FŐ NÖVEKEDÉSE 1920-1990.....	30
5. ÁBRA KÖZÉP-EURÓPA ÉS SZOMSZÉDINAK GDP/FŐ NÖVEKEDÉSI LÁNCINDEXE 1920-1990.....	31
6. ÁBRA A VOLT JUGOSZLÁV TAGKÖZTÁRSASÁGOK ÉS AUTONÓM TARTOMÁNYOK GDP/ FŐ NÖVEKEDÉSE 1950-1990.....	32
7. ÁBRA I. RÉGIÓ - KATOLIKUS NYUGAT-EURÓPA-SZLOVÉNIA.....	33
8. ÁBRA II. RÉGIÓ - KÖZÉP-EURÓPA – HORVÁTORSZÁG –VAJDASÁG - SZERBIA.....	34
9. ÁBRA HORVÁTORSZÁG, VAJDASÁG ÉS A NYUGAT DÉLI KATOLIKUS PERIFÉRIÁJA.....	35
10. ÁBRA III. RÉGIÓ - ORTODOX EURÓPA.....	36
11. ÁBRA IV. MUZULMÁN RÉGIÓ.....	37
12. ÁBRA AZ ÖT RÉGIÓ, JUGOSZLÁVIA ÉS A RÉGIÓK EGYES JUGOSZLÁV KÉPVISELŐI.....	38
13. ÁBRA BOSZNIA VALLÁSI MEGOSZLÁSÁNAK VÁLTOZÁSA 1921 ÉS 1991 KÖZÖTT.....	43
14. ÁBRA AZ ÉVES NÉPESSÉGNÖVEKEDÉS ÉS GDP/FŐ KÖZÖTTI KORRELÁCIÓS KAPCSOLAT VALLÁSI CSOPORTONKÉNT A VILÁG 108 ORSZÁGÁBAN.....	44
15. ÁBRA A DÉL-EURÓPAI TÉRSÉG NÉPESSÉGNÖVEKEDÉSE 1920-1990.....	45
16. ÁBRA A BALKÁN ÉS KÖRNYEZETÉNEK NÉPESSÉGNÖVEKEDÉSE 1920-1990 KÖZÖTT, NEMZETKÖZI ÖSSZEHASONLÍTÁSBAN.....	46
17. ÁBRA JUGOSZLÁVIA GAZDASÁGILAG AKTÍV NÉPESSÉGÉNEK MEGOSZLÁSA TÁRSADALMI OSZTÁLY ÉS NEMZETI JÖVEDELEM SZERINT 1938-BAN.....	71
18. ÁBRA A SZERB –HORVÁT -SZLOVÉN KIRÁLYSÁG NÉPESSÉGÉNEK MEGOSZLÁSA 1921-BEN.....	75
19. ÁBRA JUGOSZLÁVIA NÉPESSÉGÉNEK ETNIKAI MEGOSZLÁSA 1981-BEN.....	100
20. ÁBRA A JUGOSZLÁV TÁRSADALMI ELIT ETNIKAI ÖSSZETÉTELE 1971-BEN.....	103
21. ÁBRA A TISZTI KAR ÉS A TÁBORNOKI KAR NEMZETISÉGI MEGOSZLÁSA, 1970, 1972, 1991.....	104
22. ÁBRA EGYENLŐTLENSÉGEK A JUGOSZLÁV TÁRSADALOMBAN.....	106
23. ÁBRA A 1974-ES ALKOTMÁNY ÁLTAL LÉTREHOZOTT TESTÜLETI RENDSZER.....	107
24. ÁBRA HORVÁTORSZÁG NÉPESSÉGÉNEK NEMZETISÉGI MEGOSZLÁSA 1921-1991.....	127
25. ÁBRA SZERBEK LAKOSSÁGON BELÜLI ARÁNYA HORVÁTORSZÁGBAN ÉS BOSZNIÁBAN 1991-BEN	HIBA!
A KÖNYVJELZŐ NEM LÉTEZIK.	
26. ÁBRA BOSZNIA TÖRTÉNETI DEMOGRÁFIÁJA 1710-1991.....	135
27. ÁBRA MACEDÓNIA NÉPESSÉGÉNEK NEMZETISÉGI MEGOSZLÁSA 1921-1981.....	139
28. ÁBRA KOSZOVÓ NÉPESSÉGÉNEK NEMZETISÉGI MEGOSZLÁSA.....	143
29. ÁBRA A VAJDASÁG NÉPESSÉGÉNEK NEMZETISÉGI MEGOSZLÁSA.....	146

BEVEZETÉS

Kusturica „Underground” című filmje a következő vízióval fejeződik be:

A bibliai bőség tehenei jönnek ki a vízből. Gyerekek szaladnak a dúsan terített asztal felé. A menyegzői lakomához érkeznek a vendégek. „Meg tudsz bocsátani?” – kérdi a volt kommunista miniszter. „Megbocsátani, megbocsátok, de nem felejték.” – mondja a II. világháborús szerb ellenálló. Egyre erősebben szól az érces balkáni zene. Kezdetét veszi a tánc. A vendégek tébolyultan vonaglanak. Lassan haláltáncra alakul a menyegző. Lassan elszakad a vendégsereg talpa alatti földdarab és elúszik a parttól. Egy vendég felénk fordul:

„Új piroscserepes házakat építettünk itt, és nagy kéményeket raktunk rájuk, hogy oda fészkeljenek a gólyák. A kapujuk tárva-nyitva a kedves vendégek előtt. Hálásak leszünk az új földnek, amely enni ad, a napnak, amely melegít bennünket és a tarka mezőnek, amely népi szötteseinkre hasonlít. Fájdalommal, örömmel és szomorúsággal fog eszünkbe jutni az ország, amelyről így kezdjük a mesét gyermekeinknek: Volt egyszer egy ország... .” „Ennek a mesének még nincs vége.”

A disszertáció a délszláv kérdés négy korszakát, három fordulópontját és az egész korszakon átívelő nagy tendenciákat tárgyalja, illetve helyezi a nemzetközi rendszer összefüggéseibe. Nem kíván történeti munka lenni, hanem azokat a különböző elemeket szeretné összeilleszteni, amelyek megmagyarázzák a XX. századi Európa eme válságövezetében zajló eseményeket. A nemzetközi kapcsolatok elmélete mellett a többi társadalomtudomány elemzési lehetőségeit is segítségül hívom.

MEGÁLLAPÍTÁSOK ÉS ÖSSZEFÜGGÉSEK

Az értekezés vizsgálatai és elemzései alapján a fontosabb megállapítások az alábbiak:

- A délszláv térség, Európa öt kulturális, gazdasági és történeti régiójából, négynek a metszéspontjában helyezkedik el.
- Az ilyen metszéspontban, határterületen képződő államalakulatokat, a természettudományból átemelt fogalmi apparátussal, kvázi-kristályos jellegűnek nevezhetjük.
- A négy régió gazdasági teljesítménye közötti különbség a 20. század folyamán folyamatosan növekedet, szétfeszítve a négy különböző régióhoz tartozó nemzetekből álló államalakulatot.
- A különböző régióhoz tartozás következtében az ország etnikai arányai teljesen átrendeződtek.
- A volt Jugoszláviában feltárt demográfiai folyamatok egyik kulcs eleme a „Balkán-paradoxon”, amely szerint az azonos társadalmi és gazdasági helyzetben lévő csoportok közül, a muzulmán etnikumok népességnövekedése lényegesen nagyobb. Míg a többi vallásokhoz tartozó etnikumok népességnövekedése csökken az egy főre jutó GDP növekedésével, addig a muzulmán közösségeké nő.
- A délszláv egységet a korabeli nemzetközi rend, a nemzetállamok küzdelme és a kialakult nagyhatalmi vákuum tette lehetővé.
- A délszláv állam, mint több régióhoz tartozó területeket magába foglaló, inter-regionális birodalom akkor jött létre, amikor az ilyen formációk a gazdasági és történeti fejlődés tekintetében meghaladottakká váltak.
- A délszláv állam születésében az Antant háborús győzelme mellett, kulcs szerepet játszott, úgy a szerb hadsereg sikeres átmentése 1915-ben mint az olasz fenyegetés.
- Az első Jugoszláv állam 1941-ben nem csak a külső agresszióknak köszönhető bukását, hanem a belső felbomlásnak is és annak, hogy nem sikerült megfelelő berendezkedést kialakítani a délszláv népek együttélése számára.
- Abban, hogy 1945-ben Jugoszláviát sikerült újra létrehozni, meghatározó szerepe volt Titónak és a partizán önfelszabadításnak.

- A második Jugoszlávia születésének és létének kedvezett a háború után kialakuló nemzetközi rend azzal, hogy két világrendszer határára került, de egyiknek sem lett része.
- Az elért gazdasági sikerek, amelyek kezdetben a rendszer legitimitását biztosították, a régiók közti növekvő különbségek révén vezettek válsághoz is, a külső nyomás megszűnésével.
- A gazdasági és társadalmi feszültségekhez nagyban hozzájárult az ország folyamatos és nagymértékű népességnövekedése.
- A jugoszláv válságot alapvetően befolyásolta az a tény, hogy a jugoszláviai muzulmánok demográfiai mutatói - köztársaságtól függetlenül - 1961 után, a sikeres gazdasági modernizáció hatására, radikálisan megugranak, miközben a katolikusok és az ortodoxok népességnövekedése lecsökken.
- A vizsgálatból kiderül, hogy a titói Jugoszláviát a hidegháború és a környező országokénál szabadabb életkörülmények, jobb életlehetőségek legitimálták. A második Jugoszlávia összetartó ereje a kommunista/szocialista ideológia és Tito személye volt.
- A konfliktus kitörését nagyban elősegítette a hidegháború vége, a 80-as évek végén elbizonytalanodó és átalakuló nemzetközi rend és a szocializmus váratlan összeomlása.
- Az új vezetők egyike sem volt alkalmas arra, hogy betöltse Tito helyét, már csak azért sem, mert személyükben hordozták a térség összes sérelmét és tragédiáját.
- A nemzetközi válságkezelés kudarcához nagyban hozzájárultak az Európai Unió belső ellentétei, az európai hatalmak rivalizálása a vezető pozíció megszerzéséért.
- A nemzetközi válságkezelés kudarcáért másrésről az Amerikai Egyesült Államok európai kivonulási kísérlete és rivalizálása az EU-val is okolható.
- A nemzetközi közösség mindmáig adósa a kisebbségi kérdések elvi rendezésének és egy megfelelő intézményes, de hatékony válságkezelő mechanizmusnak. Ezáltal adósa a nemzetközi rend gyakorlatba is átültethető elvi alapokra helyezésének.

A DÉLSZLÁV KÉRDÉS NÉGY KORSZAKÁNAK TIPOLÓGIÁJA

	Első korszak	Második korszak	Harmadik korszak	Negyedik korszak
	-1918 és <i>Szerbia</i> <i>Montenegró</i> <i>Bosznia</i> <i>Osztrák-Magyar</i> <i>Monarchia</i>	1918-1941 <i>Szerb –Horvát -</i> <i>Szlovén Királyság</i> <i>(1929- Jugoszláv</i> <i>Királyság)</i>	1945-1991 <i>Jugoszláv Szövetségi</i> <i>Népköztársaság</i>	1991- <i>Szlovénia</i> <i>Horvátország</i> <i>Macedónia</i> <i>Bosznia</i> <i>Szerbia</i> <i>Crna Gora</i> <i>Koszovó</i> <i>Vajdaság</i>
Nemzetközi politikai rend rendező elvei	Nemzetállamok születése Birodalmak széthullása	Nemzetállamok küzdelme a világ felosztásáért	Hidegháború (Ideológiák háborúja) – Kétpólusú világrend	Kultúrák háborúja – Egypólusú világrend
Elhatárolódás típusa	Birodalmi határok	Allami határok	Rendszerek határai	Gazdasági határok
Nemzetközi politikai rend meghatározó eseményei	Török Birodalom felbomlás <i>Osztrák –Magyar Monarchia</i> <i>expanziója</i> Orosz, Angol, Francia, Olasz, Német befolyási törekvés <i>Vákuum terület kialakulása a birodalmi érdekszférák határán</i>	Németország és szövetségeseinek veresége <i>Osztrák -Magyar Monarchia felbomlása</i> Olaszország területi igényei <i>Francia támogatás</i> A vesztesek reváns szándéka	A Szövetségesek győzelme <i>Szovjetunió terjeszkedése</i> <i>Az USA vezető szerepe</i> Nyugati támogatás	Szovjet Birodalom összeomlása <i>A határterületi státus megszűnése</i> Európai Integráció
Nemzetközi gazdasági rend meghatározó elvei	Nemzeti tőkék küzdelme <i>Gyarmatosítás és befolyási területszerzés</i>	Nemzeti tőkék küzdelme	Multinacionalizálódás <i>Regionális együttműködés</i> Szocialista kísérlet <i>Gyarmati rendszerek felbomlása</i>	Transz-nacionalizálódás <i>Regionális integrálódás</i>
Az európai öt régió	Interregionális birodalmak felbomlása <i>Regionális nemzetállamok kialakulása</i>	Muzulmán régió visszaszorulása <i>Közép-európai régió önállósulása</i> Nyugati régiók belső küzdelmei <i>Ortodox régió felzárkózási kísérlete</i>	Muzulmán régió önállósulása <i>Közép-európai régió Ortodox fennhatóság alatt</i> Nyugati régiók fokozatos integrálódása <i>Ortodox régió expansziója</i>	Muzulmán régió demográfiai válsága <i>Közép-európai régió önállósulása</i> Nyugati régió dominanciája <i>Ortodox régió visszaszorulása és válsága</i>
Külső fenyegetés	Olaszország Bulgária, Albánia, Osztrák –Magyar Monarchia	Németország, Magyarország, Olaszország, Bulgária	Szovjetunió	Nincs

Jugoszláv demográfia		25%-os népességnövekedés	50%-os népesség-növekedés <i>Muzulmán demográfiai robbanás</i>	Háborús népességcsökkenés <i>További muzulmán növekedés</i>
Népesedési probléma kezelési módja	Háború Területi expanzió Kivándorlás	„Földreform” Belső gyarmatosítás Háború	Földreform Németek elüldözése Vendégmunkások	Háború Etnikai tisztogatások Emigráció
Jugoszláv gazdaság	Az egyes területek fejlődését meghatározza az adott anyaország fejlődése	Elmaradott agrár és nyersanyag termelés dominanciája. <i>Nagymérvű függőség</i>	Részben sikeres iparosítás <i>Nagy regionális különbségek</i> Rossz hatékonyság <i>Munkaerő export</i>	Átfogó válság <i>Fejlettek elszakadása</i> Fejletlenebbeknél háborús pusztításokkal terhelt radikális visszaesés
Jugoszláv gazdasági növekedés	Eltérő növekedések	Szerény növekedés, ortodox lemaradás megőrzése	Gyors növekedés, felzárkózás a leszakadó közép-európai régióhoz	Visszaesés
Jugoszláv regionális különbségek	Jelentős különbségek	Növekvő különbségek 3,3x(1950)	Szélsőséges különbségek 7,4x(1990)	Tovább növekvő szétszakadás
Jugoszláv etnikum közti viszonyok	Vegyes	Nyílt szerb elnyomás	Kísérlet a népek közti együttműködés megteremtésére	Kis népek lázadása
Jugoszláv politikai hatalom	Eltérő politikai tradíciók kialakulása	Szerb elit dominanciájú, diktatórikus királyság, formális parlamentarizmussal	Legitim karizmatikus kommunista diktatúra a szerb többségű új osztály uralmával	Korlátozott demokráciák a nacionalista és a volt „új osztály” alkotta elitek közötti küzdelemmel
A Jugoszláv állam típusa	Formálódó államok	Interregionális Birodalom	Interregionális Birodalom	Nemzetállamok

1. Ábra A délszláv kérdés négy korszakának tipológiája

A DÉLSZLÁV KÉRDÉS HÁROM FORDULÓPONTJÁNAK TIPOLÓGIÁJA

	Első fordulópont	Második fordulópont	Harmadik fordulópont
	1918	1945	1991
Nemzetközi feltétel	Antant háborús győzelme	Szövetségesek háborús győzelem	Szovjetunió hirtelen összeomlása
Belső katonai feltételek	Szerb hadsereg sikeres átmentése	Partizánok sikeres önfelszabadítása	Területvédelmi csapatok léte és sikeres felfegyverzése JNA merevsége
<i>Külső motiváció</i>	Olasz fenyegetés	Szovjet fenyegetés	Gazdasági leszakadás
Személyi feltételek	Karadjordjević dinasztia és Pašić a sikeresen taktikázó diktatórikus vezető	Tito általánosan elfogadott karizmatikus vezető	Egymással rivalizáló karizmatikus vezetők Milošević, Tuđman, Gligorov, Izetbegović, Kučan
<i>Külső legitimáció</i>	Francia támogatás	Angol és nyugati támogatás (Kezdetben meglévő szovjet támogatás)	<i>Német támogatás Szlovéniának és Horvátországnak Muzulmán támogatás Boszniának Orosz, Francia, Görög támogatás Szerbiának Olasz támogatás Montenegrónak Amerikai értetlenség</i>
<i>Strukturális tényező</i>	<i>Osztrák -Magyar Monarchia elitjének ragaszkodása a kiváltságokhoz</i>	<i>A királyság elitjének egy jelentős része kollaborál a háború alatt.</i>	<i>A szerbek dominálta új osztály elitjének ragaszkodása a kiváltságokhoz</i>
Nyertes elitek	Szerb elit	<i>Kommunista elit</i>	<i>Nemzeti elitek</i>
Vesztesek elitek	<i>Magyar, Német, Albán, Muzulmán elitek</i>	<i>A Királyság elitje</i>	Szerb kommunista elit
A változást és az új hatalmat segítő feszültségi tényező	Háborús pusztítás és gazdasági krízis	Háborús pusztítás és gazdasági krízis	Szocialista tábor összeomlása és a gazdasági válság
Demográfiai tényező	Szerb létszámfölény	Túlnépesedésből származó szociális feszültség	Muzulmán népességrobbanás
Gazdasági motívum	Földéhség	Szociális elégedetlenség	Fejlettségi különbség
Ideológia	Hódító nacionalizmus	Kommunizmus	Önrendelkezési nacionalizmus (döntően)

2. ábra A délszláv kérdés három fordulópontjának tipológiája

I. RÉSZ: AZ ÉRTEKEZÉS KERETEI

1. FEJEZET: AZ ÉRTEKEZÉS CÉLJAI ÉS MÓDSZEREI

A dolgozat főbb céljai:

Összehasonlítani a délszláv állam történetének négy korszakát (1918 előtti, 1918-41, 1945-89, és 1989 utáni időszak) és három fordulópontját (születés, újjászületés, felbomlás).

Meghatározni a négy korszak és a három fordulópont azonosságait, különbségeit, a lényeges belső és külső tendenciákat.

Feltárni, hogy milyen társadalmi- és népmozgalmak, demográfiai folyamatok előzték meg a térségben a három nagy fordulópontot.

Feltárni a társadalmi folyamatok hatásait a gazdasági fejlődésre és azok területi különbségeire.

Elemezni az egyes jugoszláv nemzeti és nemzetiségi közösségek érdekeit.

Tisztázni, hogy milyen érdekek mozgatták a nemzetközi élet szereplőit - a szomszéd államokat, az európai hatalmakat és a nagyhatalmakat.

Feltárni, hogy a különböző időszakok, belső politikai berendezkedések, milyen mértékben adtak lehetőséget a felmerülő problémák békés, demokratikus és tárgyalásos úton történő rendezésére. (Ehhez a kérdéskörhöz kapcsolódik a politikai kultúra elemeiben rejlő megoldási stratégiák elemzése. Ennek megértését elősegíti, ha áttekintjük, hogy milyen motivációjú vezető politikusok hozták meg a döntéseket, illetve számba kell vennünk azokat az előzményeket, történelmi tapasztalatokat is, amelyek birtokában a résztvevők döntéseiket meghozták.)

Disszertációm célja bizonyítani, hogy a Jugoszláviában történtek nem csak a történelmi véletlenek és rossz döntések következménye hanem az átfogó gazdasági, demográfiai, történelmi és kulturális folyamatok eredménye.

Az értekezés módszereit illetően, a történelmi tényanyag elemzésén túl, a statisztikai adatok feldolgozását is segítségül hívtam, de támaszkodtam egyes résztvevők beszámolóira, memoárjaira, velük készült interjúkra is. Az elemzés kiterjedt azokra a nemzetközi dokumentumokra - szerződésekre, kiáltványokra – amelyekben a kiküzdött

és tudatosult viszonyok intézményesültek. Dolgozatomban felhasználtam a tárgykör általam relevánsnak vélt angol, magyar nyelvű szakirodalmát.

2. FEJEZET: AZ ÉRTEKEZÉS SZERKEZETI FELÉPÍTÉSE

Az értekezés *második része* azokat az elméleti kiinduló pontokat és átfogó kérdéseket tárgyalja, amelyek óhatatlanul felmerülnek a jugoszláv krízis kérdésének vizsgálatakor. Elemzi azokat az alapvető identifikációs problémákat, amelyek napjaink nemzetközi életének kulcskérdései. A tisztázáshoz röviden áttekintem a nemzetközi kapcsolatok vonatkozó elméleti kérdéseit, és bevezeti a kvázi kristályos állapotok fizikai, kémia tudományterületekről átvett modelljét. Rámutat a balkáni térség szerkezeti labilitásának gyökereire, a különböző etnikumok kulturális szemléletéből következő eltérő demográfiai trendjeire, és ezek gazdasági összefüggéseire. Foglalkozik a nemzetközi kapcsolatokat mozgató indítékok elméletével és az e területen megkerülhetetlen Bibó István idevonatkozó munkásságával. Leírja a Balkán fogalmának történelmi és politikai előzményeit.

A *harmadik részben* az első világháború kapcsán összefoglalja a délszláv népek politikai és területi törekvéseit, majd a fejezet végén a térség geopolitikai és társadalomtörténeti problémáinak elméleti összegzését adja, valamint annak a kérdéskörnek, hogy a nacionalizmus milyen szerepet játszott a társadalom-fejlődésben.

A *negyedik részben* először, a két háború közötti délszláv állam, gazdasági és politikai berendezkedését tárgyalja, azzal a céllal, hogy feltárjam a '87 utáni válság előzményeit. Ennek keretében kitér a mezőgazdaság, az ipar, a társadalom-szerkezet, a népesedés problémáira, valamint a jugoszláv gazdaság nemzetközi beágyazottságára. A továbbiakban Jugoszlávia második világháborús helyzetét és az ellenállás kibontakozását tekinti át, melynek végén Jugoszlávia második világháborús helyzetének nemzetközi összefüggéseit vizsgálja.

Az *ötödik részben*, a Tito vezette Jugoszlávia, legfontosabb fordulópontjaira világít rá. Feltárja Jugoszlávia sajátos helyzetét és az új föderatív állam megszilárdulásának ebben rejlő okait. Tárgyalja a háború és Tito halála között eltelt időszak gazdasági és társadalmi fejlődését, továbbá Tito erőfeszítéseit a stabil politikai berendezkedés

megteremtésére. Bemutatja, hogy az ország sajátos helyzete kínálta lehetőségek közepette kialakított berendezkedés miatt mondott csődöt egy új nemzetközi helyzetben.

II. RÉSZ: AZ ELMÉLETI ÉS ÁTFOGÓ KÉRDÉSEK,
STATISZTIKAI ADATOK ELEMZÉSE

3. FEJEZET: AZ ÉRTEKEZÉS TÁRGYÁNAK DEFINÍCIÓS KÉRDÉSEI ÉS
PROBLÉMÁI

A dolgozat délszláv állam történetének három fordulópontját és az ezeken a fordulópontokon végig futó nagy trendeket vizsgálja. Milyen külső és belső gazdasági, demográfiai, politikai, nemzetközi diplomácia és társadalmi folyamatok vezettek az 1918-as születéshez, az 1945-ös újjászületéshez és a 1990-es években a felbomláshoz. Természetesen a három fordulópont sem más, mint egy-egy több elemből összetevődő folyamat eredménye. A fordulópontok eseményeinek megértését a megelőző folyamatok megismerése és vizsgálata adja.

A jugoszláv válság elemzésekor mindenképpen a nemzetközi kapcsolatok nézőpontja kell legyen a kiindulópont. Nemcsak - az elemzőnek és elmélet-alkotónak – kell ezt a pozíciót elfoglalnia és innen szemlélve megalkotnia a saját nézetét, hanem az eseményekben, az ottani szereplők is ebből a pozícióból szemlélték vagy határozták meg a helyzetet, és alakították az eseményeket.

Ezek a nézetek, illetve helyzet-értelmezések erősen eltértek egymástól. Ez tetten érhető volt nemcsak a konfliktusban egymással szembenállók, hanem a krízis nemzetközi kezelésére javaslatot tevők és kezdeményezők körében, illetve a szomszéd államoknak és a nagyhatalmaknak a válsággal kapcsolatos állásfoglalásaiban és tetteiben is.

Kulcsot adhat a megértéshez – ámbár egyben előlegezi is az értelmezést - ha az egyes jugoszláv tagállamokat és nemzeteket önálló szereplőként kezeljük, és a konfliktust eleve, nemzetközi konfliktusként definiáljuk, ugyanis a probléma kezelésében ez a kérdés okozta az alapvető nehézséget. A nemzetközi szervezetek (ENSZ, NATO stb.) hosszú ideig nem tudták eldönteni, hogy a válságot a jugoszláv államon belüli, vagyis belpolitikai konfliktusnak tekintsék, avagy a független és önálló állam-alakulatok közötti, azaz nemzetközi, külpolitikai konfliktusként kezeljék. Ezt a definíciós zavart, a jugoszláv állam szerkezeti kétértelműségét a résztvevők is igyekeztek kihasználni. Mindegyikük a saját érdekei szerinti meghatározás mellett érvelt.

A kérdés tisztázásához közelebb visz, ha megkísérljük definiálni a nemzetközi kapcsolatok „alanyait”, illetve a nemzetközi kapcsolatok „indítékrendszerét”.

3.1. A nemzetközi kapcsolatok alanyai

Mint említettük az eltérő definíciók súlyos jogi következményeket vontak maguk után. A nemzetközi jog, és a nemzetközi élet alapvető problémája jelent meg itt a legvalóságosabb és gyakorlatibb vetületben: kik tekintendők a nemzetközi kapcsolatok és a nemzetközi jog alanyainak?

A nemzetközi jogban elfogadott definíció mellett azonban régóta problémát jelent az önálló állammal nem rendelkező népek jogalanyiséga. A kérdést először az első világháború utáni békeszerződésekben próbálták meg szabályozni, de a probléma a második világháború után, Palesztina kérdése körül kirobbant nemzetközi konfliktusban exponálódott igazán. A zsidó és palesztin állam ügye teljesen új megvilágításba helyezte a korábbi nézeteket. Különösen az adott súlyt a kérdésnek, hogy az ENSZ-döntésekkel ellentétben, a palesztin állam *de facto*, képtelen volt létrejönni. Mivel azonban a PLO egy idő után elnyerte a nemzetközi elismerést, létrejött egy olyan nemzet, amely nem rendelkezett ugyan állammal, de a nemzetközi életnek, bizonyos értelemben mégis szereplőjévé válhatott. A létezően és valósan megjelenő probléma azt mutatja, hogy létezik egy elfogadott nemzetközi jogi szabályozás, ám az abban szereplő elismerés kritériuma egyértelműen a jog keretein kívüli, politikai kérdés. Az ilyen politikai kérdések elismerése a nemzetközi közösség által, nemzetközi normáinak megteremtése, mind a mai napig megoldatlan, és ez a világ sok pontján okoz feszültséget. Ilyen például – egyebek közt - a kurdok, és ilyen volt hosszú ideig a kelet-timoriak kérdése is.

Jugoszlávia esetében ez a probléma bonyolultabban merült fel, mivel a második világháború során kialakult és azt követően nemzetközileg elismerést nyert szövetség tagállamai a jelen válság kezdetén önálló nemzetközi jogalanyiséggal egyöntetűen nem rendelkeztek. Ám az önállóság igénye nem csak a tagállamok esetében merülhetett fel, hanem a két autonóm terület - Koszovó és a Vajdaság - tekintetében is. Megválaszolatlan maradt az a nagyon fontos kérdés, hogy miután a tagállamokat illetően sor került önállóvá válásuk jogára, és ezzel nemzetközi jogalanyiségük elismerésére, akkor ez miért nem vonatkozhatott a két autonóm területre?

A dolgozat gondolatmenetének szempontjából természetesen nem szükséges az, hogy önálló szereplőként kezelt népek, nemzetiségek már rendelkezzenek a nemzetközi elismeréssel. A jugoszláv válság lényege az önállóság, a nemzetközi elismertség megszerzéséért folytatott küzdelem, és az a tény, hogy sajátos identitással rendelkező csoportok a környezetükben élőkől eltérő tulajdonságokkal és érdekekkel rendelkeznek. Az értekezés az ide vezető útról, a felhasznált eszközökről és a törekvések eredményességéről szól. Önálló szereplők mindazokat a nemzeti és vallási-kulturális közösségeket, amelyekben az önrendelkezés igénye felmerült.

3.2. A kapcsolatok indítékrendszere: az érdek és az érték

A nemzetközi kapcsolatok elméleti vizsgálatának kulcsfogalma az érdek. Az elméletek döntő többsége a kapcsolatok legfontosabb mozzanatának tekinti az állam- és a nemzeti érdeket. Általában három fő érdekerületet különböztetnek meg: a gazdasági, geopolitikai és a biztonsági érdeket.

Morgenthau [1985] és a klasszikus realista iskola számára az állam alapvető érdeke a hatalom eszközével biztosítani a geopolitikai érdekeket, a maximális jólétet, a nemzetbiztonságot, és végezetül mindezek összességéként az állam fennmaradását. Az erre építő realista elméleteket elsősorban a hidegháború virágoztatta fel, és olyan szerzők neve fémjelzi, mint Kennon, Lippman és Kissinger.

A hidegháború hanyatlásával megjelent neorealista iskola a változó nemzetközi helyzet figyelembevételével új hangsúlyokat jelölt ki. A direkt fegyveres szembenállás intenzitásának csökkenésével a nemzetközi kapcsolatokban fokozódott a gazdasági szembenállás jelentősége, és ennek megfelelően ezeknek a kérdéseknek a vizsgálata. Így az elméletekben is a gazdaságra helyeződött a fő hangsúly, de másként, mint a marxista, és újbaloldali elméletekben. A kétpólusú elméletek helyett egyre nagyobb teret kaptak az addig katonailag egy táborban álló országok eltérő gazdasági érdekeinek szempontjai.

Ugyanebben az időszakban került az elemzésbe az idealista iskola által felvetett olyan szempont, mint a politikai kultúra. Az érdekek fogalomkörénél sokkal problematikusabbnak bizonyult a politikai *értékekre* vonatkozó kérdések kezelése. Még olyan realista szerzők is, mint Huntington [1999] beépítették a realista elemzésbe a

kulturális és morális faktort, mint másodlagos, de a nemzetközi kapcsolatok tanulmányozása szempontjából nagy jelentőséggel bíró tényezőt. A liberális szerzők egy része, például Fukuyama [1997], különösen nagy jelentőséget tulajdonít a morális és etikai kérdéseknek a vizsgálat során.

A bizonyos szempontból az idealista, más szempontból a liberális iskolához sorolható Bibó István [1986] nagy jelentőséget tulajdonított a társadalomlélektani elemeknek. Megítélése szerint az elsődleges kérdés egy stabil és igazságos nemzetközi rendszer megteremtése. Számára egyértelmű, hogy a hatalmi politika eszközeivel nem teremthető meg a stabilitás, hanem annak biztosítéka csakis egy megfelelően kiépített nemzetközi rend lehet. Bibó idealista és liberális álláspontjának eszközzrendszere a jog, amely nem csak egyéneket, és államokat, de közösségeket is megillet. Bibó egyértelműnek tekinti, hogy a közösségek jogainak megsértése, jogos érdekeinek figyelembe nem vétele folyamatos válságot idéz elő a nemzetközi rendszerben; a hatalmi politikára csupán átmeneti stabilitást lehet építeni. Nem hagy kétséget a felől sem, hogy a nemzetközi életben megtört jogtalanságok az érintett államok belső egyensúlyát is bizonytalanná teszik. Bibónak az ötvenes-hatvanas években megfogalmazott gondolatai összecsengenek a 90-es évek amerikai külpolitikájának egyes megfontolásaival: a nemzetközi biztonság záloga a résztvevő államok demokratikus berendezkedése.

Rendkívül találóan fogalmazza meg Kissinger ezt a dilemmát, ezért érdemes hosszabban is idézni:

*„Az új világrend kialakulását kísérő zavaros helyzet részben abból a tényből adódik, hogy legalább háromféle, önmagát „nemzetként” meghatározó állam hat kölcsönösen egymásra, mialatt csak kevésbé jellemzik őket a nemzetállamok történelmileg kialakult tulajdonságai. Egyrészt ott vannak a **felbomló birodalmakból kiszakadó etnikai töredékek**, például Jugoszlávia vagy a Szovjetunió utódállamai. Ezek az államok történelmi sérelmekről és az ősrégi azonosságkereséstől megszállva elsősorban az ősi etnikai versengések nyertesei szeretnének lenni. **A nemzetközi rend célja kívül áll érdeklődésük körén, s gyakran nem is értik, miről van szó.** A harmincéves háborúba keveredett kisebb államokhoz hasonlóan megőrizni próbálják függetlenségüket, és növelni a hatalmukat, egy nemzetközi politikai rend kozmopolitább megfontolásaitól függetlenül. [...]*

Néhány **posztkoloniális nemzet** egy másik, különálló jelenséget képvisel. Sokuk számára a jelenlegi határok csak a gyarmatosító hatalmak által adminisztratív indokokból meghúzott vonalakat képviselik. [...]

Ilyen körülmények között az állam túlságosan is gyakran a hadsereget jelentette, mivel az volt általában az egyetlen „nemzeti” intézmény. Amikor ez eszme összeomlott, következményeként egyre-másra törtek ki a polgárháborúk. [...]

Számukra a területiális status quo alternatívája a soha véget nem érő és kegyetlen polgárháborús konfliktus volna.

Végül itt vannak a **kontinentális típusú államok** – talán ezek fogják az új világrend alapvető egységeit alkotni [...]

Mindez radikálisan megváltoztatta a nemzetközi kapcsolatok lényegét, módszerét, és mindenekelőtt hatókörét [...]

Ahogy az államok száma és egymással való kölcsönhatásuk lehetősége nő, felvetődik a kérdés: milyen elvek alapján lehetne új világrendet teremteni? Tekintettel az új nemzetközi rendszer bonyolultságára, alkalmazhatók-e a wilsoni elvek – mint „a demokrácia kiterjesztése” az amerikai külpolitika vezérlő elveként a hidegháborús feltartóztatási stratégia helyett? Ezek az elvek nyilvánvalóan sem tökéletesen sikeresek, sem tökéletesen sikertelenek nem voltak [...]

Ugyanakkor a wilsoni idealizmus bőségesen tartalmazott problémákat is. Az etnikai önrendelkezés kritikátlan támogatása, ahogy az a Tizennégy pontban megjelent, nem vette figyelembe a hatalmi viszonyokat, és azt, hogy felhalmozódott rivalizálásukat és ősi gyűlölködésüket megszállottan kielégíteni vágyó etnikai csoportok destabilizáló hatást gyakorolnak a nemzetközi életre. [...]

A hidegháború vége megteremtette az egyesek által „egypólusú” vagy „egy szuperhatalom” világot. Az Egyesült Államok azonban most nincs jobb helyzetben ahhoz, hogy egymaga döntsön a világ ügyeiről, mint a hidegháború kezdetén. Amerika nagyobb befolyással bír, mint 10 évvel ezelőtt, azonban, ironikus módon, a hatalom is több központ között oszlik el. Ilyen módon Amerika képessége, hogy a saját kedve szerint alakítsa a rajta kívül eső világot, valójában csökkent.”

A hidegháborúban aratott győzelem erősen megnehezítette az univerzális kollektív biztonságról kialakított wilsoni álm megvalósítását.” (Kissinger [1996] pp.808-810.)

A nagy kérdés tehát a politikai és a jogi szempontok összehangolhatósága. Jugoszlávia példája ennek a problémának a nehézségeit mutatja, már csak azért is mert a kissingeri gondolat minimum kulturális, gazdasági hasonlóságot vagy közös nevezőt tételez fel a résztvevők, az egymás mellett élők között és nem, mint látni fogjuk, szakadékokat. Az amerikai diplomácia egyik nagy kerékkötője, hogy nem nagyon érti a sajátjától eltérő világokat. Feltételezi, hogy minden etnikum úgy viselkedik a saját környezetében, mint az amerikai olvasztótégelyben.

3.3. Nemzetközi rend

A nemzetközi rend fogalmán azt a globális struktúrát, rendező elvet értjük, amely elrendezi az egyes történelmi korszakokban az önszerveződésre képes társadalmakat. Hasonlatosan a társadalmi struktúrákhoz (és részben azzal összefüggésben) folyamatos átalakulásban van. Éppen úgy, mint egy adott társadalmi rend - jelenség - amely megfigyelhető és vizsgálható részeiben vagy egészben (Merle [1979] pp. 367-420.) Egy-egy fázisának meghatározásakor a weberi ideáltípus fogalomalkotási módszerét alkalmazzuk. Kiemeljük az egyes korszakok legfontosabb jellemzőit. A globális struktúra sajátossága, hogy az egyik állapotból a másikba történő tényleges átlépés a rendszer központjában és perifériáin általában nagy időeltolódással következik be. Azért használtuk a tényleges átlépés megnevezést, mert formailag minden szereplőnek alkalmazkodnia kell. De ez a formai alkalmazkodás, nem jelent, hiszen objektív okokból nem is jelenthet lényegi, tartalmi alkalmazkodást az esetek egy jelentős részében. Az ilyen csak formai, kvázi alkalmazkodásra vezetjük be a következő fejezetben a kvázi kristályos állapot fogalmát.

A nemzetközi rend sajátja, hogy folyamatai nem szabályozhatóak úgy központilag, mint egy adott társadalom folyamatai. Nincsen ténylegesen kikényszeríthető jogrendje, viselkedési normarendszere. Ahogy nincsen központi irányító apparátusa. Ezek hiánya régóta foglalkoztatja a gondolkodókat és politikusokat. A XX. század során ennek orvoslására történtek kezdeti lépések, de ezek - mint tárgyalt témánk is mutatja – máig nem hozták meg a várt eredményt.

Célja a kollektív biztonság. Problémája, hogy ennek a biztonságnak a hasznélvezői elsődlegesen a globális elit társadalmi, melyek maximális

érdekérvényesítő képességgel rendelkeznek. Ezek a társadalmak, hasonlóan a társadalmi elitekhez, egy adott politikai állapot konzerválásában érdekeltek, miközben a rendszert meghatározó dimenziók mentén folyamatos átalakulás megy végbe.

A nemzetközi rendet a XIX. századig alapvetően a feudális birodalom típusú államok jellemezték. A XIX. századtól kezdenek meghatározóvá válni a nemzetállamok. A második világháborút követően létrejön az ideológiai megosztottság mentén egy kétpólusú hidegháborús nemzetközi rend.

A magát szocialistának nevező pólus táborának felbomlásával, és gazdasági válságával egypólusúvá válik a nemzetközi rend. Ez részben növeli a biztonságot, mivel megszünteti a hidegháborús nagyhatalmak és táboraik közti összecsapás veszélyét. Másrészt csökkenti, mert egy újabb rendezetlenséget eredményez a világ azon részein, melyek nem kapcsolódnak a fejlett régiók gazdasági és politikai integrációihoz.

4. FEJEZET: ALAPVETÉSEK A DÉLSZLÁV ÁLLAM HÁROM KORSZAKÁNAK ÁTFOGÓ MEGÉRTÉSÉHEZ

4.1. A kvázi kristályos állapotok a nemzetközi rendszerben

A „nemzetközi rendszer” fogalmának megértését nagyban elősegítheti, ha a természettudományokban használt rendszerfogalommal vetjük össze. Egy ilyen kísérlet – több mint egyszerű metafora, - egyúttal nagyban elősegítheti a vizsgált probléma elemzését. A nemzetközi rendszer viselkedése ugyanis nagyon hasonlít a fizikai vagy kémiai rendszerek viselkedéséhez. Mind a természeti, mind a nemzetközi rendszerek alapvető igénye a stabil energiaszintű állapotok felvétele, úgynevezett szilárd status-quo kristályok létrehozása, annak érdekében, hogy a rendszer stabilizálódjék. Hasonlóan a fizikai vagy kémiai folyamatokhoz, a nemzetközi rendszerben sem szűnik meg a változás egy- egy szilárd szerkezet felvétele nyomán. Különböző tényezők (gazdasági, technológiai, ideológiai, környezeti stb.) hatások, átalakulások nyomán megváltoznak a rendszer belső arányai lokálisan vagy globálisan. A megváltozott belső arányok, hatalmas energia-növekedést indukálnak a rendszerben, szétrombolva az addig meglévő „kristályszerkezetet” és törekszenek minden áron egy új stabil kristályszerkezet felvételére, amelyben a kötések energiái egyensúlyban vannak.

Az egyik kikristályosodott állapotból a másikba történő átmenet során létrejöhetnek úgynevezett „kvázi” állapotok is. A kvázi állapotok olyan pillanatnyi, kívülről stabilnak kinéző kristály szerkezetek, amelyek belső energiaszintjüket tekintve nem rendelkeznek kellő stabilitással, de kívülről bevitt energiák segítségével, ideig-óráig stabilnak tűnnek. Akár a kívülről bevitt energia szintjének csökkenése, akár a belső összetevők közötti arányok időközben történő még nagyobb átalakulása oda vezethet, hogy egy-egy ilyen, a nemzetközi rendszer elemét alkotó lokális kvázi kristályszerkezet széteshet. Sokkal gyakoribb azonban, hogy nemcsak szétesik, hanem inkább szétrobban. Az energia szintkülönbség az átalakulás pillanatában ugyanis már messze meghaladja egy sima átalakuláshoz szükséges energiaszintet.

A nemzetközi rendszerben is - hasonlóan a biológiai, a fizikai és kémiai rendszerekhez - az ilyen kvázi-kristályos, metastabil állapotok sokszor az alrendszerek

határain jönnek létre. Általában a kettő vagy három alkotó atomból álló, úgynevezett biner és terner ötvözeteknél találunk mind a fizikai és kémiai rendszerekben, mind a nemzetközi rendszerben ilyen kvázi-kristályos állapotokat. A kvázi szerkezetek instabilitását többek között a belső kristályhálózat gyengesége adja, furcsa módon az a tény, hogy nem elég homogének.

Jánossy Ferenc is használja a kvázi fogalmát [1969] egy hasonló, de szűkebb probléma, a gazdasági fejlődés és az extenzív iparosítás ellentmondásainak leírására. Ő nem a természettudományos analógia értelmében használja a fogalmat, hanem annak eredeti jelentésében, ami természetesen az általunk használt értelmezésnek is egyik eleme. Ahogy Jánossy fogalmaz: „Ezt a „quasi-fejlett” struktúrát jellemezhetnénk úgy is, mint a forma és a tartalom közti diszkrpanciát. Ebben az összefüggésben csaknem mindaz, ami közgazdaságilag mérhető és a gazdasági statisztikán keresztül megragadható, csupán a formára vonatkozik. A tartalom viszont, amely lényegét tekintve kvalitatív természetű, nagyon könnyen elkerüli a figyelmünket.” (Jánossy [1969] p. 812.)

Amikor a nemzetközi rendszer egészében átalakulás megy végbe, akkor az ilyen kvázi kristály szerkezetű elemek a rendszer összetevők, alrendszerek határain könnyedén törnek, összeomlanak.

A nagy francia forradalomig tartó időszak nemzetközi rendszere nem értelmezhető a fenti modellben, mivel a rendszer összetevői eltérőek, az alrendszerek határai puhák (Kiss J. László [2000]), és dominál a feudális birodalmi jelleg. A napóleoni háborúk lezárultával, a modernitással, a nemzetállamok születésével párhuzamosan a hosszú XIX. században, különösen annak végén, az első világháborút lezáró békekötések sorban születtek az ilyen kvázi kristály szerkezetű elemek a nemzetközi rendszerben. Ilyen volt az egykori Csehszlovákia, Jugoszlávia és valószínűleg részben ilyen volt az egykori Szovjetunió is. Hasonló problémával találkozhatunk a rövid XX. században is a gyarmati rendszerek felbomlása nyomán létrehozott államok egy részében.

4.2. A nemzetközi rendszert mozgató legfontosabb energiák

A nemzetközi rendszer egészének működését éppúgy befolyásolja néhány nagy tényező, mint a fizikai, kémiai, biológiai rendszerekét. Ahogy ezek esetében meghatározó a hőmérséklet, nyomás stb., úgy a nemzetközi rendszer szempontjából meghatározó a gazdasági, technológiai, ideológiai, környezeti és demográfiai tényező (Merle [1987]). A rendszer egyes alanyai sajátos tulajdonságokkal rendelkeznek. A klasszikus szociológiai (Durkheim) és antropológiai (Boas, Mead, Evans-Pritchard, Malinowski) irodalom által a kultúra fogalmával azonosított, mind máig nem kellőképpen tisztázott jelenség a nemzetközi rendszer értelmében azt jelenti, ***hogyan a rendszer elemei, szereplői, mint egységek eltérő képességekkel rendelkeznek az egyes, a rendszer egészét meghatározó tényezők tekintetében.*** A fenti öt tényező közül az értekezésben csak hárommal, - demográfia, gazdaság, ideológia - foglalkozok részletesebben, mivel ezek jelentősége kiemelkedő a vizsgált téma szempontjából. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy a másik két, a környezeti és a technológiai tényező ne játszana a rendszer egésze szempontjából fontos szerepet, de az általunk vizsgált térségben és annak problémáiban a vizsgálatba bevont fenti három dominál.

4.3. A gazdasági fejlődés trendjei és erőltetett modernizáció

Jánossy Ferenc [1975] a második világháborús újjáépítések gazdasági vizsgálata kapcsán ismerte fel azt, hogy minden országnak van egy sajátos gazdasági növekedési üteme. Ha kellő hosszúságú statisztikai idősort nézünk, akkor kiderül, hogy az egyes országok mutatói bizonyos megrázkódtatások (háború, válság stb.) hatására időről-időre drasztikusan leesnek, ám utána egy „helyreállítási” periódusban képesek jóval nagyobb ütemű fejlődés következni. De sem ez, sem az nem válik tartóssá, hanem mindez összességében és hosszabb távon igazodik az adott ország sajátos növekedési trendjéhez. Jánossy szerint többnyire kiderül, hogy a kezdetben látszólag jóval magasabb növekedési ütem nem volt más, mint az előző háborús periódus visszaesését korrigáló, „helyreállítási” szakasz. A téves önhittséggel értelmezett mutatók nyomán

hozott hibás döntések pedig belső egyensúlyi zavarokat idéztek elő, amelyek következtében kialakult krízist csak újabb korrekcióval lehetett kiegyensúlyozni.

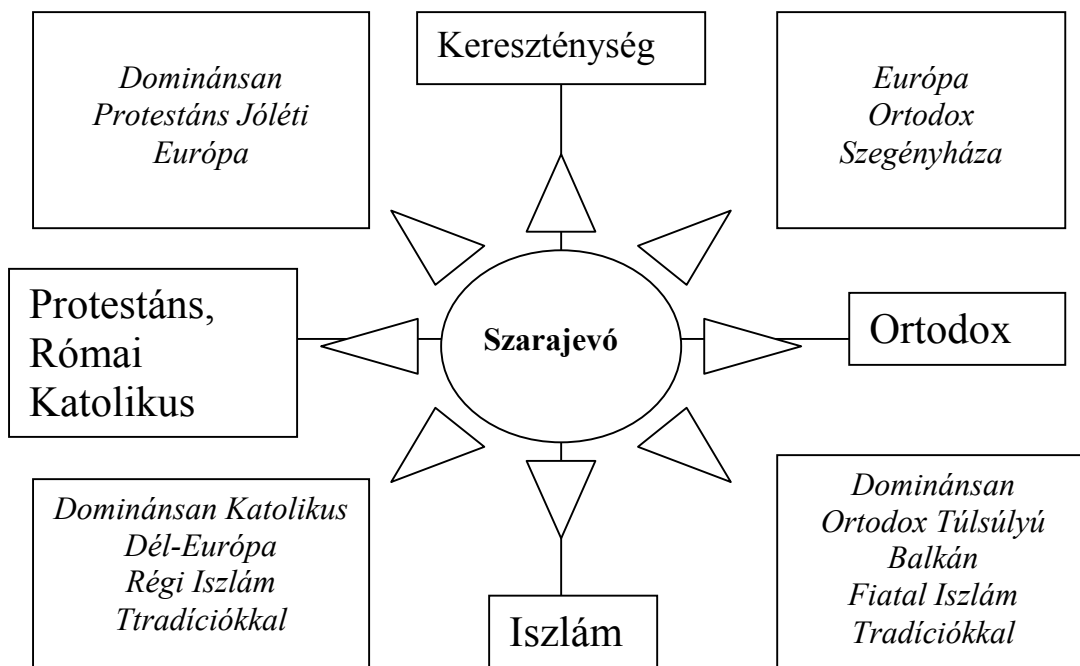
Jánossy vizsgálata [1975] alapvetően országokra vonatkozott, felismerésének pedig az az alapvető lényege, hogy a gazdasági növekedés mutatója mögött egy oksági változó található. Okfejtését nagyon leegyszerűsítően követve: kell lennie egy olyan tényezőnek is, amitől az egyes országok növekedési képességei eltérnek. Ez a tényező pedig maga az ember. „Lassan feledésbe megy az a tény, hogy a gazdasági fejlődés igazi hordozója maga az ember, az emberiség saját fejlődése, és gyakran már úgy tűnik, mintha a haladás ütemét döntően az egyre tökéletesedő gépek elterjedése szabná meg.” (Jánossy [2001] p. 71.) Célszerűnek tűnik azonban tovább vinni Jánossy gondolatmenetét.. A fejlődés, legyen az gazdasági, politikai vagy társadalmi, második meghatározó komponense ugyanis a kultúra, - a heisenbergi szemüveg -, melynek segítségével az emberi közösségek azonos gazdasági, politikai stb. körülmények között eltérő módon látnak és viselkednek, eltérő következtetéseket vonnak le azonos premisszákból.

Vagy nem is az országok növekedési képességei térnek el, csak mi látjuk így, hiszen az országok alkotnak statisztikai egységeket? Az értekezés alábbi elemzései alapján úgy tűnik, hogy a rövid huszadik század „kegyetlen kísérleti laboratóriumában” az országok közötti eltérés a kapitalizálódáskori, a kapitalizmus kialakulásának idején, Jánossy [1979] fogalmait használva, az „akkumulációs lavina” kezdetén kialakult kulturális egységek között van, amelyeket természetesen színeznék „helyi sajátosságok”. Egy térség növekedési képességeit nem az aktuálisan megrajzolt politikai határok adják, hanem az, hogy eredendően milyen gazdasági, intézményi, munka, szociális és stb. kultúra integráns része volt. Ez a jelenség pedig átível politikai, ideológia, etnikai, nyelvi, vallási határvonalakon.

4.4. Jugoszlávia és Európa öt történeti régiója

Vizsgálatunk tárgya, a délszláv állam sok szempontból az egyik legjobb demonstrációs terep a nemzetközi rendszerben érvényesülő szabályszerűségek bemutatására. A XIX. században megszülető romantikus délszláv kultúrnacionalizmus, amely már a születése pillanatában is tele volt belső ellentmondásokkal (ld. III. Rész), az első világháború nyomán kialakuló szerencsés pillanatra, már teljesen időszerűtlenné vált, mivel az új államot alkotó területek ekkorra már gazdaságilag és szociokulturális tekintetben integrálódtak addigi „anyaállamaikhoz”.

Jól jellemzik ezt a helyzetet a horvát elit belső vitái az első világháború végén arról, hogy hova tartozzon az ország, egy új államhoz, vagy az Osztrák-Magyar-Monarchiahoz. A közép-európai térség tagoltságát, ahogyan ezt Szűcs Jenő és Bibó István tanulmányaikban megfogalmazták, hosszú történelmi folyamat alapozta meg. Jugoszlávia esetében azonban az általuk felállított 3 régiós modellt célszerű kiegészíteni még egy elemmel, egy negyedik régióval, az iszlamizált térséggel, egyúttal el kell választani a protestáns északot, a katolikus déltől. Így egy ötrégiós Európa modellt kapunk. Bibó István és Szűcs Jenő munkásságának idején még úgy tűnhetett, hogy az egykori iszlám által uralt területek teljesen a keleti, ortodox régió hatása alá kerültek, mivel az iszlám csak egy hódító, élőködő kultúra volt ezen a területen. Ráadásul ezt a látszatot tovább erősíthette, hogy az európai iszlám kultúra a XX. század első és második harmadában, távolról nézve halott állapotban volt. A valóságban - és a felszín alatt - azonban egészen más volt a helyzet: az európai iszlám kultúra nem halott, csak tetszhalott volt. Ez az időszak az európai iszlám közösségek életében sokkal inkább az erőgyűjtés, és nem a pusztulás időszaka volt. Ma már tudhatjuk, hogy egy nagy erőgyűjtésé!

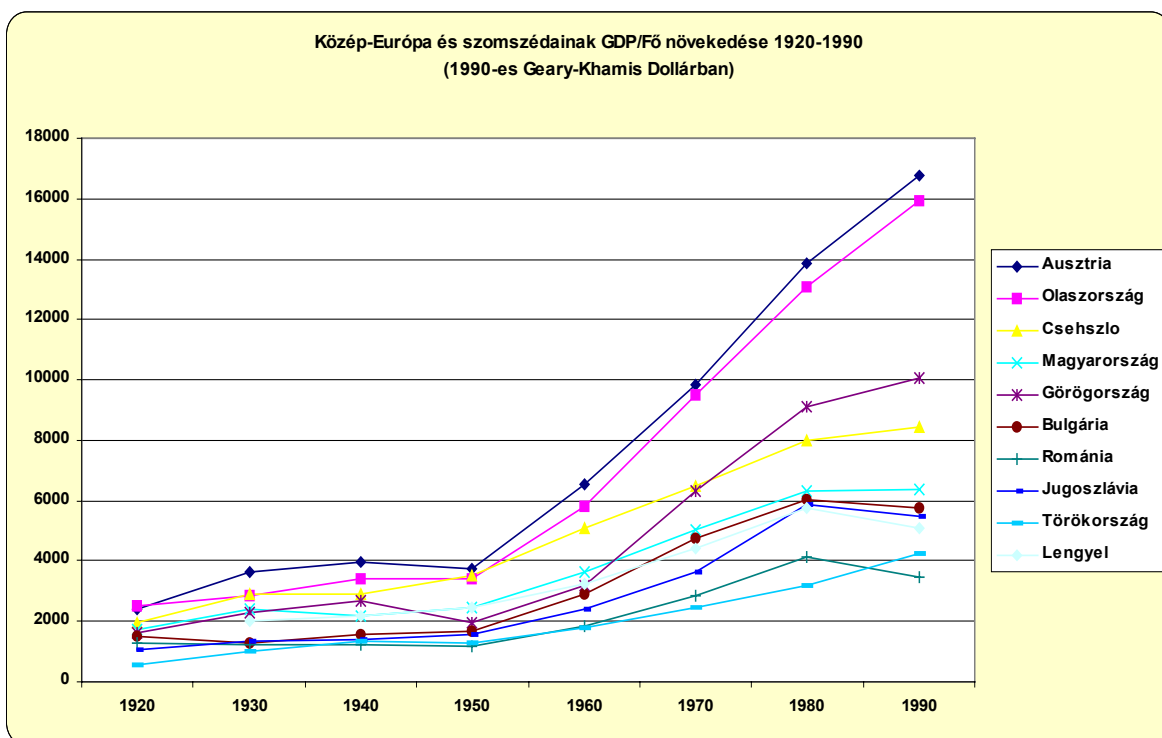

3. ábra Galtung modellje Európa régióiról (Galtung, J. [1993])

Hasonló következtetésre jut a norvég béke kutató, Johan Galtung is [1993], aki négy régiót különböztet meg. Sőt véleménye szerint, - miként az 1. ábra mutatja, - az európai régiók metszéspontja éppen Jugoszláviában, közelebbről Szarajevóban található. Mi Galtung modelljét kiegészítjük Szücs Jenő és Bibó István Közép-Európájával. Így kapjuk az ötrégiós modell hipotézisét.

Galtung feltevésére építve, elemzésünk különlegességét éppen az adhatja, hogy Európában csak egyetlen olyan gazdasági, politikai és társadalmi egység volt az elmúlt évszázadban, - és ez az egység Jugoszlávia, - ahol az öt régióból négy történelmi régió együtt, de egymástól elkülönítve megtalálható. Ráadásul az elemzés számára különlegesen kedvező, hogy az együttes jelenlét nem csak országos szinten, de Bosznia esetében tagköztársasági szinten is vizsgálható.

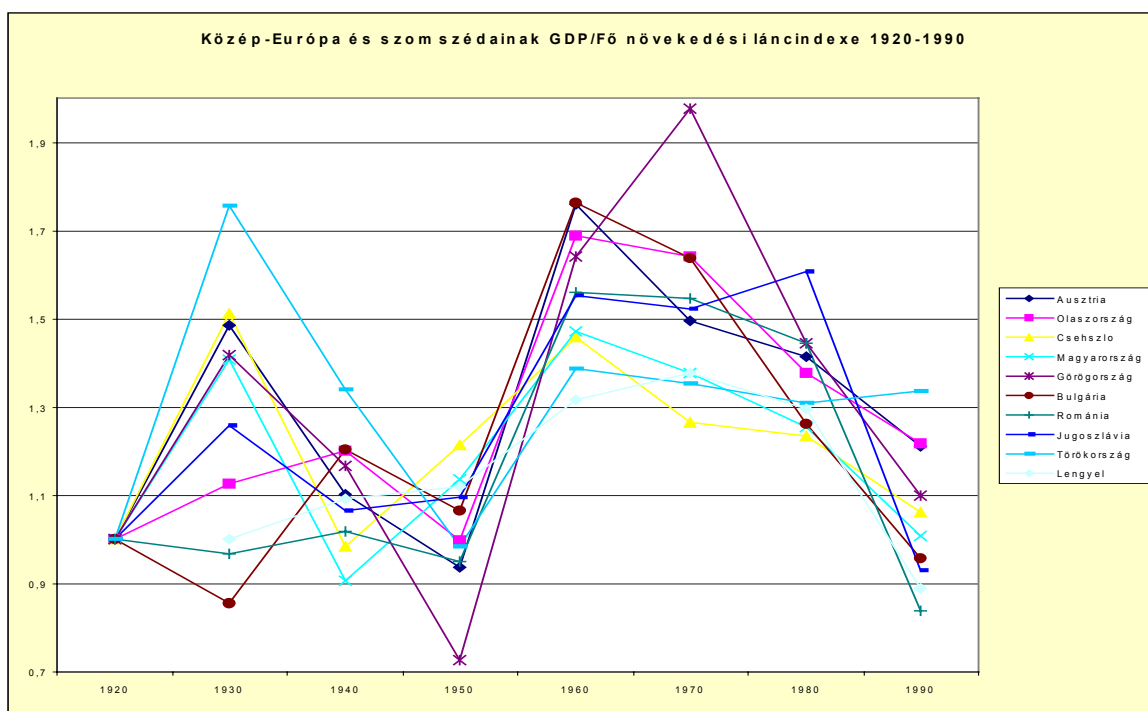
Ha a volt Jugoszláviát, mint egységet szemléljük, - noha tudjuk, hogy itt egy kvázi-kristályos szerkezettel van dolgunk, mégis – a gazdasági fejlődést tekintve úgy viselkedik, mint a legtöbb közép-európai állam. Ennek bizonyítására nézzük meg, hogy az egy főre jutó GDP miként változott 1920 és 1990 között a közép-európai és a térséggel szomszédos országokban.

Saját számítás (Adatok forrása: Maddison [1995], Kocsis [1993])

4. ábra Közép-Európa és szomszédainak GDP/fő növekedése 1920-1990

A 4. sz. ábrán jól látható, hogy Jugoszláviának - első pillantásra - fokozatosan sikerült, nemcsak a közép-európai trendhez igazodnia, de annak középmezőnyéhez is felzárkóznia 1980-ra. Mélyebb elemzés érdekében azonban célszerű a mutatókat évtizedes növekedési láncindex formájában vizsgálni. Ez az elemzés pedig azt mutatja, hogy amíg a térség növekedése az 1960-as évtizedben lelassult, addig Jugoszlávia - különleges helyzetét kihasználva - a növekedés ütemét fenn tudta tartani egészen a 1980-as évtizedig. A hidegháború végével bekövetkező általános válságot azonban már Jugoszlávia sem tudta kivédeni. Ennek köszönhetően, ellentétben a többiek fokozatos lassulásával, 1990-re hirtelen - az 1,6-szoros/évtizedes növekedés után - a stagnálás állapotában találta magát.

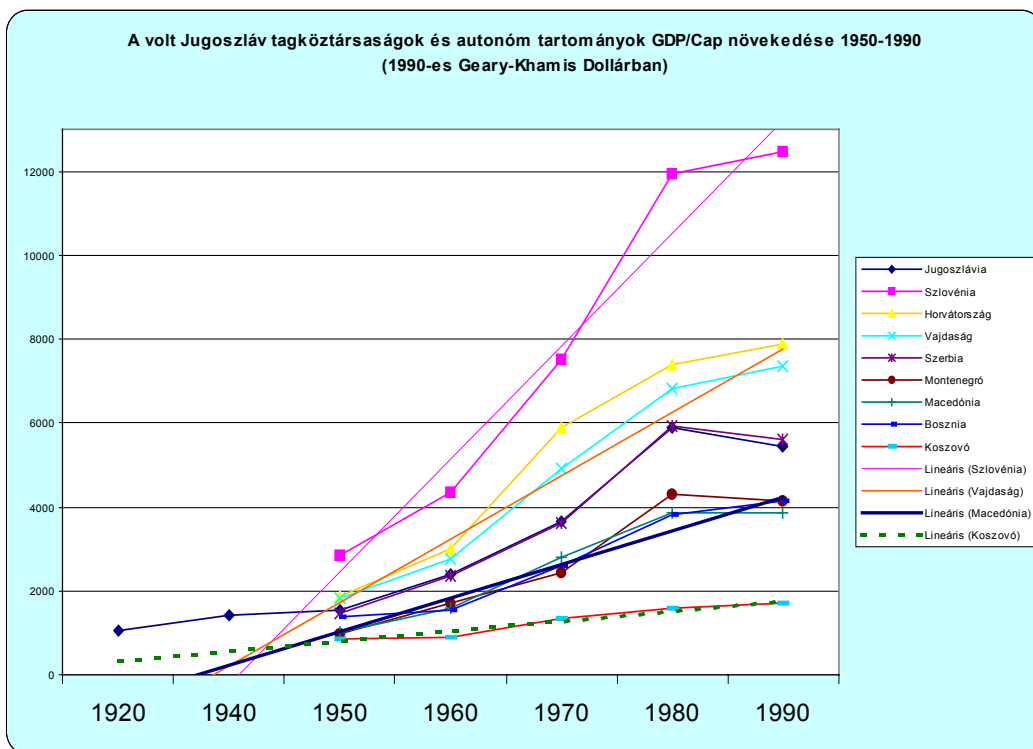

Saját számítás (Adatok forrása: Maddison [1995], Kocsis [1993])

5. ábra Közép-Európa és szomszédainak GDP/fő növekedési láncindexe 1920-1990

Tovább finomodik a kép, ha Jugoszláviában az egy főre jutó GDP növekedését a tagköztársaságok és autonóm tartományok szerint bonjuk fel (ld. 6. sz. ábra). Ebben az esetben négy, egymástól gyökeresen különböző gazdasági tendencia kirajzolódik ki. A legfejlettebb tagállam, Szlovénia 1950 és 1990 között közel meg 4,5-szörözte (4,393) az egy főre jutó GDP-t. Tekintettel arra, hogy ez 1950-ben, a Jugoszláv átlag 1,74 szerese volt, és másfélszer nagyobb, mint a horvát vagy a vajdasági, ez ebben rejtlő növekedés igen jelentős. A horvátok és a vajdaságiak közel ekkora növekedést értek el a saját kiinduló szintjükhöz képest. Még Montenegró képes hasonló ütemben növelni a GDP-t egy jóval alacsonyabb szintről indulva. Szerbia, Macedónia, Bosznia már csak kisebb ütemű növekedésre képes, Koszovó pedig, amelynek GDP-je 1950-ben még majdnem elérte a montenegróit vagy a macedóniait, a negyven év alatt még megduplázni sem tudta a teljesítményét. Ennek köszönhetően a különbségek az egyes területek között egyre radikálisabban nőttek. 1950-ben a szlovén GDP/fő még csak 3,3-szor volt nagyobb a koszovóinál, a horvát csak kétszerese. 1990-ben ugyanez az arány már 7,4 és 4,8 volt. Még fontos megemlíteni, hogy Bosznia gazdasági teljesítménye folyamatosan

romlott. 1950-ben még majdnem azonos a szerbiaival, de 1990-ben már csak Montenegró szintjén állt. Ennek magyarázatára később térünk vissza.

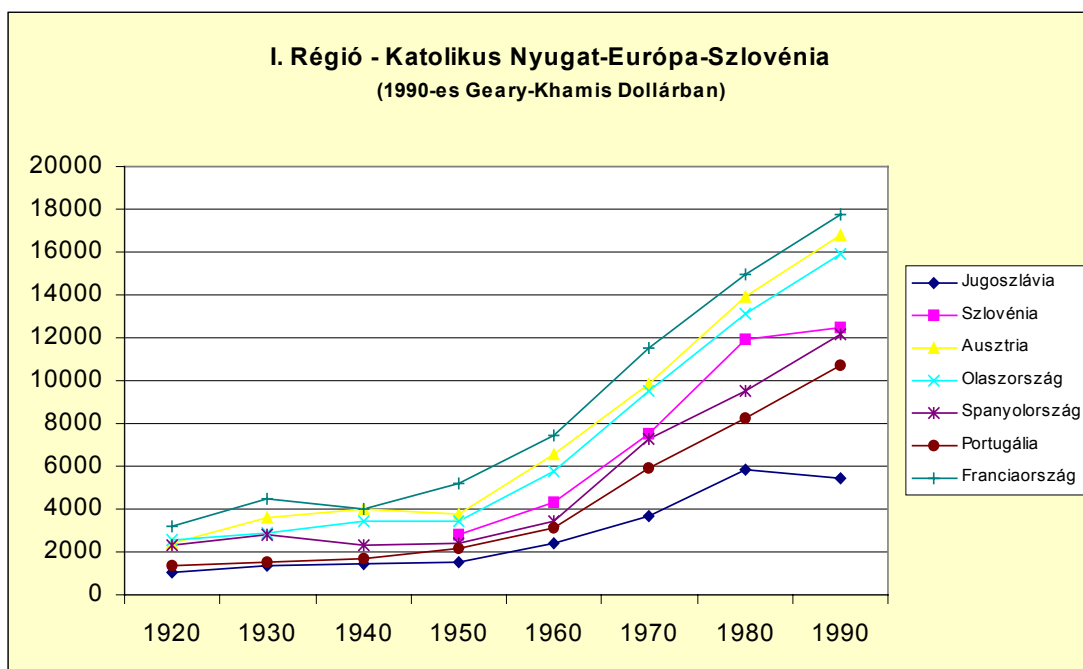

Saját számítás¹ (Adatok forrása: Maddison [1995], Kocsis [1993])

6. ábra A volt Jugoszláv tagköztársaságok és autonóm tartományok GDP/fő növekedése 1950-1990

Ha a tagköztársaságok növekedési ütemét összevetjük a környező országok növekedési ütemével, akkor kezd kirajzolódni az eltérések regionális jellege.

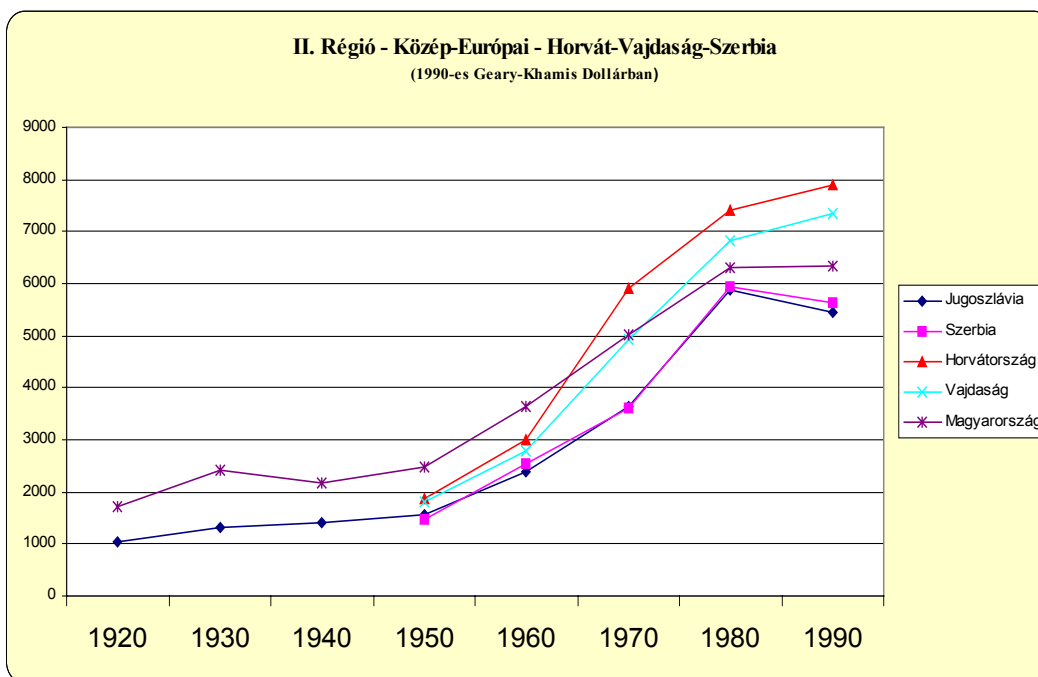
¹ Maddison munkájából, amely 1820-1992-ig terjedő időszak statisztikája, származnak az egyes országokra vonatkozó egységes 1990-es Geary-Khamis dollárban megadott adatok. Kocsistól az egyes volt Jugoszláv tagköztársaságok egymáshoz és a teljes Jugoszláviához mért %-os arányai.

Saját számítás (Adatok forrása: Maddison [1995], Kocsis [1993])

7. ábra I. Régió - Katolikus Nyugat-Európa-Szlovénia

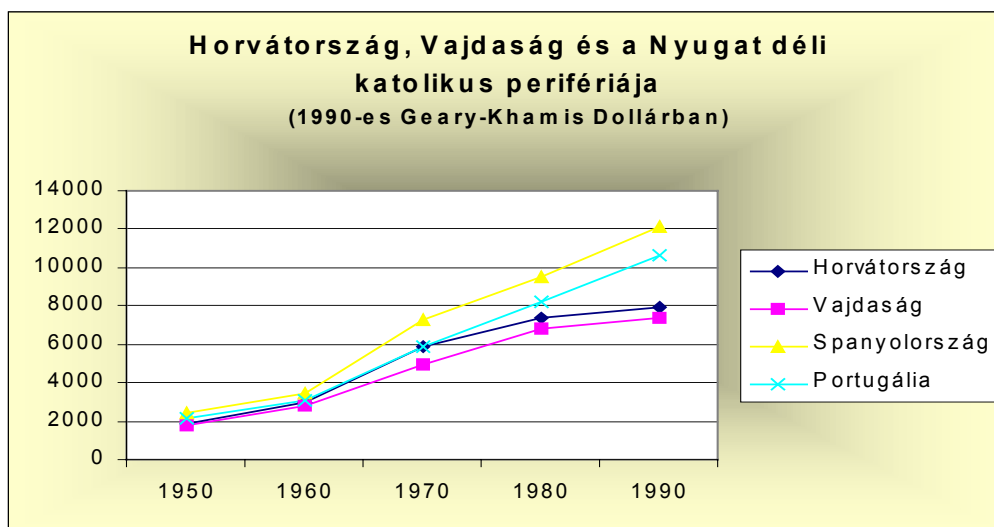
Jól látható, hogy bár Szlovénia GDP/fő teljesítménye nem azonos Ausztriáéval, de párhuzamosan követi azt 1980-ig, sőt meg is közelíti. Ez mutatja, hogy Szlovénia valamivel alacsonyabb bázisról nagyobb növekedést tudott elérni, mint Ausztria, miközben Jugoszlávia összességében meg sem közelítette az osztrák teljesítményt. Amikor a 80-as években beköszönt a krízis és Jugoszlávia összességében nemhogy stagnál, de abszolút értelemben veszít egy főre jutó GDP-éből, Szlovénia még ekkor is, ha csökkenő mértékű, de növekedési pályán képes maradni. Szlovénia a katolikus Nyugat-Európa középmezőnyébe tartozik erősen megelőzve Portugáliát és Spanyolországot is. Így a katolikus Nyugat-Európa azon részéhez tartozik, amely lassan megközelíti a protestáns Nyugatot.

Saját számítás (Adatok forrása: Maddison [1995], Kocsis [1993])

8. ábra II. Régió - Közép-Európa – Horvátország –Vajdaság - Szerbia

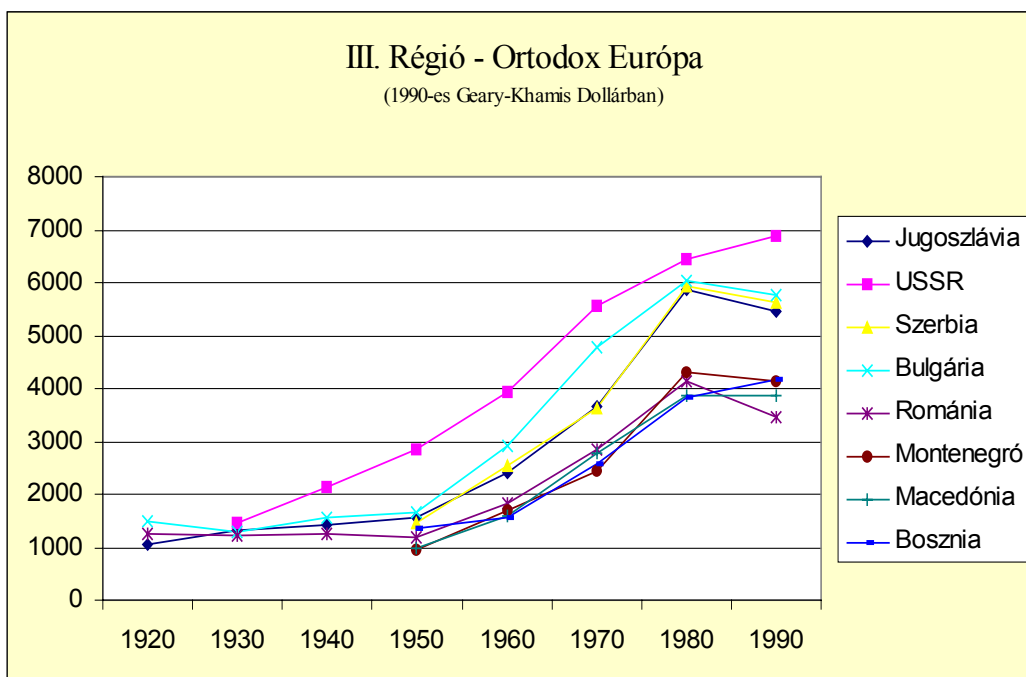
Horvátország és Vajdaság, amelyek hagyományosan Közép-Európával, azon belül is Magyarországgal szorosan együtt fejlődtek a XIX. században és azt megelőzően is, a II. világháborút követően a hagyományos pályára álnak vissza. Amikor a magyar gazdaság növekedése, mint a legtöbb környező állam gazdaságáé az 1960-as években elkezd lassulni, részben a háborús újjáépítés lezárultával, részben a szovjet modell korlátjai következtében, akkor a sajátos jugoszláv pozícióból fakadó előnyök kihasználása révén a horvát és a vajdasági gazdaság tovább erősödött és ilyen módon le is hagyta az egykori anyaország teljesítményét. Ez feltételezhetően arra utal, hogy mi történt volna Közép-Európával abban az esetben, ha nem kerül Szovjet megszállás alá. Hiszen Horvátország és Vajdaság a korlátozott jugoszláv modell keretei között, a délszláv állam tehertételeivel is közelében tudott maradni Nyugat-Európa katolikus déli perifériájának gazdasági teljesítményéhez.

Saját számítás (Adatok forrása: Maddison [1995], Kocsis [1993])

9. ábra Horvátország, Vajdaság és a Nyugat déli katolikus perifériája

Szerbia, amely a XIX. században három régió hatásainak volt kitéve, de a Török Birodalomtól való lassú elszakadás következtében, csak a század végén kezdte meg kapitalista modernizációját, a II. világháborút követően lassan kezdett felzárkózni a közép-európai régió gazdasági fejlettségéhez. Ezt részben a Jugoszláv államban betöltött „birodalomközpont” szerepének is köszönhető. Ezt a tendenciát alapjaiban rengette meg a 1980-as években kialakuló válság. A 1980-as évtizedben, amikor Magyarország már csak stagnál, de Horvátország és a Vajdaság, még ha csökkenő mértékben is, de képes volt tovább növekedni, Szerbia éppen „birodalomközpont” szerepe miatt kezd el gazdaságilag hanyatlani, hiszen a „gyenge” tagállamok teljesítménye lehúzza.

Saját számítás (Adatok forrása: Maddison [1995], Kocsis [1993])

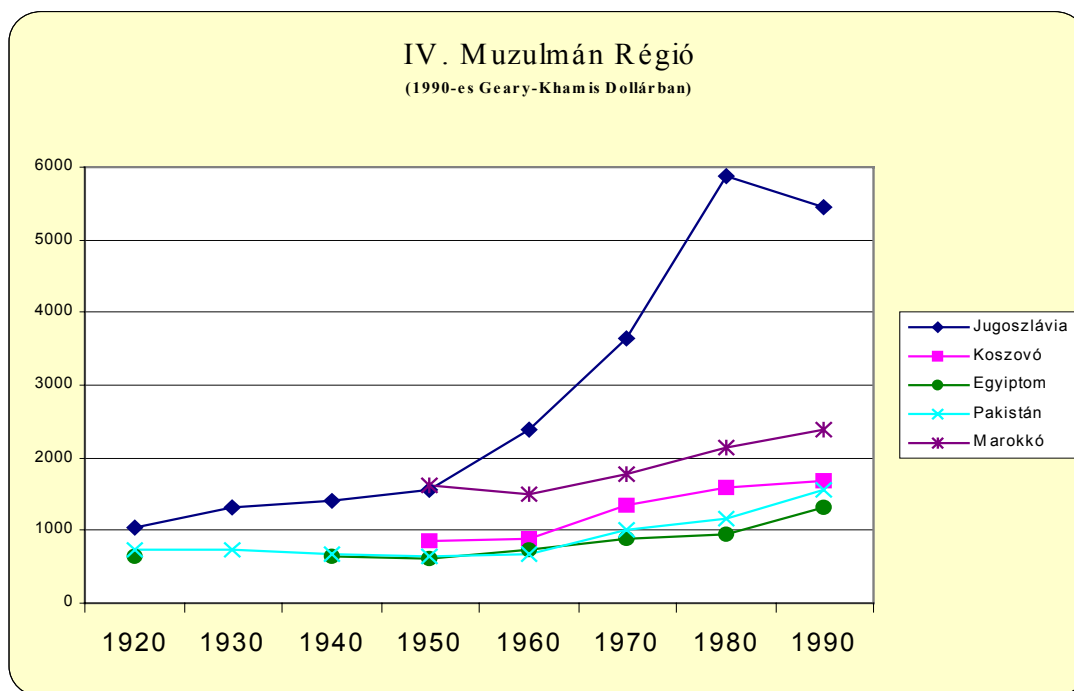
10. ábra III. Régió - Ortodox Európa

Jól látható ez, ha megnézzük az „Ortodox-Európa” gazdasági mutatóit. A XIX. században végén feltörő és függetlenedő ortodox „nagyhatalmak”, Oroszország (Szovjetunió), Bulgária, Szerbia - Románia kivételével - alkotják az ortodoxia dinamikusabb szárnyát, amelynek gazdasági teljesítménye közelíti a közép-európai Régió eredményeit. Jól látható, hogy 1930-ban a négy „ortodox-birodalom” szinte teljesen azonos szinten áll. A Szovjetunió az iparosítással, már a 30-as években „elugrik” a többiektől, de ez az átmeneti előny fokozatosan csökken az ötvenes évektől. Jól láthatóan konvergáltak a fejlődési pályák. Bulgária és Szerbia a két nem csak gazdasági, de társadalmi modernizációt is végrehajtani képes ortodox centrum 1980-ra már nagyon megközelítette szovjet teljesítményt.

Montenegró, Macedónia, Bosznia és Románia leszakadása mögött a negyedik régió „árnyékát” lehet észre venni. Ezeken a területeken vagy jelentős a muzulmán kisebbség vagy furcsa módon, muzulmán szociokulturális társadalomépítési stratégiák domináltak.

A tagállamok közül a legnagyobb vesztesek egyikének Macedóniát tekinthetjük, hiszen egy Bulgáriával történt egyesülés esetén a fejlődése sokkal dinamikusabb lehetett volna. A jövő tekintetében is neki van az egyik legnagyobb fejlődési perspektívája,

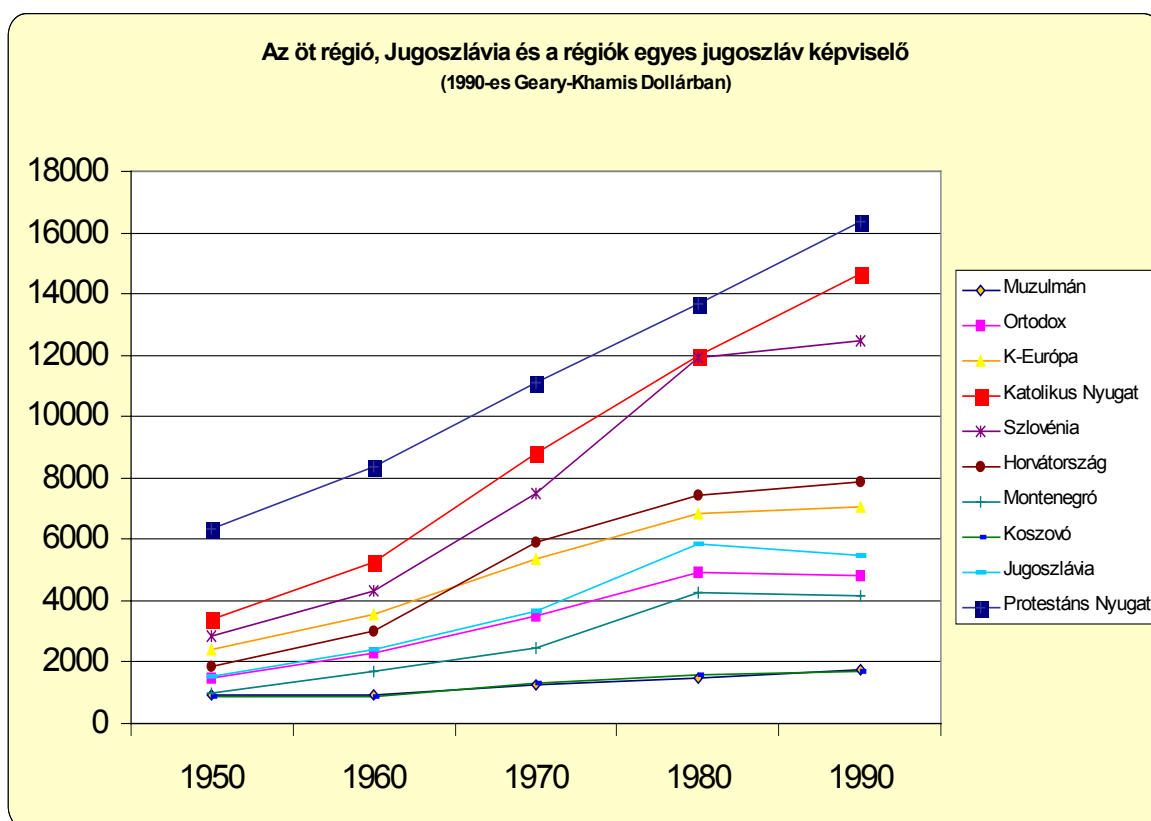
amennyiben az albán probléma nem rántja magával. Tekintettel arra, hogy ebben az esetben részévé válhat a dinamikusan fejlődő Görög -Bulgár térségnek, amelyek jó eséllyel bír arra, hogy Közép-Európához hasonlóan a Nyugat katolikus perifériáját utolérje.

Saját számítás (Adatok forrása: Maddison [1995], Kocsis [1993])

11. ábra IV. Muzulmán Régió

Kosзовó, mint a volt Jugoszlávia meghatározóan muzulmánok lakta autonóm tartománya jól mutatja illeszkedését, az egykori török birodalmi perifériák vagy mint Pakisztán más meghatározó muzulmán országok gazdasági modelljeihez. Itt fontos hangsúlyozni, hogy Kosзовónak vagy Albániának a vizsgálatokor, nem Törökország a mérvadó, hanem olyan hasonló egykori birodalmi perifériák, mint Egyiptom vagy Marokkó (ezekről vannak elfogadható idősoraink).

Saját számítás (Adatok forrása: Maddison [1995], Kocsis [1993])

12. ábra Az öt régió, Jugoszlávia és a régiók egyes jugoszláv képviselői

Ha ezek után összehasonlítjuk az öt történelmi, gazdasági és szociokulturális régiót és azok volt jugoszláviai képviselőit, szinte matematikai szabályszerűség tárul elénk. A hagyományos muzulmán perifériák régiója közel fele akkora teljesítményt nyújt, mint az ortodox régió. Az ortodox régió kicsit jobb, mint fele akkora teljesítményt nyújt, mint a közép-európai. És végül a közép-európai fele olyan teljesítményre volt képes, mint a nyugati. Ha a nyugatot szétbontjuk az észak-dél tengely mentén, akkor Szlovénia 1980-ban utolérte a katolikus Nyugat-Európát. Ezek a mutatók szinte tökéletesen egyeznek az egyes volt jugoszláv régiók teljesítményével. Maga Jugoszlávia 1980-ra sikeresen elszakadt az ortodox régió teljesítményétől és megközelítette Közép-Európát. Ez azonban, mint láthattuk csak egy csalóka látszat, kvázi volt, mert az ország egyes régiói között folyamatosan nőtt a különbség és csak egy erősebb, külső válság kellett hozzá, hogy kiélezze a gazdasági érdekellentéteket. Ez különösen ezért volt így mert, ha az adatokat tovább vizsgáljuk, a felszín alatt még nagyobb feszültségekre bukkanhatunk.

4.5. Tőkefelhalmozás és demográfia

Az erőltetett modernizáció másik furcsaságát a demográfia területén mutatta meg. A közép és kelet valamint dél-európai térség inhomogenitását nem csak az adja, hogy etnikailag keveredett a régiók térszerkezete, hanem az is (ami részben összefügg az előző dimenzióval), hogy értékrendjét, „kapitalizációs” kultúráját tekintve teljesen eltérő fejlettségű társadalmi csoportok kerültek a nagy történelmi fordulatok után azonos országokba. Távolról lehet, hogy a szlovén, a horvát, a szerb, a bosnyák, a macedón és az albán paraszt egyformának néz ki azáltal, hogy mindegyik a tehén tőgyét húzogatja, de a valóságban évszázadok választják el őket egymástól a világszemlélet a gazdasági logika tekintetében (Polányi [1997]). Máshol tartanak a „nagy átalakulás” folyamatában. Egy parasztpolgárosult szlovén paraszt és egy koszovói még szinte törzsi szerkezetben élő félnomád albán paraszt, vagy egy boszniai fél-jobbágy – félig rabszolgastátusú szerb paraszt évszázadok óta zsigerekbe ivódott létszemléletét nemhogy egy-két évtized, de egy fél-évszázad alatt sem lehet megváltoztatni. Sőt az erőltetett iparosítás és városiasodás okozta környezeti és szociális trauma, nemhogy növelnék eleinte szemléletváltoztatás iránti fogékonyságot, de még inkább fokozzák az alapvető közösségi „életbiztosítási”, túlélési stratégiák működését.

A fejletlenebb társadalmi formációk és a társadalmi piramis alsó osztályai számára a bővített újratermelés szinte egyetlen eszköze a családi, nagycsaládi egység emberanyag bővítése, ahogy ezt Balogh Zoltán 1974 és 1978 között írt és csak posztumusz megjelent töredékeiben (Balogh [1982]) írja. A kapitalizálódás folyamatában, ahogy egy ország társadalmi közeledik a globális munkamegosztás centrumának gazdasági színvonalához, úgy csökken a fertilitása feltéve, hogy az adott ország belsőleg relatíve homogén gazdasági tekintetben. Természetesen még ilyenkor is fennáll, hogy a társadalmi piramis felsőbb csoportjainál alacsonyabbak lesznek a gyermekszámok, mint főként a falusi és egyes ipari proletár rétegeknél. Ahogy a centrumhoz való közeledéssel és a kapitalizálódással együtt elterjed a kollektív családi termelőegységek stratégiája helyett az individuális haszonmaximalizáció stratégiája, - úgy csökken a népszaporulat - ahogy ezt a klasszikus népesedés földrajzi tankönyvek tárgyalják Max Weber felismerése nyomán. Csakhogy ez egy többgenerációs fokozatos

átmenet esetében tud megvalósulni feltéve, hogy párhuzamosan a társadalmi lét többi párhuzamos területén is bekövetkezik a kognitív váltás. Ráadásul éppen a délszláv példa mutatja, hogy a szemléletváltási hajlandóságra olyan dimenziók gyakorolhatnak döntő befolyást, mint a vallási szemlélet.

A vallási szemlélet viszont erősen determinált az adott vallás kialakulása idején fennálló társadalmi viszonyok által. A kereszténység egyes irányzatai tükrözik a születésük időszakában uralkodó társadalmi viszonyokat éppen úgy, mint az iszlám a Mohamed korának nomád arab életszemléletét. Balogh Zoltán szerint „A nagyléptékű, letelepült földművelést, illetve cserére irányuló állattenyésztést még nem végző kollektívák legnagyobb „vagyoná” minden bizonnyal emberanyagukban rejlett: úgy tűnik, hogy a produkció legfontosabb terméke a nemzetség, horda, törzs stb. reprodukciója volt. A bővített újratermelés korlátjait a törzsi társadalomban az emberanyag bővíthetőségének korlátjai szabták meg.” (Balogh [1982] pp. 3-4.) A modernizációs folyamat során az emberanyag bővíthetőségének korlátjai kitágulnak a javuló egészségügyi ellátás és a kiegyensúlyozottabb élelmiszerellátás nyomán. A gazdasági és természeti környezet valamint a népesség egyensúlyban tartására a legváltozatosabb technikák alakulnak, amelyeket Balogh Zoltán részletesen ismeret.

Estünkben, a délszláv térség egyes régióiban, azonos időszakokban eltérő technikák érvényesülnek. A térség keleti felében, de a Balkán nagy részén egészen az első világháborúig, (sőt a II. világháború és a 1990-es évek eseményeit is értelmezhetjük ennek keretében) a megbillent egyensúly helyreállításának permanens eszköze a folyamatos háborúskodás. A térség államainak expanziós igényei mögött mindig ott húzódik a gazdasági és elsősorban telepítési térnyerési cél, amely egyben e helyi háborúk, Európa nyugati közvéleményét elborzasztó, tömeges mészárlásai révén alkalmasak a népesedési probléma közvetlen szabályozására is. A térség nyugati felében az 1920-as évekig a népesedési egyensúly fenntartásának alapvető eszköze a folyamatos kivándorlás, főként Amerikába. A két világháború között és a második világháború után ezek a hagyományos egyensúly teremtő technikák részben érvényüket veszítik. Helyettük más technikák igénybevételére történik kísérlet. Az egyik a lakosság kitelepítésével egybekötött belső gyarmatosítás - a két háború között Koszovóban ill. a második világháborút közvetlenül követően Baranyában és Vajdaságban (Bulgáriából 1879-1989-ig 2.760 ezren települtek ki Törökországba), a másik a vendégmunkások

nyugatra küldése Tito idejében. Természetesen ezek a technikák jó esetben is csak átmeneti megoldásokat adtak és a népesség egyes csoportjainak eltérő szemléleti modernizációs hajlandósága következtében a csoportok közötti, évszázadok óta fennálló, belső arányok felborulásához vezetett.

4.6. A Balkán, mint földrajzi és politikai fogalom

A Balkán fogalmát mind földrajzilag, mind politikailag egy német földrajztudós Johann August Zeun használta először 1808-ban, mint *Balkanhalbinsel* (Balkán-félsziget). Azóta használják ezt a megjelölést a térségre, mind földrajzi, mind politikai értelemben.

Etimológiailag a Balkán szó török közvetítéssel a perzsa nyelvből származik. Kétféle jelentése van, egyrészt *magas-ház*, másrészt *hegy*.

Az antik világban ezt a térséget sokféleképpen nevezték, többek között *Haemus-nak*, (az elnevezés hegyláncot jelentett) de hívták Hellén félszigetnek is. A térséget a középkorban az európaiak *Romanie-nak* hívták, míg a törökök *Rumeliá-nak*. Mindkét elnevezés arra utal, hogy ez a terület valamikor a római birodalom része volt. (Stavljanin [1995])

A Balkán térségét földrajzi értelemben nem könnyű meghatározni. Különböző szerzők eltérően, korszakoktól függően sorolják ide az országokat és a területeket. Nem egyszer előfordul, hogy Magyarországot is a térséghez számítják. ***Az általános és bevett meghatározás szerint a térséghez tartozik Jugoszlávia nagy része, pontosabban a Riekától (Fiumétől) keletre eső rész, északról a Száva és a Duna találkozásától délre eső terület, Románia területének nagy része (kivéve Erdélyt), Bulgária, Albánia és Görögország, valamint Törökország európai része.***

4.7. A Balkán történeti helye a nemzetközi rendszerben

A Balkán történetileg az európai civilizáció bölcsője. Itt bontakozott ki a görög civilizáció az ókorban, itt jött létre Nagy Sándor makedón birodalma, majd az egyik pillére volt a római birodalomnak, itt őrizték legtovább a római kultúra örökségét a kelet-római császárok. A török hódítás nyomán ez a terület fejlődésében teljesen elszakadt Európa többi részétől, évszázadokon keresztül egy sajátos fejlődés és stagnálás útján járt. Miközben Európa többi részén megszilárdulnak az államok, és lassan létrejönnek a nemzetállamok, a Balkán népei, bár csak részben asszimilálódtak a török népességhez, és megőrizhették sajátos kulturális különállásaikat, saját államalakulataikat és nemzeti intézményrendszereiket mégsem hozhatták létre. Európában egyedülálló módon itt, a Balkánon a különféle keresztény csoportok mellett jelentős létszámúvá nőtt az iszlám hitre áttértek vallási közössége. Ahogy gyengült a török birodalom, a térség Európa nagyhatalmainak ütköző zónájává vált. Ez a térség a célpontja az orosz birodalom délnyugati terjeszkedésének (a Balkánon keresztül kijutni a Földközi-tengerre). Anglia viszont fontos stratégiai érdekének látja a tengerszorosok ellenőrzését, Németország nagy nemzeti programja pedig a „Drang nach Osten“(előnyomulás kelet felé). Ide tervezik a német mérnökök a bagdadi és az akabai vasutat, mint a német gyarmati terjeszkedés fő eszközét. Ausztria-Magyarország is szeretne minél nagyobb darabot kiharcolni magának a közvetlenül határai mellett haladó török birodalom testéből.

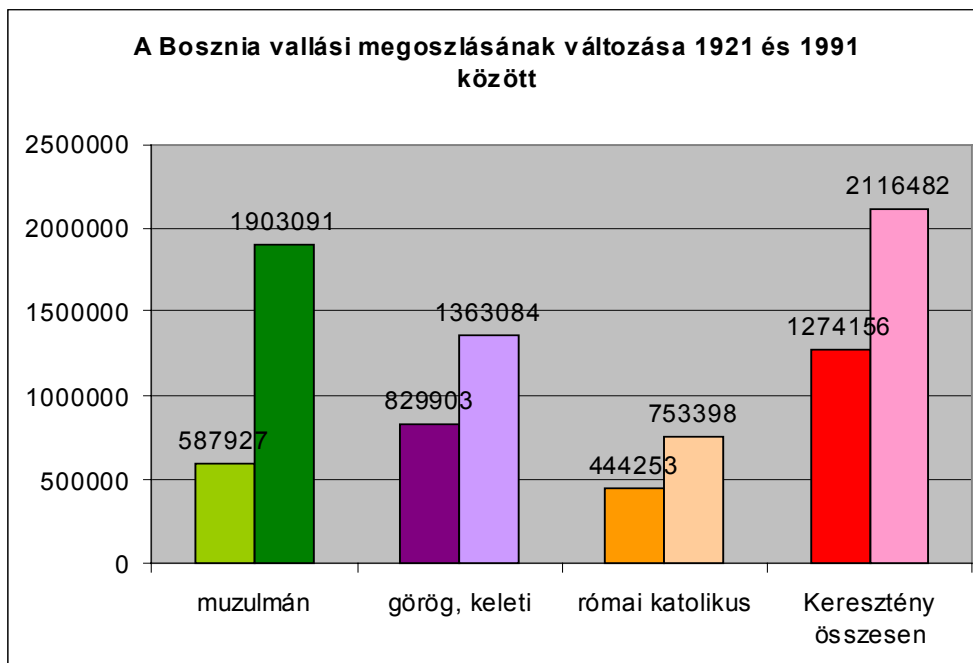
A XIX. sz. során a Balkán hatalmi-politikai szerkezetének kérdése - *keleti kérdésként* aposztrofálva - válik Európa nagyhatalmi egyensúlyának egyik kulcsává. A nagyhatalmak, a gyarmatokhoz hasonló módon, itt sem a természetes etnikai határok mentén húzzák meg az országhatárokat, hanem pillanatnyi szövetségeseikkel kötött alkuk eredményeképpen engednek egyik, vagy másik etnikai csoport követeléseinek.

Ezek követelései pedig majdnem minden esetben, egy-egy múltbéli államalakulat határait tekintették kiindulópontnak - vagyis az egyes népcsoportok fejében élő elképzelések az országhatárokról szinte soha nem egyeztek az adott pillanat tényleges etnikai és vallási határaival. Nehezen is egyezhettek meg, mivel a térség

sajátossága az etnikailag és vallásilag nagymértékben kevert lakosság, amelynek keveredése ráadásul *folyamatosan és dinamikusan változott*.

4.8. A balkáni paradoxon

A balkáni paradoxonnak nevezem azt a jelenséget, amit különösen és jól megragadhatóan a boszniai muzulmánoknál, de általában a jugoszláviai muzulmánoknál figyelhetünk meg. A megfigyelés lényege, hogy az azonos vagy a boszniaiak esetében hagyományosan jobb társadalmi státusú muzulmánok demográfiaileg ellentétes trendeket követnek, mint a velük azonos területen élő szerb ortodoxok, vagy horvát katolikusok. De a Macedóniai albánok és macedónok esetében is hasonló megfigyelést tehetünk, és - bár összetettebb de - részben hasonló jelenséget figyelhetünk meg Koszovóban vagy a Szandzsákban is. A jelenség különösen azért érdekes, mert ellentmondani látszik annak az általános érvényű megállapításnak, hogy a jólét és az urbanizáltság növekedése, azaz egy sikeres modernizáció egy szint elérése után - általános értelemben - a népszaporulat csökkenéséhez vezet.

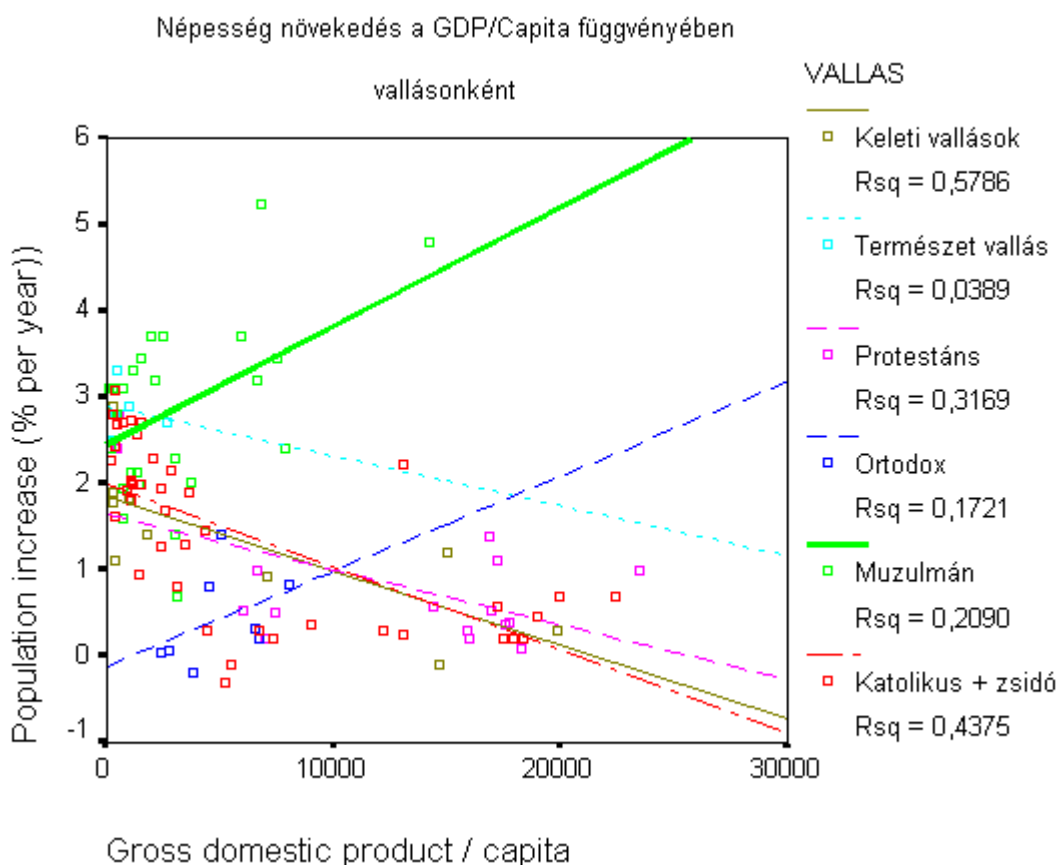

Saját számítás (Adatok forrása: Kocsis [1993])

13. ábra Bosznia vallási megoszlásának változása 1921 és 1991 között

A boszniai muzulmánoknál viszont világosan látszik, hogy a jólét növekedésével, amivel a másik két vallási csoport népesedési trendje megtört, ezen népesség növekedési mutatója megugrott.

14. ábra Az éves népességnövekedés és GDP/fő közötti korrelációs kapcsolat vallási csoportonként a világ 108 országában

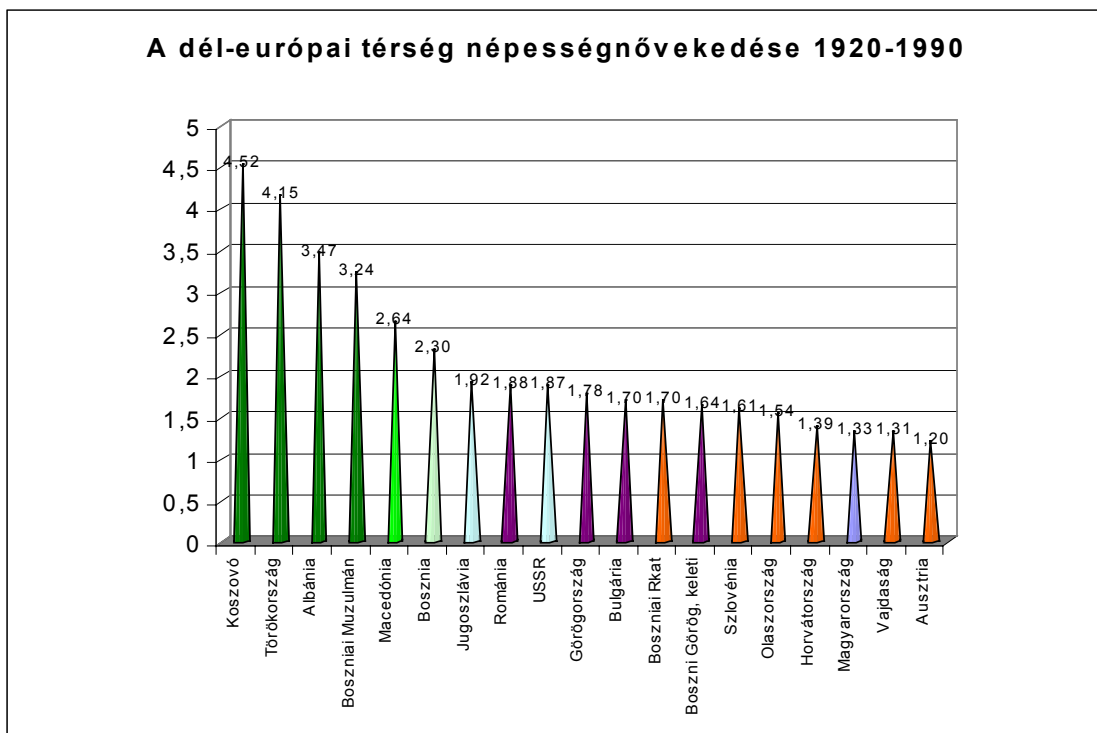

108 ország adatait tartalmazó SPSS World 95 adatbázison megvizsgáltuk a problémát. A klasszikus szociológiai tétel szerint, ha nő az életszínvonal csökken a népszaporulat. Arra az érdekes megfigyelésre jutunk az adatok elemzése után, hogy ez a megállapítás szinte minden vallásra igaz, kivéve a muzulmán. Az iszlám országokban 0,017-os szignifikancia szint mellett 0,457 mérvű pozitív korrelációt kapunk az egy főre jutó GDP és a százalékos népesség növekedés között.

Azaz a muzulmán országokban az egy főre jutó GDP növekedésével együtt nő a népszaporulat. Még az ortodox keresztényeknél kaptunk 0,415 pozitív korrelációt de ez az összefüggés nem szignifikáns (0,317), tehát más tényezők is magyarázzák a

változókat. Az összes többi vallás esetében szignifikáns negatív korrelációt kapunk, tehát ezekben a nyugati keresztény és keleti vallású országokban a trend megfelel a hagyományos szociológiai elméletnek. Huntington, aki ugyan említi a demográfiai robbanást [Huntington [1999] p. 452], de nem figyelt fel erre a különleges vetületére. Bosznia és Koszovó de egész Jugoszlávia válságára alapvetően hatott ez különleges összefüggés. Meg lehet kockáztatni azt a feltevést, hogy a XXI. Század nemzetközi kapcsolatainak egyik legproblematisabb jelenségéről van szó

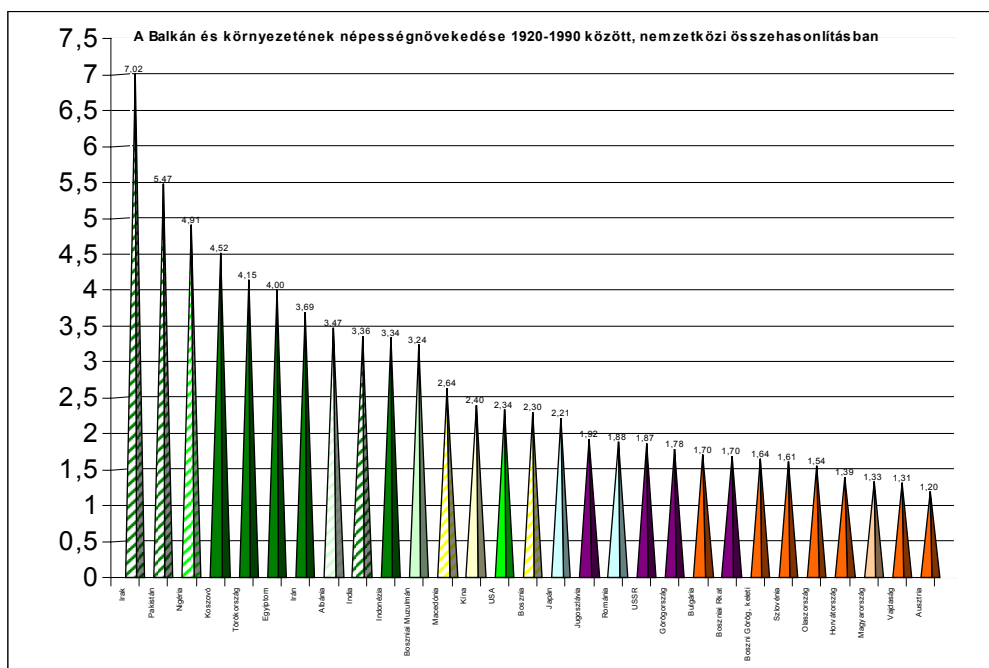
Ezek után tovább vizsgálva a 1920-as években azonos vagy hasonló gazdasági fejlettségű országait a balkáni térségnek, azt fogjuk találni, hogy a Bosznia-paradoxon jelentős változásokat okozott. Sőt, a rövid huszadik század során radikális népességi átrendeződés ment végbe Európa déli, délkelet felében. A nemzetközi rendszer szempontjából talán ezer esztendővel ezelőtt zajlottak olyan súlyú népesedési átrendeződések, mint a XX. században és napjainkban.

Saját számítás (Adatok forrása: Maddison [1995] , Enciklopédia Britanica [1951], Nemzetközi Statisztikai Évkönyv 2000, Kocsis [1993])

15. ábra A dél-európai térség népességnövekedése 1920-1990

A térség országai közül a két muzulmán ország és a két nagy muzulmán közösség (Koszovó és Bosznia) tagjainak száma hetven esztendő alatt átlagosan megnégyszereződött. Kettő, két és félszeres növekedést is csak abban a két államban tapasztalunk, ahol a muzulmánok száma meghatározó, Macedóniában és Boszniában. Az ortodox keresztény közösségek és országok lakóinak száma másfél-kétszeres növekedést produkált ezen időszakban. A nyugati keresztény közösségek kultúrája által dominált országok lakói a hetven év alatt csak 20-70%-al tudták lélekszámukat növelni.

Saját számítás (Adatok forrása: Maddison [1995], Enciklopédia Britanica [1951], Nemzetközi Statisztikai Évkönyv 2000, Kocsis [1993])

16. ábra A Balkán és környezetének népességnövekedése 1920-1990 között, nemzetközi összehasonlításban

A jelenség még meglehetősen megdöbbentőbb, ha a vizsgálatot kiterjesztjük más kontinensekre is. Népességnövekedés tekintetében a világon általában azt találjuk (a vizsgálatból kihagytam Latin-Amerikát, tekintettel arra, hogy ebben a térségben nehezen szétválasztható a belső és a bevándorlásból származó népességnövekedés az időszak egy jelentős részében), hogy a két és félszeres növekedésnél nagyobbat produkáló országok az esetek zömében vagy muzulmánok, vagy jelentős muzulmán népességgel rendelkeznek. Kivételt képez az egykori Francia Indokina térsége, ahol hasonló

jelenséget figyelhetünk meg. (Ezekről nem áll rendelkezésemre pontos adat.) Általában azt mondhatjuk, hogy az Iszlám országok népesedési mutatói radikálisan eltérnek környezetük mutatóitól. Ezek után már nem lesz meglepő, ha az ezredforduló nemzetközi rendszerének leginkább konfliktusos pontjait keresve a térképen ezeknek az országoknak a neveire bukkanunk. Irak döbbenetes hétszeres népesség növekedése drámai konfliktus potenciált jelez. Az iszlám országok, népességük megnégyszerezésével, a világpolitika mellékszereplőiből a nemzetközi rendszer főszereplőinek egyikévé léptek elő. Összes lakósaiknak a száma meghaladja az 1 milliárd főt. Ami még ennél is figyelemre méltóbb, az a növekedés tendenciája.

4.9. A népességnövekedés, gazdaság és konfliktuspotenciál

A népességnövekedés és a gazdasági növekedés egy igen furcsa elegyet alkot. Napjainkban, amikor a világ jelentős részén a nyugati kultúra hatására megnőtt az egyéni élet értéke, és lecsökkent a társadalom alapegységének, a kis és nagycsaládnak a társadalmi és gazdasági folyamatokat befolyásoló szerepe. Kicsit azt mondhatjuk, hogy a legtöbb társadalomban ugyanannak a kocsinak két gyeplőszára más-más kézben van. A gazdaságra meghatározó szerepet gyakorolnak a multinacionális vállalatok és az államok, míg a népességnövekedés alapvetően az egyének és a kiscsaládok döntési kompetenciájába tartozik. Természetesen vannak kivételek, mint Kína és Románia, hogy két ellentétes példát említsünk, amelyekben radikálisan igyekeztek beavatkozni állami szinten a népesedési folyamatokba - sikerrel.

Márpedig a népességnövekedés közgazdasági értelemben nem mellékes szempont a gazdasági növekedés tekintetében. Hiszen ugyanaz, az egy főre jutó GDP, nem ugyanazt éri vagy jelenti egy alacsony vagy, egy magas népesedési növekedési mutatóval rendelkező országban. Kis népesedésnövekedés esetén a megtermelt javak inkább a fogyasztás és az életszínvonal növelésére fordíthatók, míg nagy növekedés esetén az infrastruktúra és az alapvető javak (lakás, iskola, kórház, utak stb.) mennyiségének növelését kell belőle fedezni.

Világosan megállapítható, hogy a térség szocialista tömbhöz tartozó országai az első világháború óta zajló társadalom-gazdaságtani átmenetüket tekintve a 1980-as

években veszítették el belső egyensúlyukat. Az egyes országok esetében jelentkező krízis fokozatok az eltérő demográfiai folyamatokkal szorosan összefüggenek. Míg az egykori Csehszlovákia lakosainak száma egyre csökkenő ütemű növekedés mellett is csak 20%-al növekedett 1920-1990 között és Lengyelországban ugyanekkor 59%-os volt a növekedés, addig Romániában, Bulgáriában és Jugoszláviában 88-91%. Igaz, hogy Csehszlovákiában és Lengyelországban a II. világháború következtében a lakosság száma az 1920-as szintre esett vissza, ami Jugoszláviáról és Romániáról nem mondható el.

Magyarországon ugyanebben az időszakban 32%-os egyre csökkenő növekedés zajlik le, és ez azzal együtt van így, hogy 1980 és 1990 között már nettó csökkenés történt (1920-1980 = 35%). Ez azt mutatja, hogy a magyar lakosság, hasonlóan a cseh és a horvát népszaporulat csökkentésével igyekezett kiegyensúlyozni a romló gazdasági teljesítményt a 80-as években. Csehszlovákia esetében tovább színezi a képet, hogy a növekmény jelentős része Szlovákiában képződött. Ami természetesen nem meglepő látva azt, hogy Csehszlovákia a II. világháborút követően egyre jobban veszít gazdasági növekedéséből, ami nyilván érzékenyebben érintette a fejlettebb cseh lakosságot, mint a sokkal fejletlenebb szlovákokat. Románia esetében pedig, tanúi lehetünk annak, hogy egy gyengén fejlett országban, amely Bosznia fejlettségi szintjén volt, milyen következményekkel jár, ha egy kormányzati politika a nagyhatalmi ábrándok ígézetében diktatórikus eszközökkel ösztönzi a népesség gyarapodást.

Bár dolgozatunkban nem áll szándékunkban az eseményeket napjainkig követni, de érdemes megemlíteni a térség gazdasági egyensúly keresésének demográfiai fejleményeit. Ilyen Románia, Bulgária lakosságának radikális csökkenése, a kivándorlás és az alacsony népszaporulat együttes hatására. Ez tovább erősíti azt a megállapítást, hogy a térségben a sajátos kulturális és politikai faktorok hatnak a demográfiai folyamatokra, amelyek ez által összeütközésbe kerülnek a gazdasági folyamatokkal. A térségben zajló népesedési folyamatok nincsenek teljesen összhangban a népesedés-földrajzi és szociológiai tankönyvek ötfázisú modernizációs modelljeivel. A térség országainak a 1980-as és 90-es évtizedekben lezajló nettó népesség veszítése, ha nem is példa nélkül álló, hiszen Írország a múlt században radikálisabb népességsökkenést szenvedett el, de feltétlenül figyelemreméltó folyamatra utal.

A térség muzulmán közösségeinek sajátos népesedési mutatói pedig erőteljesen figyelmeztetnek a nemzetközi rendszer regionális és globális átalakulásának lehetséges kihívásaira. Az első világháborút követő Görög - Török háborúban egy 5,7 milliós Görögország állt szemben egy 13,6 milliós Törökországgal, ma ugyanez az arány 10,6 kontra 64,4. Macedóniában, egyes becslések szerint, egy évtizeden belül többségbe kerülhetnek a muzulmán vallásúak.

III. RÉSZ: AZ ELSŐ KORSZAK

5. FEJEZET: AZ ELSŐ „JUGOSZLÁVIA” ÉS SZÜLETÉSÉNEK KÖRÜLMÉNYEI

5.1. A Jugoszláv Unió eszméje

A későbbi Jugoszláviát alkotó népek elitjeiben különböző célkitűzéseknek elkötelezett érdekcsoportok alakultak ki a megelőző száz év folyamán. Voltak hívei az önálló horvát-, szlovén-, bosnyák-, macedón-, szerb-, montenegrói államnak, politikai nemzetnek. Találhatunk olyan elit csoportokat is, amelyek a magyar, vagy az osztrák-magyar államon belül kívánták nemzeti céljaikat megvalósítani. Egyik legjelentősebb irányzat azoké volt, akik a délszláv népek közös államában vélték megtalálni az ideális megoldást. Ennek a csoportnak a tagjai általában tágabban értelmezték a délszláv egységet, mint ami később a Jugoszláv államban megvalósult.

A különböző szláv népcsoportokat és törzseket Ludwig Schölten német történész határozta meg először 1771-ben megjelentetett „*Allgemeine nordische Geschichte*” című munkájában. Ebben használta elsőként a délszláv - *Südslaven* - kifejezést. Jovan Raić szerb történész könyve 1794-ben jelent meg „*История разних словенских народов, наѣ наче Волгар, Хорватов и Сербѡв*” címmel. Ezzel vette kezdetét az egységes délszláv nemzet építése. A Jugoszlávia megnevezés majd csak az 1830-as években jelent meg, és az 1848-as forradalom idején vált közkeletűvé. (Sotirović [1996])

Meg kell jegyezni, hogy a délszláv tudat kialakulásában fontos szerepet játszott a Napóleon által 1809-ben alapított Illíria tartomány, amely egy időre egyesítette a Habsburg fennhatóságú területeken élő, különböző délszláv népeket, sőt egyesítette a Habsburg fennhatóságú területeket olyan dalmáciai területekkel, mint a mindaddig független, Dubrovnik által vezetett Ragúzai Köztársaság. A franciák által bevezetett közigazgatási intézményekben, első ízben öltöttek eleven testet az addigi nemzeti álmódosítások. Az egység ügyének szintén nagy segítséget jelentett, hogy a franciák kiépítették a térség infrastruktúráját - például a dalmát tengerparti utat, és az egységes

postarendszert - méghozzá a korban magasnak számító színvonalon. Ezzel lehetővé vált a régiók közti érintkezés és a külkapcsolatok fellendülése.

A francia kezdeményezés sok szempontból tovább élt a Habsburg politikában is. Különösen Metternich herceg támogatta az Illír Köztársaság ötletét a magyar nacionalizmus ellenében, és annak fékentartására. A Napóleoni háborúk végével és az 1829-től fokozatosan önállósuló Szerbia megszületésével a délszláv gondolat központja átkerül Dalmáciából Szerbiába. Ettől kezdve ők válnak a délszláv egység fő szorgalmazóivá - természetesen saját érdekeiket tartva szem előtt.

Ez a változás egy lényeges tartalmi elmozdulást is eredményezett. Az addig különböző birodalmak által bekebelezett délszláv népek közös perspektíváját jelentő, egységes délszláv állam gondolata átfedésbe kerül a szerb rendek által megálmodott Nagy Szerbia gondolatával. Szerbia belügyminisztere – Ilja Garašanin - 1844-ben „*Načertanije*“ címmel jelentetett meg ennek lapjain a szerb külpolitika célját nagy Szerbia megalkotásában határozza meg.

Más irányzatot képviselt a horvát nacionalista mozgalom. Ennek vezetője Judevit Gaj a „*Nasnarod*“ című 1835-ben megjelent munkájában Nagy Illíria létrehozására tesz javaslatot, amelynek a hagyományos területeken túl Bulgáriát is részévé kívánja tenni. Az ő koncepcióját jól érzékelteti, hogy a délszláv népek szinonimájaként a *szerb-horvát* terminust használja. Elképzelése szerint az új állam központi területe Horvátország lenne. Az 1848-as prágai pánszláv kongresszuson a délszláv küldöttek: szlovénok, horvátok, dalmátok és délvidéki szerbek - az *Illíria* helyett a *Jugoszlávia* elnevezést fogadták el.

1860-ban a Miloš Obrenović által létrehozott Balkán Szövetség célját egy szerb vezetésű, független, a jugoszláv népek által alkotott balkáni államként deklarálta. Obrenović számára világos volt, hogy valódi függetlenség nem lehetséges kellő nagyságú és erejű állam nélkül. Az 1870-ben Leibachban (Ljubjana) összeülő jugoszláv kongresszus küldöttei a délszláv állam megalkotásának útját még a monarchián belüli elgondolásokban keresték. A vajdasági szerb politikus: Mihailo Polit-Dešančić - 1862-ben tett javaslata szerint három lépésben kellene megoldani az ún. „keleti kérdést“:

- létre kell hozni Nagy Szerbiát - ami alatt ő Boszniát, Hercegovinát, Montenegrót, Ős-Szerbiát és a Szerb Királyságot értette;
- egyesíteni Nagy Szerbiát és Horvátországot;
- csatlakoztatni Bulgáriát is.

A Milan Milojević területi elképzelései szerint Nagy Szerbiának része a teljes történelmi Macedónia egészen Tesszáliáig; a Bánát Aradig és a Bácska Szegedig. Horvátország és Szlovénia pedig keleten magába foglalja Triesztet, sőt az Isonzóig terjedő olasz területeket is, valamint a teljes Karintia osztrák tartományt.

5.2. Nagyhatalmi vákuum és integráció, illetve a nacionalizmus a délszláv népeknél

A volt Jugoszlávia térsége a török birodalom meggyengülése óta sajátos vákuumterülete a politikának. Ezt a nyomasztó politikai betöltetlenséget a XIX. század során, nemes egyszerűséggel csak keleti kérdésnek címezték. A térség kiüresedését nem az érdektelenség eredményezte, sőt: ebben a térségben a mindenkori nagyhatalmi érdekek éppen hogy bezúfolódtak. Ütköztek és átmetszették egymást. A vákuum éppen ez által alakulhatott ki. Egyik nagyhatalom sem tudta a térséget integrálni saját érdekszférájába. Amit tenni tudtak, és tettek, az csak ahhoz volt elég, hogy megakadályozzák a többiek előretörését a térségben. A vákuumhelyzetből fakadó instabilitás és a folyamatos külső fenyegetettség miatt - rövid időszakokat leszámítva - a helyi politikai vezetőknek igyekezniük kellett a térségben érdekelt nagy és középhatalmakkal kiegyensúlyozott viszonyt fenntartani. A háborúk közötti, nyugalmi időkben a térség semleges területnek számított, és részleges támogatást kapott hol az egyik, hol a másik - vagy egyidejűleg akár a nemzetközi élet több - meghatározó szereplőjétől is. Ezekben az időszakokban a térség relatív független státusza és nacionalista, diktatórikus kormányzatai képesek voltak legitimálni a fennálló belső hatalmi, és politikai viszonyokat, ámde a nemzetközi erőviszonyok felbomlásának, vagy csak meggingásának pillanatában a térség is azonnal elveszítette belső egyensúlyát.

Ezekben az átmeneti periódusokban elerőtlenedik a fennálló hatalmi viszonyok legitimitása, és az addig elfojtott belső konfliktusok a felszínre törnek. Ilyen időszakokban az egymással rivalizáló érdekcsoportok igyekeznek megnövelni saját befolyásukat. Görögországban a politikai pártokat máig legalább annyira jellemzi regionális, törzsi országrészhez való kötődésük, mint ideológiai irányultságuk. Románia esetében is határozott jelentősége van az erdélyi, vagy a regáti eredetnek. Albániában is kézzel fogható az északi és déli törzsek ellentéte a politikában.

Ez a szindróma többé vagy kevésbé a térség valamennyi országában (Bulgáriában, Romániában, Albániában, Görögországban és Jugoszláviában) megfigyelhető. Különösen Jugoszláviában, ahol a rivális elitesz csoportok helyi identitása eltérő kulturális, nyelvi, vallási - és mindezek összességében törzsi-nemzeti - identitásában gyökerezett. A balkáni országok Jugoszlávia és Albánia kivételével a II. világháború után integrálódtak valamelyik nagyhatalom érdekszférájába annak peremén. Következésképpen ezek az integrációk közel sem olyan erősek, mint az érdekszférák magterületein lévők. Ennek jó példája Románia, amely sokkal nagyobb önállóságot élvezhetett a szovjet blokkban, mint az oda tartozó többi országok.

Jugoszlávia - illetve később az azt alkotó területek, hol kisebb, hol nagyobb része - az 1800-as évek elejétől kezd kívül kerülni a nagyhatalmi övezeteken. Ezért is erősödhetett fel közöttük az egyesített délszláv hatalmi centrum elképzelése. Azonban az érdekcsoportok és érdekeik az elmúlt 200 évben mindvégig tagoltak, és diffúzak maradtak. Egyetlen elitesz csoportnak sem sikerül maga mögött felzárkóztatnia a többieket.

A nacionalizmus ügyével foglalkozó szerzők körében már általános az a nézet, hogy nem a nemzetek hozzák létre az államokat, hanem fordítva. Bibó [1986], Gellner [1989], Hobsbaum [1997] egyaránt állítják, hogy a nemzeti eszme nem a francia forradalommal születik, csak akkor válik tömegérzelemmé. A nemzeti keretek megszületése egy hosszú, másfélezer éves folyamat eredménye. Bár Gellner és Hobsbaum egyetértenek abban, hogy az egyéni és csoportos politikai invenciónak lehetett fontos szerepe a nemzetté válásban a XIX. század során, mégis inkább Bibóval és Huizingával kell egyetértenünk abban, hogy a nemzeti keretek elég határozottan kiforráltak már a középkorban. Ezek csak akkor változtak meg, ha kellően erős, és tartós politikai élmények - amelyek megegyeztek a többség érdekeivel - képesek voltak egy új öntudatot felépíteni egy adott térség népességében, majd képesek voltak kivívni

annak külső elismerését is. Bibó meggyőzően állapítja meg, hogy a XV. századra már megjelentek mindazok az eszmék, amelyek máig alapját adják a nemzeti érzésnek: a közösségi összetartozás tudata; az idegen uralom elutasítása; sőt a nemzeti nyelv megbecsülése is. Bibó ugyanakkor hangsúlyozza, hogy a nyelvi egység ekkor még nem nemzetalkotó tényező, sőt, szerinte a nyelvi nacionalizmus a későbbiekben is speciálisan közép és kelet-európai jelenség (itt gondolhatunk Írországra vagy Skóciára).

Közép-Európában, Németországban, Olaszországban, Csehországban, és az Osztrák-tartományokban a Német Római Császárság jelenléte hátráltatta a nemzetek politikai fejlődését, a Balkánon és Magyarországon pedig az Oszmán-Török Birodalom. A délszláv népek különös problémája abból adódott, hogy míg a Német-Római Birodalom gyakorlatilag széthullott (1806) a francia forradalommal és nyomában, egyes területeken lehetővé vált a politikai nemzetek kiformalódása, addig a török birodalom agóniája végighúzódott a XIX. századon.

A Német Római Császárság sem tűnt el egyszeriben és nyom nélkül. A Török Birodalommal hajdan közös határának vidékén, maradékból létrejött a Habsburg Birodalom. A fennhatósága alá tartozó népek egy része eltudott indulni a politikai nemzetfejlődés és a polgárosodás útján – de ezek is csak lassított ütemben, és felemás módon. Ekképpen a két birodalom fennhatósága alatt élő népek időeltolódásba kerültek egymással a nemzetté válás menetében. Ez a szerbek, macedónok és montenegróiak esetében már csak tetézte azt, hogy náluk a nemzetfejlődés középkori előjátéka sem tudott teljesen lejátszódni a török hódítás miatt. Bosznia viszont - éppen a 100 évvel tovább fennmaradt függetlenségének következtében is - sajátos, megalapozatlan politikai nemzetfejlődésen mehetett keresztül.

A korai politikai nemzetfejlődések ezeknek a társadalmaknak csak szűk felső rétegeit érinthették, elsősorban a nemességet. A nemzetté válás nagy európai áramlata a francia forradalmat követően polarizálódott. Az eltérő előzmények miatt teljesen más közegben fejtette ki hatását a kontinens különböző térségeiben. A demokratikus fejlődésnek tehertétele volt ezen felül még az is - amint Bibó ezt kifejti Németország, Olaszország és Spanyolország esetére vonatkozólag - hogy a demokratikus eszmék elterjesztését egy váratlan, és idegen erőszak, a Napóleoni invázió hajtotta végre. Történeti emlékével azután ez kapcsolódik össze. Szerinte ez egyik döntő oka annak, hogy ezekben az országokban a nacionalizmus és a demokrácia ellentétbe kerültek egymással. Bibó

ebben a sorban nem említi Horvátországot, Dalmáciát, Szlovéniát és Svájcot, amelyek azonban ugyanezen import útján jutottak a demokratikus és nacionalista eszmékhez.

5.3. Nagyhatalmi érdekek az első világháború kitörésekor a balkánon és a londoni egyezmény

Friedrich Neumann által megfogalmazása szerint, Németország célja az I. világháborúban² egy új gazdasági térség: Mitteleuropa (Közép Európa) megteremtése volt. A terv részét képezte a Bethmann-Hollweg féle vám-uniós elképzelésnek. A vám-unió tagja lett volna Franciaország, Belgium, Luxemburg, Hollandia, Dánia, továbbá

2

Minden más tényező, az angol-német kapitalista vetélkedés, a francia revánsvágy, az olasz irredentizmus, a császár kardcsörtető tébolya, beteges riadófüvési rohamai – mindezek csak másodrendű jelentőségűek voltak Európa aláaknázásában. A világméretű katasztrófát semmiféle mesterséges diplomáciai megállapodás nem hártotta volna el (hiszen ilyenekből több mint eleget kötöttek Európában három esztendőn át), csakis a társadalmi és politikai reformok radikális gyógymódja – a feudális rendszer felszámolása Ausztria–Magyarországon, a Monarchia föderális átszervezése és szabadkereskedelmi politika a szomszédos országokkal – segített volna. És ezzel egyidőben a cári abszolutizmus letörése, egy demokratikus és liberális Duma és a sztolipini agrárreform megvalósítása legalább két évtizeddel korábban, mint ahogyan felmerült... De még az autokratikus Oroszország mellett is létrejöhetett volna egy másfajta európai egyensúly. Tegyük fel, hogy Lord Haldane 1912-es tárgyalásai sikerrel járnak, és tartós kiegyezés jön létre Nagy-Britannia és Németország között, s képzeljük el azt is, hogy az Osztrák-Magyar Monarchia demokratikus konföderációvá alakulva népeinek igazi hazája lesz: ez esetben az orosz cárizmus lelkiismeretlen propagandája aligha taszíthatta volna bele Európa legkultúraltabb nemzeteit egy általános mézszárlásba.

A Monarchia erősödő irredenta mozgalmi azonban nemcsak a népek közötti feszültséget tették elviselhetetlenné, hanem a kölcsönhatás révén egyszersmind az orosz pánszláv pártokat is erősítették, amelyek imperialista céljaikat a szláv testvérek felszabadításának részben igaz, részben hamis ideológiája mögé rejtették. Nem szabad megfélemlenünk arról, hogy a három császár a német, az osztrák és az orosz zsarnok természetes reakciós szövetsége nem személyes vetélkedésük miatt bomlott fel, hanem a széles nemzeti közvélemény nyomására, amely a cártól az elnyomott rokonok határozottabb védelmét követelte. Emlékezzünk vissza, hogy még 1905-ben is létrejött egy személyes megállapodás a német császár és a cár között, de az orosz kényúr nem tudta a szerződést elfogadtatni az uralkodó körökkel, amelyeket magával ragadott a nacionalista közvélemény.

(Jászi [1983] pp. 524-225)

az oroszok által birtokolt lengyel területek, valamint Németország és az Osztrák-Magyar Monarchia. Társult tagok lettek volna: Olaszország, Svédország és Norvégia. A sikeres háborút követően a Balkán egyértelműen német-osztrák befolyás alá került volna - ezzel is elősegítve a másik nagy német tervet, a „Drang nach Osten“-t (Romsics [1998]).

Szerbia megfékezésének egyik eszközeként a központi hatalmak elfogadták Bulgária területi követeléseit Szerbiával szemben. Az 1915. szeptember 6.-án aláírt titkos szerződés szerint Bulgária megkapta volna Kelet-Szerbiát egészen a Morava folyóig, és a szerbek által birtokolt Macedóniát.

Az olasz érdekek egy Délszláv állammal kapcsolatban ambivalensek voltak (Hanson [1974]) Egyrésztől érdekükben állt egy délszláv állammal egyensúlyozni a Monarchia és Németország befolyását a térségben, másrészt viszont saját terjeszkedésüknek akadályát is jelentette volna egy ilyen állam megszületése. 1915-ben Olaszország végül is színt vall a Londoni Egyezményben, és egyértelművé teszi a balkáni céljait: igényt tart Gladiscára, Triesztre, Carniolára, Isztriára és a Dalmát tengerpart egy jelentős részére, valamint az Adriai szigetvilágra. A szerződés értelmében Horvátország megtarthatta volna Fiumét kikötőnek. A Londoni Egyezményben megfogalmazottak csak az Egyesült Államok háborúba lépésével kérdőjeleződtek meg. Ez a hagyományos birodalmi, osztozkodó szemléletű szerződés nem nyerte el a Wilson vezette Egyesült Államok tetszését. Az Egyesült Államok hadba lépésével újabb remények ébredhettek a délszláv vezetőkben. A legnagyobb veszély elhárulni látszott a szerb célok elől.

Az olasz politika elemei közé tartozott, hogy folyamatosan támogatták Njegoš montenegrói uralkodót egy független Montenegró megőrzésében. Amikor az osztrák-magyar csapatok Montenegrót is megszállták, a király elmenekült Olaszországba. E közben Párizsban megalakult a Montenegrói Menekült Kormány, ezt azonban az Antant nem ismerte el. Ennek egyik oka az volt, hogy Njegoš király titkos szerződést kötött Béccsel Szerbia összeomlásakor. Így próbálta meg trónját biztosítani arra az esetre, ha az Antant vereséget szenved a háborúban – ami a háborús helyzet akkori állása szerint nem volt teljesen kizárható. Az Antant érdekei viszont sokkal inkább kötődtek Szerbiához, amelynek 120 000 katonáját és politikai elitjét, élen az uralkodóval, a francia flotta segítségével átmenekítették Korfu szigetére. Erre a 120 000 katonára nagy

szükség volt a szaloniki fronton. A korfui emigráció segítségével sikerült megőrizni a szerb állam kontinuitását annak területe nélkül. Ez a háború végén és a békeszerződéskor meghatározó tényezővé vált.

Az orosz külpolitika maximális háborús célja nyugaton már a 19. század óta gyakorlatilag megegyezett a II. világháború nyomán elért eredményekkel (Romsics [1998] p.154), természetesen a kor szelemében megfogalmazott vazallus fejedelemségek formájában. Ennek kulcs eleme volt az Osztrák-Magyar Monarchia feldarabolása, Lengyelország, Nagy-Románia és Nagy-Szerbia létrehozása és a tengerszorosok valamint a kelet-porosz tengerpart megszerzése.

A Londoni Egyezmény tárgyalása során az oroszok részéről egy meglepő javaslat merült fel. A javaslat szerint két Délszláv államot kellett volna létrehozni. Az egyik egy Ortodox Nagy-Szerbia lett volna (Szerbia, Montenegró, Bosznia, Hercegovina és Dalmácia egy részével, beleértve ebbe még Albániát is), a másik egy katolikus, Horvát-Szlovén Állam lett volna. A háború előtt és annak első éveiben megfogalmazódott orosz álláspontok jól mutatták, hogy a cári orosz külpolitika elsődleges célja, Szerbián és Bulgárián keresztül növelni az orosz befolyást a Balkánon, különös tekintettel a tengeri kijáratokra. A cári külpolitika a hatalmi egyensúly nevében szívesen lemondott a nyugati katolikus, szláv területekről a nyugati nagyhatalmak javára.

Az orosz befolyás megőrzése szempontjából egy nagy, egységes délszláv állam kockázatokat is képviselt volna. Szazonov orosz külügyminiszternek a háború utáni rendezésre irányuló javaslatai 1914-ben felvetették egy Bosznia-Hercegovinával és Dalmáciával kiegészített Szerbia felállításának lehetőségét - mint ellensúlyt Olaszországgal, Magyarországgal és Romániával szemben. Ez természetesen nem nyerte el Anglia és Franciaország tetszését, hiszen alapvetően sértette érdekeiket. Az orosz külpolitika azonban az Olaszországgal folytatott londoni tárgyalások során továbbra is ezt az elképzelést igyekezett érvényesíteni. Ellenezte, hogy a teljes Dalmát tengerpartot Olaszországnak ígérjék.

Nem csoda, hiszen azzal a 150 éve legfőbb orosz külpolitikai törekvés - a meleg tengerekre történő kijutás, illetve befolyásszerzés - érdeke sérült volna. Ezért az orosz diplomaták a tengerpart megosztását javasolták, úgy, hogy Boloskotól a Krka folyó torkolatáig terjedő partszakasz, valamint az ezt övező több száz sziget (Cornatiszigetek) Horvátországhoz kerültek volna, míg Szerbia és Montenegró megkapta volna

a katonai szempontból legértékesebb partszakaszt és szigetvilágot, a Krka folyó torkolatától a montenegrói határig, beleértve a Cattarói-öblöt egy ott létesítendő orosz flottatámaszponttal. Ha ezek a tervek megvalósulnak, Oroszország szövetségese segítségével a Földközi tenger vidékének egyik - katonai szempontból - legértékesebb partszakaszához jutott volna. A tervezet tartalmazta Bosznia és Hercegovina kettéosztását is Szerbia és Horvátország között. Az orosz koncepció része lett volna a másik nagyra becsült szláv állam megnyerése is: Bulgáriának átadták volna Macedóniát. Bár a háborúk későbbi eseményei teljesen más irányba terelték a területi felosztás kérdését, az elképzelés néhány elemével még találkozni fogunk.

5.4. A délszláv nemzetek céljai az első világháborúban

A XIX-XX. század fordulóján több elképzelés élt a délszláv népek elitjeiben a térség jövőjét illetően. A balkáni-háborúk nyomán egyre erősödő Szerbia vezetői egy Nagy-Szerbia megteremtésén fáradoztak. A horvát elit megosztott volt. Egy jelentős részük az Osztrák-Magyar Monarchián belüli föderális államiságra vágyott, amit nagyobb részben a szlovén, kisebb részben a Monarchia szerb elitje is támogatott. A térségben önálló vagy Bulgáriával szövetkező állami létre törtek a macedónok is, akik a 2. Balkáni-háború eredményeként három részre osztattak Szerbia, Görögország és Bulgária között. A macedón forradalmi szervezet 1893-ban jött létre (Csíkhelyi [2000]).

Montenegró minden eszközzel igyekezett megtartani önállóságát, tekintettel arra, hogy ezt még a török hódoltság időszakában is fent tudta tartani. A Balkáni-háborúk nyomán szintén Szerbiához és Montenegróhoz került koszovói és metohijai területeken élő albánok a már hetekre megvalósult Nagy-Albánia lakói akartak volna újra lenni. Ők voltak az albán függetlenségi mozgalom élharcosai. A boszniai elit akkoriban igen csak megosztott volt (Lovrenović [1995] pp. 119-131.). Az önálló Boszniának - tekintettel az erősen megosztott etnikai és vallási viszonyokra - nem nagyon van tábora .

Jól látható, hogy a korszak elképzeléseit a nemzeti elitek és középosztályok érdekérvényesítése, valamint a hatalmi politika mozgatja.

A szerb elit célja XX. század első évtizedeiben, hogy minden szerbet és a történeti területeket egy államban egyesítsen, s ezzel létrehozza Nagy-Szerbiát. Ez volt a minimális célkitűzésük. A két Balkáni-háborúban (1912 és 1913-ban) már sikeres kezdő

lépéseket tettek ennek érdekében. Szerbia megszerezte Koszovót, valamint a történelmi Macedónia egy részét, Vardar-Macedóniát.

Az 1914. december 7-i Niši-deklarációban világos megfogalmazást nyert Jugoszlávia létrehozásának célkitűzése egy háborús győzelem esetén. A szerb vezetők továbbra is egy délszláv állam megteremtését hangsúlyozták, elképzeléseikből leszámítva Bulgáriát. A szerénység ugyan nem volt rájuk jellemző: Pašić miniszterelnök szerint az új északi és nyugati határok a Klagenfurt-Marburg-Szeged vonalon lesznek. (Sotirović [1996]) Pašić az új állam létrejöttékor nem szándékozott osztozni a horvát és szlovén elittel a hatalomban. A délszláv egyesítés csak a hivatkozási alapot jelentette, egyrészt az ott élő szerbeknek az anyaországgal való egyesítésére, másrészt a gazdasági és stratégiai pozíciók megszerzésére. Nem véletlen, hogy a minimális elképzelések szerint a mezőgazdaságilag oly fontos Vajdaság mellett, a másik fő cél a Dalmát tengerpart Záraig terjedő szakaszának megszerzése volt, mind a két területen jelentős „nyugatos” szerb kisebbséggel.

Szerbia megszállásával új helyzet alakult ki. Az emigrációba vonult délszláv politikusok egy csoportja 1915. április 30-án megalakította Párizsban a Jugoszláv Bizottságot. A Bizottság tagjai között eleinte döntően horvátokat találunk, az Osztrák-Magyar Monarchia területéről. A Bizottság hamarosan áttette székhelyét Londonba, hogy így próbálja befolyásolni a közvéleményt a számára legkedvezőtlenebb döntés (t.i. a Londoni Szerződés) színhelyén. Ehhez sikerült is olyan személyiséget megnyerniük, mint Wickham Steed, a *The Times* akkori szerkesztőjét (Almonds [1994]).

A Jugoszláv Bizottság megalakulása után arra törekedett, hogy minél több legitimációs eszközt szerezzen a jövőbeni tárgyalásokhoz. Ennek legfőbb mozzanatát egy önálló hadsereg felállításában látták. Pašić szerb miniszterelnök viszont lehetőség szerint akadályozni igyekezett ezt a tervet. Azt az önkéntes egységet, amelyet eredeti terv szerint a Jugoszláv Légiónak kereszteltek, Pašić nyomására végül Adria Légiónak nevezték el – azon a címen, hogy azt szlovén, horvát és szerb önkéntesekből állítják majd fel. Végül az 5365 önkéntes között mindössze 85 szlovén és horvát katona akadt. Ezért a szerb kormány 1916 júliusában úgy döntött, hogy nevezzék mégis Jugoszláv Légiónak.

Az önkéntes egység felállításának ötlete még a háború elejéről származott, amikor a szövetségesek szerbiai hadifogoly táborában különválasztották a délszláv és az északi

szláv foglyokat a Monarchia más nemzetiségeiből valóktól. Később azok közül toborozták őket, akik más frontokon estek a szövetségesek fogságába. A kezdeti eredmények jól mutatják, hogy a Monarchia délszláv alattvalói közül a horvát és szlovén katonák nem különösebben lelkesedtek a szerb célok megvalósításáért. Ennek különösen érdekes példája, hogy Josip Broz, későbbi jól ismert nevén Tito, az Osztrák-Magyar Monarchia hadseregében többszörösen kitüntette magát a szerbek elleni küzdelemben. (Đilas [é.n.]

1917-ben már 42 000 főt ért el az önkéntesek száma. Az önkéntes egységek felállításának elsődleges célja az olasz igények ellensúlyozása volt. A Jugoszláv Bizottság ezzel is igyekezett befolyásolni a szövetségesek közvéleményét, illetve ilyen módon kívánta kinyilvánítani az Osztrák-Magyar Monarchia elleni elszántságát. 1915 végén a Bizottság kulcs szerephez jutott.

Franjo Supilo horvát politikus - aki megelőzően a monarchián belüli horvát-szlovén állam híve volt - 1915-re megváltoztatta álláspontját és ekkortól egy föderális jugoszláv állam elképzelését, támogatta. A többiek fokozatosan felsorakoztak mögéje, sőt, fokként a szerb politika is kénytelen volt elfogadni, és támogatni Supilo lépéseit. Ezt elsősorban annak köszönhető, hogy képes volt elérni a hivatalos brit elismerést. Supilot hivatalosan fogadta Sir Grey angol külügyminiszter, akit sikerült is megnyernie elképzeléseinek. Ettől kezdve a későbbi állam koncepciójának kidolgozásában horvát részről Supilo játszik olyan meghatározó szerepet, mint szerb részről Pašić. A szerbek központosított államkonceptiójával szemben Supilo szövetségi államot javasolt öt taggal: Szerbiát (ide értve Macedóniát és a Vajdaságot), Horvátországot (ideértve Dalmáciát), Szlovéniát, Bosznia-Hercegovinát és Montenegrót.

A Supilo által kidolgozott szövetségi koncepciót 1915. júliusában vázolták az angol külügyminisztériumban. A Bizottságon belül nagy küzdelmek zajlottak le. A Pašić által instruált szerb tagok igyekeztek megakadályozni a szövetségi elképzelést, de a horvát és szlovén tagok kilépési fenyegetése a dalmáciai olasz igények árnyékában visszavonulásra kényszerítették a szerbeket. A szerbek minden áron szerették volna legalább Dalmácia egy részét anektálni. A horvát és szlovén fenyegetések következtében abba a helyzetbe kerültek, hogy választhattak. Dalmácia vagy a horvátoké lesz, és így a Jugoszláv állam része, vagy az olaszok birtokába jut. (Sotirovic [1996])

5.5. A korfui kiáltvány

1917 tavaszán a Jugoszláv Bizottság és a szerb politikai vezetők egyaránt elérkezettnek látták az időt, hogy döntsenek a jövőről. Egy tárgyalást szerveztek a nyár folyamán Korfu szigetére. Még májusban egyeztették a konferencia témáit:

- 1) Az amerikai hadba lépés és az orosz forradalom hatása a nemzetközi helyzetre
- 2) Az orosz forradalom és az amerikai hadba lépés hatásai az egyesítési elképzelésekre
- 3) a Jugoszláv állam programjának megfogalmazása
- 4) Az új állam területi egyesítése és intézményrendszerének kidolgozása

Néhány hónap alatt sok minden megváltozott. A Korfui Konferencia megkezdésekor egy újabb sötét felhő árnyékolta be a reményeket. Az osztrák tartományi gyűlésben, és a magyar parlamentben helyet foglaló délszláv képviselőkből létrejött a Jugoszláv Klub. A Klub kibocsátott egy kiáltványt. A kiáltvány szerint a Monarchia területén élő szlovén, horvát és szerb nemzetek egy saját államot akarnak létrehozni a Monarchián belül. Ez által ugyan a Monarchia dualista felépítése trialistává válna, de fennmaradna a birodalom. Ez a fenyegetés minden eddiginél jobban sarkallta kompromisszumra a korfui tanácskozás résztvevőit. Ez volt a szerb nagyhatalmi politika mélypontja. A legnagyobb pártfogójukat, Oroszországot elvesztették. Oroszországban győzött a februári forradalom, a német és az osztrák-magyar csapatok átmenetileg sikereket érhettek el. Ekkor nem látszott még az amerikai hadba lépés kézzelfogható következménye.

A horvát oldalt közben nagy veszteség érte, mert meghalt Supilo, aki az utolsó időben már egy független Horvátország létrehozásáért dolgozott.

Az 1917. június 15-július 20-ig tartó tanácskozás végeredményét a Korfui Kiáltványban hozták nyilvánosságra.

A Kiáltvány főbb pontjai a következők voltak:

- A szerb, horvát és szlovén nemzetek létre kívánják hozni a saját, független nemzeti államukat.
- Az állam formája alkotmányos demokratikus és parlamentáris monarchia.
- A monarchia élén a Karadjordjević dinasztia áll.
- Az állam elnevezése: Szerb, Horvát és Szlovén Királyság
- A három nemzet teljes egyenlőséget és szabadságot élvez saját ügyeiben

- A cirill és latin ABC használata legyen egyenértékű
- Az ortodox, a római katolikus és muzulmán vallás egyenlő jogokat élvez az új államban
- Az új állam keretein belül egyesül Szerbia és Montenegró
- Az új állam minden tagjának egyenlő joga van az Adriai tengerpart használatára
- Az új állam parlamentjének képviselőit általános, közvetlen és titkos választások útján választják meg
- Az új állam alkotmányát a békekötést követően egy alkotmányozó nemzetgyűlés dolgozza ki, amelyet általános közvetlen és titkos választással választanak meg
- Az új alkotmány a lehetséges helyi autonómiákra épül
- Az alkotmányt a király hirdeti ki
- Az új államnak 12 millió lakója lesz

A Kiáltványt szerb részről Nikola Pašić miniszterelnök, és külügyminisztere, a Délszláv Bizottság részéről Ante Trumbić elnök írta alá.

A végső szöveg nagy küzdelem eredménye volt. Az új állam nevében nehezen tudtak megállapodni. Pašić kitartóan ellenezte a Jugoszláv elnevezést, mondván ez alatt az Osztrák-Magyar Monarchia propagandája a Nagy Szerbiát érti. Végül a három nemzet nevéből képzett Szerb-Horvát-Szlovén Királyság elnevezés mellett maradtak. A szerbek legfontosabb kikötése a Karadjordjević dinasztia uralma volt. A helyi autonómiákat garantálták természeti, társadalmi és gazdasági alapon, de nem fogadták el a történelmi és az etnikai elvet. Ez a szerb diplomácia nagy sikere volt, hiszen a későbbiekben lehetőséget nyújtott ennek a pontnak a szabad értelmezésére. Végül abban is megállapodtak, hogy a nemzetgyűlés minősített többséggel fog dönteni az alkotmányról, bár ez nem került be a szövegbe. A Korfui Kiáltvány kihirdetésekor nagy riadalmat keltett, hogy még ugyanabban a hónapban Stjepan Radić a horvát parasztpárt vezetője a Saborban követelte a horvát királyság kikiáltását a monarchia keretein belül.

A helyzet hamarosan a szerb érdekek javára fordult. A tengeren túlról nagy támogatást kapott az új állam eszméje. A Wilsoni Elvek meghirdetése összekapcsolható volt a Kiáltvány alkotóinak terveivel. Olaszország is változtatott eredeti elképzelésein. Már nem akarta megőrizni a monarchiát, sőt, az elnyomott népek szószólójaként kezdett

fellépni. A cseh és szlovák, valamint a lengyel nemzeti törekvések is azonos célok megvalósítását sejtették, mint a délszláv tervek.

5.6. Szerbia kontra Szerb –Horvát -Szlovén Állam

Az 1918-as év kezdetén még semmi nem dőlt el. Az év során pedig igen gyorsan haladtak az események. Hogy mi lesz a végkifejlet, azt igen nehezen lehetett megjósolni. A délszláv állam kilátásait illetően kulcsszerephez jutottak a harctéri fejlemények. A Szaloniki-fronton, a nyár folyamán megváltozott a harci szerencse. Az Osztrák-Magyar Monarchia összeomlása hirtelen fordulatot eredményezett. A Szaloniki-front felől előrenyomuló Antant csapatokon belül meghatározó súlyt képviseltek a szerb alakulatok. Most térült meg a 120 000 katonának Korfura történt menekítése. Az előnyomuló szerb csapatok döntő tétellé váltak a végső elszámolásban. A monarchiához tartozó területeken a nyár végétől folyamatosan megalakultak a helyi délszláv közösségek érdekképviselői. 1918. augusztus 17-én a szlovéniai pártok megalakították a Szlovén Nemzeti Tanácsot, a helyi parlamentben. A horvát sabor új minőségben folytatta munkáját. A Vajdaságban - amelynek területi különállását még az 1848-as forradalom leverését követő időszakban Bach belügyminiszter alapozta meg - szintén létrejöttek az önálló intézmények csirái. Itt is problémát jelentett, hogy a bunyevác és sokác közösségek saját identitással rendelkeztek, ami nem teljesen illett bele az előzetes szerb elképzelésekbe.

A vajdasági helyzetre döntő hatást gyakorolt a Károlyi Kormány tehetetlensége. Az Őszirózsás Forradalommal összeomlott a helyi közigazgatás. Az újonnan alakult forradalmi bizottságok viszont nem rendelkeztek alkalmas emberekkel, nem voltak felkészülve a közigazgatás átvételére. (Csuka [1995]) A wilsoni elveket ismételtető, és az 1848-as függetlenségi álom megvalósulásának lázában égő magyarok nem csak, hogy nem vették észre az események logikáját, de még fokozták is a maguk baját. A magyar forradalmi bizottságok kérték fel a szerb klubokat egy szerb nemzetörség felállítására, és ezzel az addig csak a magánszférában szervezkedő szerbeket legitim szervezkedési kerethez juttatták. 1918. október 6-án Zágrábban megalakult a Szlovén-Horvát-Szerb Nemzeti Tanács. Ezzel gyakorlatilag létrejött az Osztrák-Magyar Monarchia területén élő délszlávok politikai önállósága és kormánya.

A helyzet egyre szövevényesebb volt. Most már három képviselője is volt a délszláv népeknek. A szerb kormány, a Jugoszláv Bizottság, és a Monarchia területein élők

képviselésében a Nemzeti Tanács egyaránt igényt tartott a vezetésre. A három szervezet az a délszláv politikai elképzeléseknek az óta is meglévő három fő irányát képviselte.

- A szerbek központosított, a szerb elit által dominált államot szerettek volna létrehozni.

- A Jugoszláv Bizottság egyenrangú tagállamokból álló szövetségi államot szeretett volna alapítani.

- A Nemzeti Bizottság az újonnan elnyert önállóság lázában égett, és nem nagyon kívánta kockáztatni az elért sikert.

- A három fenti irányzat mellett végezetül nem szabad elfelejtkezni a kommunista eszmék képviselőiről sem. Ők is részt vettek az új érdekképviselésekben, de ezt csak átmenetinek tartották. Céljuk egy nemzetek feletti világforradalom megvívása volt, de a cél eléréséhez semmilyen átmeneti kompromisszumtól nem zárkóztak el.

1918 őszen már teljesen megváltozott a hadi helyzet. A Szaloniki-frontról szédületes ütemben előretörő csapatok francia támogatással megszállták Bosznia nagy részét, és már a Vajdasághoz közeledtek. 1918. november 26-án a korábbiakban megalakított Montenegrói Szerb Nemzetgyűlés kikiáltotta a Njegosz dinasztia trónfosztását, és az UNIÓT Szerbiával. Elismerték a Karadjordjević dinasziát, mint az új montenegrói uralkodóházat. Egy nappal korábban, november 25-én a szerb, bunyevác és más népek Vajdasági Nemzeti Tanácsa kikiáltotta a Vajdaság egyesülését Szerbiával. Ezzel Szerbia - Horvátország kivételével - minden olyan terület felett megszerezte a hatalmat, ahol szerbek, vagy a szerb politika által szerbeknek nyilvánított szláv népcsoportok éltek. Természetesen ezeket a hódításokat még meg kellett ismertetni a szövetségesekkel, de a katonai pozíció birtokában ez már nem volt különösebben nehéz feladat. Az új szerb hódítások és a katonai helyzet által megtámogatva könnyebbé vált a tárgyalás a horvátokkal és a szlovénekkal is. Szerbia a háború győztesének pozíciójából folytathatta a tárgyalásokat. A horvátok és a szlovénok a saját hadseregük hiányában és az olasz fenyegetés tudatában igen csak rá voltak utalva a szerb támogatásra. A horvát és szlovén uralkodó osztályokat az is sarkallhatta, hogy a volt monarchia területén egyre erősödtek a kommunista mozgalmak.

Eközben Genfben összeült november 6-án a Jugoszláv Konferencia. A tanácskozást a Jugoszláv Bizottság hívta életre. Szerbiát Nikola Pašić, a Jugoszláv Bizottságot Antun Korosec, a szerb-horvát és szlovén állam Nemzeti Tanácsát Ante Tumbić képviselte.

Pašić és a szerbek, a görög miniszterelnök Eleftheriosz Venizelosz rábeszélésére egyeztek bele a tanácskozáson való részvételbe. Azon részt vettek még a szerb ellenzéki pártok képviselői is. A tanácskozáson végül 6 szerb, 3 horvát és 3 szlovén vett részt a különböző tárgyaló delegációk képviselőiben. A tanácskozás eredményeképpen a következő megegyezések születtek:

- 1) Létrehozzák az új államot, a Szerb, Horvát és Szlovén Államot, amelyhez csatlakoznak a montenegróiak is.
- 2) Az állam létrejöttével egy időben létrejön az alkotmányozó nemzetgyűlés, amely kidolgozza az alkotmány részleteit; az átmeneti időben a szerb kormány és a Szerb-Horvát-Szlovén Nemzeti Tanács közösen intézi a külügyeket, belügyeket, kereskedelmet, és készítik elő az Alkotmányozó Nemzetgyűlés tanácskozásait.
- 3) A két kormány az átmeneti időben maga intézi az ügyeket a saját területén.

A dokumentum jelentősége abban állt, hogy elismerte a zágrábi székhelyű Nemzeti Tanácsot, mint legitim tárgyalófelet. Pašić azonban csak taktikázott! Igyekezett a többieket kész helyzet elé állítani. Elsősorban a szerb nemzeti kérdést akarta megoldani: *egyesíteni minden szerbet egy államban*. A Vajdaság és Montenegró annexiójával létrejött a Nagy Szerb Királyság, amelynek része volt, Macedónia, Koszovó, Metohija és a Szandzsák is, de a Boszniában és Horvátországban élő szerbek csak egy egyesült délszláv állam létrejöttével kerülhettek szerb ellenőrzés alá.

1918. december 1-én Belgrádban kikiáltották a Szerb-Horvát-Szlovén Királyságot. Az új állam kikiáltása puccsszerűen történt. Pašić és Sándor régens herceg kihasználva, hogy a Szerb-Horvát-Szlovén Tanács az olasz betörés válságát éli át, nem tárgyalta meg az új állam kikiáltását a többi érdekeltekkel. Az új állam létrejötte felett bábáskodó egyetlen politikus sem lehetett jelen az ünnepélyes aktusnál. A Régens és Pašić döntése alapvetően sértette az előzetes megállapodásokat és eszenciát ad az elkövetkező évtizedeknek, de mégis részleges siker volt horvátok és szlovének számára, hiszen a Nemzeti Tanácsot elismerte, mint képviselőjüket.

5.7. A délszláv állam létrejötte - eszmék és törekvések

1918. december 1-én Karadjordjević Sándor régens herceg kikiáltotta a Szerb-Horvát-Szlovén Királyságot - az I. Világháború nyomán létrejött új európai államok egyikét.

A világháború eredményeképpen tehát Európa nagyhatalmai között átrendeződtek az erőviszonyok. Széthullott az orosz, a török, a német és az osztrák-magyar birodalom. Bomlásukkal zajlott tovább az átalakulási folyamat, amely kezdetét vette már a Westfáliai Békével; majd újabb állomásához ért a francia forradalommal; majd a Bécsi Békével; hogy aztán az 1830-as és 1848-as forradalmakon, az olasz és német egységen keresztül kirajzolja a XX. század. elejére a modern Európa arcát.

Ez a gyötrelmes eseménysor az európai társadalmak új-identitás keresésének folyamata. A vérözön és emberi szenvedés közepette új államok születtek meg. Születésük sok esetben több lépésben és időszakos kompromisszumokkal vált lehetségessé. A társadalmi, gazdasági és politikai átalakulás menetében a legnagyobb lemaradásban Európa két területe volt: az Orosz Birodalom és a Balkán. Az I. világháború végével ezeken a területeken következett be Európa XX. századi történetének talán a két legjelentősebb eseménysora: amott létrejött a Szovjetunió, emitt pedig a balkáni államok, sorukban kiemelkedő szereppel Jugoszlávia. Egy új soknemzetiségű kisállam - útkeresés arrafelé, hogy a térségben élő népek ennek keretei között maguk találják meg egymással a szükséges kompromisszumokat. Meg kell jegyezni, hogy úgy tűnik napjainkban, hogy mindkét kísérlet kudarcot vallott.

Az 1918. december 1-én kikiáltott Szerb-Horvát-Szlovén Királyság, a *délszláv egység* a már előzőekben is független szerb és montenegrói királyságokból; az eladdig a magyar korona részét alkotó Horvátországból és Dalmáciából; továbbá az Osztrák Császárság részét alkotó Carniola, Karintia, Styria, Istria és a Tengerparti Tartományokból; valamint a Magyarországtól elcsatolt Vajdaságból; ráadásul még az Osztrák-Magyar Monarchia által a törököktől 1878-ban elszakított és 1908-ban annektált Bosznia-Hercegovinából alakult. A fenti felsorolás némileg csalóka, mivel olyan lényegi elemeket fed el, mint a szerb és montenegrói királyságok korábbi hódításai. Ilyen a Szandzsák területe, amelyet a boszniai annexióért cserében engedett át önként az Osztrák –Magyar Monarchia Szerbiának, valamint az 1913-as Balkáni-

háborúkat lezáró balkáni békében Szerbiának ítélt Kosovo-polje és a Montenegrónak ítélt Metohija, valamint Macedónia egy része – Vardar Macedónia.

A délszláv egységbe olvasztott területeken eltérő műveltségű és vallású szláv eredetű közösségek éltek. A legnagyobb kisebbségi problémát a szerb és montenegrói királyság korábbi hódításai hozták magukkal. Mindkét állam területén nagy számban laktak más etnikumú és más nyelvet beszélő kisebbségek, hiszen Koszovóban és Macedóniában a lakosság jelentős részét adták az albánok, akik nem csak, hogy más nyelvet beszéltek és más etnikumhoz tartoztak, de döntő többségük ráadásul a muzulmán vallás követője is volt.

Szintén jelentős feszültségeket eredményezett, hogy az I. világháborús győzelemtől megmámorosodott szerb uralkodó osztály - gazdasági megfontolásokból - igyekezett minél nagyobb területet kiharítani Magyarországból. További feszültségforrást jelentett az isztriai és dalmáciai olasz kisebbség ügye is. Ezen szervesen etnikai elemekből fakadólag már az első pillanatban joggal felmerülhetett a kérdés, hogy a délszláv törpebirodalom milyen alapon jöhetett ilyen formában létre?

Ez nyolc tényezőre vezethető vissza:

1. A meghatározó délszláv népeknek (Szerb, Horvát, Szlovén) és eliteknek ígért nagyobb önrendelkezési perspektívákra.
2. A szerb elit hatalmi törekvéseire.
3. A győztes Antant hatalmi politikájára, különös tekintettel a francia nagyhatalmi érdekre.
4. A XIX. században a Balkánon és Dél-Európában született nemzetállamok erőviszonyaira.
5. A térséget eladdig meghatározó birodalmainak széthullásával keletkezett hatalmi vákuumra.
6. Az olasz területi követelések és tevőleges katonai lépésekre, melyek fontos szerepet játszott a szlovén és horvát elit döntésében.
7. Arra, hogy az osztrák és magyar uralkodó elit nem akarta elfogadni a nemzetiségekkel történő kiegyezést.
8. Végezetül Nikola Pašić személyére, aki a tudott élni a helyzet adta lehetőségekkel.

IV. RÉSZ: A MÁSODIK KORSZAK

6. FEJEZET: JUGOSZLÁVIA A KÉT HÁBORÚ KÖZÖTT

Miután az előző részben áttekintettük a délszláv állam létrejöttének történetét, mozgatórugóit és előzményeit - a történeti kronológiai szabta határokon belül -, a következő részben azokat a fontos tényezőket és momentumokat elemezzük, amelyek akár közvetlenül, akár közvetetten befolyásoló hatással voltak az első Jugoszlávia válságára. A részletesebb tagolást az események pontos számbavétele indokolja, illetve az, hogy rá tudjunk mutatni a végső széthullás, mélyebb gyökereire.

Ebben a részben Jugoszlávia két háború közötti helyzetét tekintjük át. Részletesen kitérünk a belső és külső körülményekre.

6.1. A jugoszláv gazdaság helyzete a két háború között

6.1.1. Az ipar

Az ipart alapjaiban a nyerstermék előállítás, a könnyűipar, és az infrastruktúra-építés jellemezte. Az országba beáramlott külföldi tőke célterületei elsősorban a bányászati koncessziók: az út- és a vasútépítés voltak. A gazdaság általános elmaradottsága mellett külön problémát jelentett az egyenlőtlen területi fejlettség. Szlovénia és Horvátország egyes területei – főképp a tengeri kereskedelem következtében - hagyományosan az ország többi részénél fejlettebbek voltak. Szlovéniában még a monarchia idejében kialakult az első nehézipari központ. Ezek a területek tovább a két háború közti időszakban is dinamikusabban tudtak fejlődni, mint a déli és keleti országrészek.

A főként szerbek által lakott elmaradottabb területeken hamar megmutatkoztak a csalódottság első jelei. Fokozatosan nőtt az elégedetlenség. A gazdasági problémák hátterében elsősorban a társadalom-szerkezet elmaradottsága állt. 1920-ban a mezőgazdaságban élők aránya a lakosság közel 80%-át tette ki.

6.1.2. A mezőgazdaság

A mezőgazdaság területén még nagyobbak voltak a veszteségek. Szerbia gazdaságának 50%-a elpusztult a háború alatt. Az új állam szinte lehetetlen helyzettel találta magát szembe. Nem csak a romokban heverő gazdaságot kellett újjáépítenie, de vissza kellett fizetnie a kölcsönöket, egyesítenie a különböző fizetőeszközöket (egy új dínárt adtak négy koronáért), egységesíteni kellett a vasúti infrastruktúrát, a postát és a közigazgatást. Mindezeknél is súlyosabb gondot jelentett a gazdasági és társadalmi elmaradottság leküzdésének feladata. Megszüntetni a feudális viszonyokat a mezőgazdaságban, a tőkehiányt és a szakképzett munkaerő hiányát az iparban.

A földbirtokok döntő többsége német, osztrák és magyar földbirtokosoké volt az egykor a monarchiához tartozó területeken: Szlovéniában, Horvátországban és a Vajdaságban. Török birtokosok kezében volt a föld Koszovóban és Macedóniában, és a földbirtokos nemesség zöme Boszniában is muzulmán vallású volt.

Az új kormányzat két legyet üthetett egy csapással: véget vethetett a feudális előjogoknak, és ezzel egybekötve végrehajthatta a földreformot: eleget tehetett etnopolitikai érdekeinek is. Úgy tűnt, hogy ezzel az intézkedéssel a délszláv nemzetiségű parasztság, de különösen a szerbek elnyerik háborús szenvedéseik méltó jutalmát. Azonban nem így történt. Az újonnan létrejött paraszti gazdaságok nem voltak alkalmasak a hatékony termelésre. Az elégtelenül átgondolt földreform hosszú időre megágyazta a jugoszláv gazdaság bajait - hasonló helyzetet hozva létre, mint ami Lengyelországban kialakult. A parasztság életkörülményeit továbbra is a nyomor, és a szegénység jellemezte.

6.2. Társadalmi folyamatok

6.2.1. A népesség alakulása

A délszláv állam születésének nagy ára volt. A háborúban 1.900.000 (Jovanović [1995]) embert vesztek a délszláv népek. A legnagyobb árat Szerbia fizette: lakosságának egynegyede veszett oda. Montenegróban hasonló szörnyű pusztítást végzett a háború: ott a lakosság 1/5-e pusztult el. Az ember-veszteségeknek csak egy része volt ami a katonakorú férfiakból a harctéren veszett. A háború és az éhínség a civilek között is iszonyú pusztítást végzett. Azoknak a katonáknak a száma sem volt jelentéktelen, akiket a bolgárok ejtettek fogságába és fogolytáboraikban módszeresen

likvidáltak (Almond [1994]). A bolgárok, a történelemben elsőként alkalmazták a gázkamrákat. A szerb hadifoglyokat zárt barakkokba terelték és harci gázt vezettek a barakkokba. Tömegeket küldtek a halálba ezzel az iszonyú kegyetlenséggel.

A hihetetlen méretű emberveszteség természetesen az új államon belüli politikai pozíciókra is kihatott. A szerbek döntő számbeli fölénye, amely a háború kitörésekor megvolt erősen lecsökkent.

Jugoszlávia Gazdaságilag aktív népességének megoszlása társadalmi osztály és nemzeti jövedelem szerint 1938-ban							
			Gazdaságilag Aktív		Jövedelem, fizetés		
			Népesség		és vállalkozási bevétel		
			Ezer	(%)	Millió dinár	(%)	
					1938 as értéken		
<u>Proletárok és parasztok</u>							
Nem mezőgazdasági bérmunkások			453	6.5	3,488	5.6	
Parasztok és mezőgazdasági bérmunkások			2,113	30.5	8,003	12.8	
Parasztok birtokkal 2.01-5 hektár			1,631	23.5	9,185	14.7	
Parasztok birtokkal 5-20 hektár			1,560	22.5	13,346	21.4	
Más			263	3.8	499	0.8	
<u>Mezőgazdasági középosztály</u>							
Parasztok minimum 20 hektár birtokkal			124	1.8	2,671	4.2	
<u>Nem mezőgazdasági középosztály</u>							
Közalkalmazottak és köztisztviselők			357	5.1	6,858	11.1	
Kézművesek és kisvállalkozók			296	4.3	5,726	9.1	
<u>Elit, Burzsoázia</u>							
Vezető köztisztviselő és főpapok és királyi udvar			19	0.3	1,120	1.8	
Vállalat vezetők, managerek			12	0.2	760	1.2	
Vezető értelmiségiek			20	0.3	980	1.6	
Vállalkozók			79	1.1	9,645	15.4	
Total			6,927	100.0	62,281	100.0	
Forrás: Ivo Vinski, <i>Klasna Podjela Stanovnistva i Nacionalnog Dohotka Jugoslavije. U 1938</i> (Zagreb: Ekonomski Institut, 1970), pp. 142. 150.							

(Forrás: Cohen [1993])

17. ábra Jugoszlávia Gazdaságilag aktív népességének megoszlása társadalmi osztály és nemzeti jövedelem szerint 1938-ban

6.2.2. Társadalmi rétegződés

Mint a fenti (17.ábrán) is látható a 20 hektárnál nagyobb földterületen gazdálkodók csupán a teljes lakosság 1,8%-át adták, és a népesség 22,5%-a gazdálkodott olyan 5 és

20 hektár közötti méretű birtokon, amely képes lehetett egy családnak elfogadható megélhetést biztosítani. Az 2 és 5 hektár nagyságú törpebirtokkal rendelkezők a lakosság 23,5%-át tették ki. Ezek számára már a birtokolt földterület sem biztosított elégséges megélhetést. A falusi társadalom legnagyobb csoportját pedig a föld nélküli parasztok alkották: lélekszámuk több mint kétmillió, a gazdaságilag aktív népesség 35,5%-a volt. Részesedésük viszont az elosztható jövedelemből mindössze csak 12,8%.

A problémát még súlyosbította a fölbirtokok megállíthatatlan további felaprózódása. Természetesen ebben a folyamatban is jelentősek voltak a regionális különbségek. A mezőgazdaságilag jól művelhető területeken - elsősorban a Vajdaságban, Szlovéniában és Horvátország északi részein - a helyzet közel sem volt olyan súlyos, mint a Dinári hegység vidékein. Az I. világháború előtti időszak legelterjedtebb problémamegoldó stratégiája - az amerikai kontinensre történő kivándorlás - már nem volt abban a mértékben lehetséges, mint a háború előtt.

Az ipari munkásság társadalmi részaránya elenyésző volt a két háború közötti időszakban. Az iskolázatlanság és a szakképzetlenség – a nagyarányú analfabétizmus - alapvető gátja volt az ipari fejlődésnek, és a külföldi tőke beáramlásának. A kivándorlás, és az iparosítás nem volt képes még a paraszti társadalomban keletkező népességnövekedés elszívására sem. A középosztály 10%-ot el nem érő aránya pedig a polgári demokrácia értékeinek megerősödését akadályozta - különös tekintettel a középosztály belső szerkezetére: a humán és literátor értelmiség túlsúlyára.

Az országrészek közötti fejlettségkülönbségek tovább nőttek a háborút követő időszakban. Míg 1918-ban a teljes ipar 75%-a volt Szlovéniában és Horvátországban, addig 1930-ra ez az arány már 80%-ra nőtt. A szlovéniai ipar növekedésének üteme négyszerese volt a szerbiainak, húszszorosa a macedóniainak és a montenegróinak. A gazdasági feszültségek közvetlenül visszahatottak a politikai életre. Az 1929-es nagy gazdasági világválság természetesen a legsúlyosabban érintette a déli országrészeket, Szerbiát és Montenegrót.

6.3. A világgazdasági válság hatása

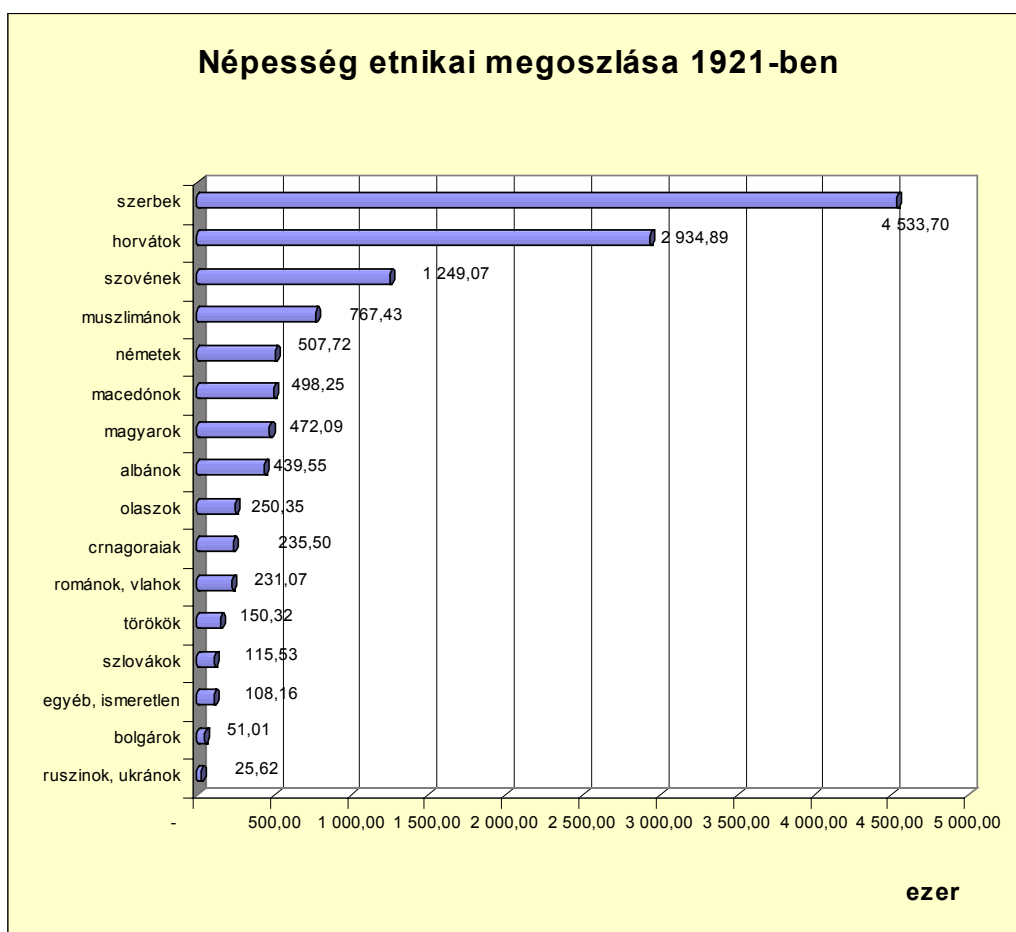
A nagy világgazdasági válság súlyosan érintette a balkáni államokat. Ennek elsődleges oka az volt, hogy külkereskedelmük döntően nyers termékek kivitelére, és iparcikkek behozatalára épült. A válság nem csak értékesítési problémákat okozott, de súlyosan rontotta a cserearányokat - különös tekintettel a nagyra nyílt agrárrollóra. Az összes balkáni ország nehéz helyzetbe került, de Jugoszlávia talán a legnehezebbe. Az import 1933-ra - az 1929-es szinthez képest - 70%-al esett vissza, míg az export 67%-al. A mezőgazdasági árak sokkal gyorsabban zuhantak, mint az iparcikkek árai, ezért aztán a parasztok nem tudták megvenni a termelésükhöz elengedhetetlen iparcikkeket sem. Mivel a megelőző időszakban olcsón lehetett hitelt felvenni, és az újonnan induló gazdaságok közül szép számmal éltek is ezzel a lehetőséggel, a válság kitörését követően azután tömegesen voltak, akik adósságukat nem tudták törleszteni. A külföldi tőkebevonás sem volt lehetséges a nagymértékű kereskedelmi hiány miatt.

A gazdasági bajokat tetézték a társadalmi folyamatok. A főként paraszti lakosság népszaporulata hihetetlenül magas volt. Jugoszlávia Európában, Bulgáriát követően, a második legnagyobb népszaporulattal büszkélkedhetett. 1920-hoz képest 1939-re 31%-al nőtt a népesség lélekszáma. A mezőgazdasági lakosság - becslések szerint - 41%-a felesleges volt az adott termelési szinten. Az 5 hektárnál nagyobb földbirtokok aránya – mint láttuk - eredetileg sem volt túl magas, de a földbirtok az örökösök közötti folytonos osztódás miatt egyre tovább aprózódott. 1930-ra már a paraszti birtokok 2/3-a nem érte el ezt a nagyságot.

6.4. A politika

1918-ban a különböző nemzetek meghatározó politikai erői eltérő mértékű lelkesedéssel, de némi optimizmussal tekintettek az új állam jövője elé. Ez az optimizmus csak az államalkotó nemzetekre vonatkozott: szerbekre, horvátokra, Szlovénekre és valamelyest a bosnyákokra. A kisebb nemzeteket az új állam nem ismerte el, mint önálló, államalkotó közösségeket. A macedónokat és montenegróiakat egyszerűen szerbökként kezelték.

A magyarokat, németeket és albánokat, ezeket az egyenként félmillióس kisebbségeket pedig, vagy az 1-200.000 olasz, román, szlovák és török népcsoportokat az új állam nem tekintette államalkotó népeknek. Természetesen ugyanez vonatkozott a még kisebb létszámú nemzetiségekre: bolgárookra, ukránokra és miegyebekre is. Ennek a nemzetiségi-politikának a következményeként a Szerb– Horvát- Szlovén Királyság lakosságának 30%-a jogfosztott állapotban élt. A társadalmi és gazdasági reformintézkedések elsődleges célja nem is annyira egy végiggondolt demokratikus felzárkózási politika megvalósítása volt, mint inkább az előnyösebb gazdasági pozíciójú kisebbségek meggyengítésére való törekvés az általuk lakott területeken.

(Adatok forrása: Kocsis [1993])

18. ábra A Szerb –Horvát –Szlovén Királyság népességének megoszlása 1921-ben.

A több mint hárommillió jogfosztott nemzetiségi állampolgár döntő többségének államalkotó anyanemzete élt a szomszédos országokban. E kisebbségek jogfosztása a kezdetektől magában hordozta a szomszédos országokkal való ellenséges viszonyt. Gyakorlatilag egyetlen szomszédja sem akadt Jugoszláviának, akinek ne lettek volna valamilyen területi aspirációi és az ezt alátámasztó érvei az új állammal szemben - az elszakított és jogfosztott néptörödékekre hivatkozva. Ez a helyzet már alapjaiban ellehetetlenítette a demokratikus berendezkedést - amint ezt Bibó István megállapította.

Az 1921. június 28-án Szent Vitus napján elfogadott alkotmány sok vonatkozásában tükrözte egy európai polgári társadalom értékrendjét. Eltörölte a feudális előjogokat, garantálta a magántulajdont, a jog előtti egyenlőséget, és kinyilvánította a sajtó és

vallásszabadságot. Végezetül, ami a legnagyobb vívmánynak tűnt, intézményesítette az egy ember, egy szavazat elvét.

Az egy ember, egy szavazat elve, a XIX. századi európai liberalizmus egyik nagy vívmánya. Ez a vívmány olyan államokban született, ahol a társadalmi törésvonalak nem a nemzetiségi határok mentén húzódtak, hanem a gazdasági-társadalmi csoportérdekek mentén. A Szerb-Horvát-Szlovén Királyságban viszont, ennek az elvnek a bevezetése teljesen más érdeket szolgált. Arra volt jó, hogy a legnagyobb lélekszámú szerbség leszavazhassa a többieket, és ezáltal kézben tarthassa a politikai hatalmat.

Az első konfliktus az alkotmány elfogadása körül robbant ki. Ez nem is csoda, hiszen már a háború alatt folyó egyeztetéseknek is az volt az egyik legvitatottabb kérdése, hogy egyszerű, vagy kétharmados többséggel szükséges-e az alkotmányt elfogadni. és a szerb politikai elit mesterkedése folytán végül egyszerű többségi szavazás döntött az alkotmányról. Ez a horvátok és szlovének számára elfogadhatatlan volt, hiszen törvényerőre emelte a szerbek hatalmát a többiek felett. Ebből magától értetődően következett a második konfliktus, az állam föderális, vagy centralizált berendezkedésének ügyében, és ennek a vitának erővel történő megoldása.

A szerbek centralizált államot akartak. A horvátok és a szlovének csatlakozását az új államhoz azonban nem a déli irányú, balkáni orientáció vezérelte. A horvát és szlovén elit részéről az előző évtizedben lefolytatott viták kulcskérdése éppen az volt, hogy mit nyernek ők a délszláv államban - cserében a fejlettebb közép-európai régiótól való elszakadásukért. Az új állam tervét elfogadó horvát és szlovén politikusok számára nyilvánvaló volt, hogy egyetlen esetben éri meg elszakadniuk a fejlettebb osztrák és magyar gazdaságtól: ha ugyanis ennek árán nagyobb mérvű autonómiához jutnak, egy föderális berendezkedésű államon belül.

Pašić és a vezető szerb politikusok viszont úgy gondolták, hogy a föderális szerkezet megvalósulása esetén könnyen veszélybe kerülhet maga az új állam, és ami számukra a legfontosabb: az, hogy minden szerbet egyetlen államban egyesíthessenek. Pašić nyilvánvalóvá tette, hogy a föderális elv azért elfogadhatatlan, mert így a szerbek közel egyharmada (majd másfélmillióan) más tagállam területére kerülne. A Vajdaságban, Szlavóniában, Dalmáciában és Bosznia-Hercegovinában egyaránt kisebbsége kerülnének a szerbek. A szövetségi állam még azt a lehetőséget is magában hordozta volna, hogy egyes tagállamok adott esetben kiválnának a nagy egészből, és magukkal

vinnék az ott élő szerb kisebbségeket. Pašić meg volt győződve róla, hogy az osztrák-magyar monarchia felbomlását a horvát és szlovén szellemiség okozta, mint bomlasztó erő, és arra a következtetésre jutott, hogyha nagyobb szabadságot adnak nekik, akkor ez fog történni Jugoszláviában is.

Az sem véletlen, hogy az alkotmányt Szent Vitus napján fogadták el - azon a napon, amelyen Lázár szerb király Rigómezőn vereséget szenvedett a töröktől. Ezzel kívánták szimbolizálni, hogy úrrá lettek a szerb nép sorsán. Az alkotmány és az új állam propagandája viszont azt volt hivatott elhíttetni, hogy a három nép igenis szövetségben, mi több: *egyesülve* vette birtokába az új ország irányítását. A szerb politikának ténylegesen vágyálma volt, hogy megszüntesse a három nemzet különállását, ahogy megszüntetni vélte - egyszerű adminisztratív eszközökkel - a montenegróiak és macedónokét. A szerb-horvát-szlovén nyelvet beszélők között csak történelmükben van különbség - hirdette a hivatalos propaganda. Most ismét egybeforrt, amit szétválasztottak egykoron.

Ez a gondolatmenet sem arra nem volt érzékeny, hogy a valóságban a különböző területeken élő szláv népek egészen más nyelvjárást vagy nyelvet beszélnek, sem arra, hogy az ország lakóinak egy nem elhanyagolható része nem is szláv nyelven beszél. Ahogy arra sem, hogy a törökök elleni hősi küzdelem pátosza érzékenyen érinti az ország nem jelentéktelen számú muzulmán lakóját.

Valójában tehát egy szerbek által Belgrádból irányított állam jött létre, amelynek népei hamarosan szembekerültek egymással. A horvátok és a szerbek között volt a legélesebb a konfliktus. A szlovének és a bosnyákok egyszerre igyekeztek kivonni magukat a szerb és a horvát befolyás alól, hiszen népüket mindkét felől egyszerre fenyegették ezek a törekvések. ***Miközben a szerb gazdaság a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság gazdaságának egynegyedét adta, addig az új állam tisztviselőinek háromnegyedét a szerb nemzetiségűek tették ki, s az új parlamentet teljesen a szerbek uralták.*** Ez a fajta kolonizáció a többi népekben súlyos csalódást váltott ki. Pašić tízszer alakított kormányt 1921 és 1936 között.

Az új parlamentben a szerb elitet leginkább zavaró jelenség a kommunista párt volt. Nagy megdöbbenésre a harmadik legnagyobb frakciót alakíthatta meg 59 képviselőjével. Külön problémát jelentett, hogy éppen azokon a helyeken szerepelt a kommunista párt a legsikeresebben, ahonnan a szerb pártok is várták a szavazatokat.

Montenegróban 38%-ot, Macedóniában, Koszovóban és a Szandzsákban 27%-ot, Szerbiában és Dalmáciában 16%-ot kaptak a kommunisták. A választásokat néhány nappal követően a parlament egy sor intézkedést hozott a kommunisták ellen. Ezek az intézkedések korlátozták az oly nagyra tartott alkotmány legfontosabb alapelveit: a szólás, a gyülekezés, és a sajtószabadságot. Nem sokkal később pedig - a SÁNDOR régens herceg ellen elkövetett merényletre hivatkozva - be is tiltották a pártot.

A horvát és szlovén pártok, a monarchia idején már oly jól begyakorolt obstrukciós taktikával válaszoltak a szerb önkényre. Stjepan Radić a parasztpárt vezére nyílt küzdelmet indított a központosító szerb politika ellen. „A mi történelmünk föderalistává tesz minket, a mi földrajzi helyzetünk, a mi orientációnk Magyarország – egy európai állam – irányába tesz minket föderalistává, és nem a Balkán függelékévé, ami - mint mondani szokták - Ázsia meghosszabbítása. A mi hivatásunk a Balkán europaizálása, és nem Horvátország és Szlovénia balkanizálása. Jugoszlávia csak kívülről szemlélve látszik egy nemzetnek. “ Radić hamarosan a kommunisták sorsára jutott, és börtönbe került. A szerbek egyre elkeseredettebb eszközökkel igyekeztek kikényszeríteni a többiek lojalitását.

Pašić még halálát megelőzően 1926-ban kiengedte Radićot a börtönből, de az indulatok ekkorra már teljesen elszabadultak. 1928. júniusában egy montenegrói képviselő a parlament üléstermében agyonlőtte Radićot és két képviselőtársát. A helyzet a gazdasági világválság közepette teljesen tarthatatlanná vált. Karadjordjević Sándor - aki közben király lett - tárgyalásokat kezdett a különböző politikai csoportokkal. Nem jutott eredményre. 1929-ben a király bevezette a diktatúrát. Az országnak új nevet adott: Jugoszláv királyság. A hagyományos területi felosztást átszervezték. Az új bánágok határai nem követték a történelmi határokat. A király nemzetek feletti politikai és társadalmi szervezeteket hozatott létre. A szimbólumokat is jugoszlavizálták. Az 1931-es új alkotmány a király jogkörét tovább növelte és megtiltotta a vallási, etnikai és regionális alapokon történő szervezkedést.

A király a monarchiához régóta hű emberekre támaszkodott. Az új rezsimnek kulcsfigurája lett az a Petar Živković tábornok, aki 1903-ban, mint testőrtiszt tüntette ki magát az Obrenović királyi család szörnyűséges lemészárlásával. A helyzet lényegében semmit nem változott. A hatalmat továbbra is a szerb politikusok gyakorolták, teljesen figyelmen kívül hagyva a többi nemzetek szempontjait. Ez, különös tekintettel a

világgazdasági válság drámai hatására, tovább radikalizálta a politikai élet többi résztvevőit.

A 30-as években megerősödtek a szélsőséges mozgalmak. A két legjelentősebb közülük a horvát usztasa és a belső macedóniai forradalmi szervezet: az IMRO volt. A két mozgalom együttműködve 1934-ben Marseillesben sikeres merényletet követett el Sándor jugoszláv király és Barthou francia külügyminiszter ellen. Ez az 1918-ban született ország politikai berendezkedésének teljes csődjét jelentette.

Bár az érdekelt felek egy része felfogta a helyzet súlyosságát, a fasizálódó Európában nehéz volt változtatni az események menetén. Németország gazdasági befolyása egyre nőtt. 1934-ben hiába írták alá a jugoszláv, román, görög és török kormányok a balkáni Antant Szerződést a külső befolyás megakadályozása érdekében, a gazdasági érdekek az ellenkező irányba hatottak. A balkáni országok a világgazdasági válsággal nagyrészt elvesztették hagyományos exportpiacaikat. Legtöbb termékükre egyetlen jelentkező volt: Németország. A németek viszont nem csak, hogy áron alul vásároltak, de még készpénzzel sem voltak hajlandóak fizetni. A leszállított áruk ellenértékét olyan bankszámlán helyezték el, amelyből csak német árut lehetett vásárolni. Az egyezmény hatására hamarosan megnőtt a német gazdasági befolyás, sőt a katonai is - hiszen hamarosan a fegyverzet is német gyártmányú lett.

A német befolyás nem csak a kereskedelemben jelent meg, hanem az ipari beruházásokban is. A 30-as években német segítséggel épült a Zenicai (Bosznia) vas- és acélkombinát. A szlovén és bosnyák-muzulmán politikusok igyekeztek együttműködni az új belgrádi vezetéssel. Azonban a horvát parasztpárt új vezére – Vladko Maček - már nem tehetett engedményeket.

A szerb politikusok nem ismerték fel a helyzet komolyságát egészen 1939. augusztusáig, annak ellenére, hogy Maček sok szerb körében elismert és megbecsült politikus volt. 1939 augusztusában az új miniszterelnök Dragiša Cvetković végre elszánta magát az ország föderatív átalakítására. Addigra azonban az új föderatív rendszer már későn jött - és még mindig felemás volt.

6.5. A második világháború kitörése és az első Jugoszlávia széthullása

1941. április 6-án a német légiereő - a Luftwaffe - bulgáriai bázisokról felszálló gépeivel bombázta Belgrádot. Ezzel kezdetét vette Jugoszlávia történetében a II. világháború, és egy új korszak. A jugoszláv hadsereg ellenállása napok alatt összeomlott.

A gyors összeomlást több tényező segítette elő. Egyrészt Jugoszláviát szinte minden oldalról ellenség vette körül, amely csak azt várta, hogy mikor haraphat ki egy darabot az országból. Az Albániát megszállva tartó olaszok az albánok lelkes támogatásával szállták meg Koszovót. A bulgárok Macedóniába nyomultak be, a magyarok a Vajdaságba. Másrészt a belső ellentétek is most mutatták ki a foguk fehérlését. A horvát szélsőségesek, az usztasák már régóta igyekeztek megtalálni a jugoszláv államból való kiválás útját. Ezért már jó ideje tárgyalásokat folytattak az olaszokkal, most pedig örömmel fogadták a beözönlő németeket. Az ország összeomlását ugyan a külső agresszió okozta, amelyet az európai hatalmi egyensúly átrendeződése tett lehetővé. Az összeomlás módját és mértékét azonban a belső kötelékek teljes elporladása tette lehetővé. Az állam kikiáltásától eltelt 20 év alatt a szerbeket leszámítva szinte valamennyi népcsoport vezető rétege arra a következtetésre jutott, hogy számukra a közös állam előnytelenebb, mint a független államiság.

Összefoglalva elmondhatjuk, hogy a királyi Jugoszlávia felbomlásához a következő okok vezettek:

1. A náci Németország behatolt a hatalmi vákuumba.
2. Az első világháború és vesztesei az igazságtalan béke miatt ugrásra készen várták a revízió lehetőségét.
3. Olaszország még mindig tele volt a területi terjeszkedés álmával.
4. Nem sikerült gazdaságilag modernizálni az országot.
5. A népességnövekedés és a hibás földreform miatt súlyos szociális helyzet alakult ki, az ország lakónak több mint 80%-t adó, parasztság körében.
6. Súlyosan nőttek a különbségek az ország részei és a társadalom tagjai között.
7. A nyílt szerb elnyomás és agresszió.
8. Az egykoron a Monarchiához tartozó terület lakóinak nem javult az élete, sőt nehezedett az új határok miatt.

V. RÉSZ: A HARMADIK KORSZAK

Ebben a részben Jugoszlávia második világháborús és az utáni helyzetét elemezzük. A második Jugoszlávia történetében háború végétől az 1987-ig tartó időszakban három jól körülírható csomópont emelhető ki. Az első ilyen, 1953-as új alkotmány, illetve az ezt követő időszak. A második csomópontot az 1974-es alkotmány, míg végül a harmadikat Tito halála.

7. FEJEZET: A MÁSODIK JUGOSZLÁVIA

7.1. A második Jugoszlávia születése

Két politikai csoport maradt a színen, akik továbbra is az egységes államban gondolkodtak.

Egyik a *nagy Szerbia eszméjét valló tiszték csoportja* volt. Ők 1941. május 11-én Draža Mihailović ezredes vezetésével a nyugat-szerbiai hegyekben megalakították a csetnikeknek nevezett ellenállási mozgalmat. Csetniknek azért nevezték magukat, hogy ezzel is jelezzék a szerb hagyományok folytatását. A csetnikek eredetileg a törökök, majd az első világháborúban a németek és az osztrák-magyar hadsereg ellen harcoló szerb gerillák voltak. Nem csak az idegen megszállókat tekintették ellenségnek, hanem a muzulmánokat és a horvátokat is.

A csetnikek mellett *az állam egységének gondolatát a Jugoszláv Kommunista Párt vallotta*. A pártnak 1941-ben mindössze 7000 tagja volt, ha ehhez hozzászámoljuk a 18.000 ifjú kommunistát, akkor is csak 25.000 tagot kapunk. A párt szimpatizánsainak száma ennél jóval nagyobb kellett legyen. Az egyetlen adat, amiből erre következtetni lehet, az 1920-as parlamenti választás eredménye. Ekkor a kommunisták 200.000 szavazatot kaptak a leadott 1.500.000 (1.578.000) -ból. A jugoszláv kommunisták társadalmi beágyazottsága némiképp eltért a közép-európai országokban szokásostól. Ebben épp úgy szerepet játszik az első világháborút követő forradalmi periódus hiánya,

mint az iparosodás nagyfokú elmaradottsága. Nem elhanyagolható tényezők a lakosság körében a Szovjetunióval kapcsolatos ambivalens érzelmek sem, hiszen a Szovjetunió nem csak a kommunizmus fellegvárát testesítette meg az emberek szemében, de a szláv népek nagy védelmezőjének szerepét is. A kommunista párt volt talán az egyetlen, nem nemzeti alapon szerveződő politikai mozgalom Jugoszláviában. Bár alapszervezetei követték a jugoszláv nemzetiségi felosztást, de tagjai valamennyi etnikai és vallási csoport köréből verbuválódtak. A kommunizmus internacionalista eszméje helyi értelmezésben a jugoszlávizmussal is egyenértékű volt. A kommunista eszme a nemzeti létben történő megváltás helyett az egész emberiség megváltását ígérte. A Jugoszláv Kommunista Párt is a Komintern és Moszkva szigorú irányítása alatt állt, de egy nagy formátumú politikus, a társadalmi igény és a történelmi véletlen szerencsésen találkozott a háború előestéjén. 1937-ben Josip Brozot ismertebb nevén Titot³ nevezte ki a Komintern és a szovjet titkosszolgálat a Jugoszláv Kommunista Párt élére főtitkárnak.

³Titó egy 15 gyermekes Zagorje vidéki parasztcsaládból származott. Apja horvát volt, anyja egy módosabb szlovén, szintén paraszt, család gyermeke. Sokféle tehetsége volt, és remek memóriája, de mégsem volt egy eredendően kiemelkedő személyiség. Végzettségére nézve vasesztergályos volt. Szerbhorvát nyelven élete végéig nem tanult meg hibátlanul. Đilas szerint legjobban németül beszélt. Tudott oroszul, és a Sztálinnal történt szakítás után angolul is megtanult.

Fiatal korában nem volt a jugoszláv eszme elkötelezett híve. Az első világháborúban, mint tiszthelyettes hősiességgel harcolt a szerbek ellen a monarchia hadseregében. 1915-ben az orosz frontra vezényelték. Ott megsebesült, és fogságba esett. Mint sokan mások, ő is itt vált a kommunista eszmék hívévé. Csatlakozott a Vörös Hadsereghez, és Omszk környékén harcolt a fehérek ellen.

1934-ben Bécsben dolgozott a Jugoszláv Párt illegális politikai bizottságában, 1935-36-ban Moszkvában találjuk a Kominternnél. Ez Moszkvában a nagy tisztogatások ideje. Tito rendíthetetlen Sztálinista ekkor, de észnél is van. Saját bevallása szerint nagyon ügyelt, hogy mit beszél, különösen olyan szobákban, ahol telefonkészülék is volt.

Tito saját hatalmának megszállottja volt, de számára ez egyben a párt hatalmába vetett hitét is jelentette. Küldetéstudattal rendelkezett, mint sok más kommunista. Hitte, hogy csak az ő módszereivel lehetséges egy valódi Jugoszláviát megteremteni. A Szovjetuniót egyszerre tekintette ideológiai szövetségeseinek, és geopolitikai ellenségnek. Szerette a pompát és a fényt. A háború után a királyi palotákat foglalta el magának. Szerinte az országban voltak villái. Már egyszerű emberként is kényes volt a ruházatára, de szükség esetén mindent alárendelt a párt ügyének. Öt évet ült börtönben,

Mesterien válogatta alvezéreit. *Edvard Kardelj* szlovén gazdaságpolitikus volt az, aki a legvégsőkig kitarított Tito mellett. Hűséges volt, és kész volt alkalmazkodni Tito szeszélyeihez. Ő dolgozta ki 1953-ban az új, nem-sztálini alkotmányt; ő vitte véghez a munkás öngazgatás programját. *Aleksandar Ranković* szerb volt, ő lett a titkosrendőrség, az UTB feje a háború után. Kíméletlensége nem sokban tért el más államokbeli kollégáitól. Az általa megszervezett lágerben, a Kopár Szigeten (Goli-Otok) 15.000 párttag, és szimpatizáns töltött hosszabb-rövidebb időt. A mezőgazdasági kollektivizálást és a padlássöprésig menő beszolgáltatást a nálunk is ismerthez hasonló kegyetlenséggel hajtotta végre. 1968-ban kegyvesztett lett, de túlélte Titót, csak 1983-ban halt meg. Temetése a szerb nacionalizmus nyílt demonstrációja volt.

7.2. A jugoszláv ellenállás

Tito Jugoszlávia tengelyhatalmi megszállása után csak Moszkva éles reakciója nyomán módosította a jelszót „népi felszabadító harcra“. A Komintern népi felszabadító harca a Komintern népfrentpolitikája persze csak a retorika szintjén jelent meg. A partizánháború alatt végig a Kommunista Párt irányította a küzdelmet. 1941. július 1-én a Jugoszláv Kommunista Párt központi bizottsága meghirdette a népi felszabadító háborút az idegen megszállók ellen. A moszkvai igények miatt a Szovjetunió megtámadását követően Tito tárgyalásokat kezdett Draža Mihailović csetnikjeivel. Ezt az is motiválta, hogy a szovjet kormány még július folyamán felvette a diplomáciai kapcsolatot a londoni jugoszláv emigráns kormánnyal. Bár októberben sor kerül egy közös hadműveletre a partizánok és a csetnikek együttműködésében, az együttműködés rövid életű, és nem különösebben volt sikeres. Mihailović hamar felismerte a kommunistákban rejlő veszélyeket. 1941. novemberében titkos tárgyalásokat kezdett a megszálló német csapatok főparancsnokával Kiesl tábornokkal, a kommunista partizánok elleni együttműködésért. Azt ezt követő időszakban a partizánok nem nagyon számíhattak különösebb külső támogatásra. A Szovjetunió saját élet-halál harcát vívta a náci támadókkal. II. Péter király pedig 1942. június 10-én kinevezte Mihailovićot a Jugoszláv Hadsereg főparancsnokának. Egyedül az angoloktól érkezett némi segítség és megfigyelő a partizánokhoz.

A háború iszonyú pusztítással járt. Közel 900.000 halálos áldozata volt. Ennek a közel 900.000 halottnak csak mintegy 10-15%-a száradt a megszállók lelkén (Almonds 1994:140). A többi áldozat a polgárháborúk következménye volt. A csak 30.000 fős usztasa hadsereg 325.000, főként szerb nemzetiségű állampolgárt mészárolt le. Az áldozatok közül 60.000 a jasenovaci haláltáborban vesztették életüket. A szerb csetnikek a horvát usztasák, a fezt viselő muzulmán Waffen SS-ek, a helyi német nemzetiségből verbuvált német Waffen SS és a partizánok kölcsönösen a legnagyobb kegyetlenséggel mészárolták egymást, és egymás vélt, vagy valós támogatóit.

Miközben a szembenállók mészárolták egymást, azért néha együtt is működtek a különböző hadseregek. Tito-nak sikerült elhíttetni a külföldi közvéleménnyel, hogy a csetnikek együttműködnek a megszálló német csapatokkal, de ez alól a partizánok sem voltak teljesen mentesek. ((Đilas [é.n.])) (Tito halála után kiderült, hogy 1943. márciusában küldöttséget küldött Zágrábba, akik tárgyaltak a német megszállókkal. A

tárgyalások témája az olasz fronton bekövetkezett változások nyomán egy esetleges angol partraszállás megvitatása volt, valamint egy fogolycsere előkészítése. A fogolycsere létre is jött. Ennek során szabadult ki a fogságból Tito második fiának anyja: Herta Hess). Arra is volt példa, hogy a csetnikeket támadó német alakulatokat bátran engedték felvonulni a partizánok.

A partizán hadsereg létszáma gyorsan növekedett. A szegény parasztság köréből sokan beléptek közéjük. A partizánok harcát katonai értelemben sokan segítették a spanyol polgárháborút megjárt kommunisták tapasztalatai. Tito görcsösen igyekezett a soknemzetiségű, nemzetek feletti hadsereg látszatát megteremteni. Egyrészt a parancsnokoknál kínosan ügyelt, hogy lehetőleg minden nemzet képviselve legyen, másrészt amint lehetősége nyílt rá, létrehozta minden nemzetiség saját alakulatait, még akkor is, ha döntően szerbekből állt a „Horvát Hadsereg“. Ez a fajta propaganda jól bevált. 1943-ban az AVNOJ második kongresszusán Tito úgy döntött, hogy elismerik Bosznia-Hercegovinát, Montenegrót, Horvátországot, Macedóniát, Szlovéniát és Szerbiát, mint önálló egységeit a felszabadítást követő föderatív jugoszláv államnak. Ezzel a lépéssel három nemzet tagjainak egy részét sikerült maga mögé állítania, hiszen ezzel a döntéssel a macedónokat, a montenegróiakat, és a muzulmán bosnyákokat is beemelte a társnemzetek közé. Ez a lépés nem csak a hazai támogatást növelte meg, de a külföldi elismerést is meghozta.

7.3. A nemzetközi közösség viszonya Jugoszláviához a második világháború alatt

Több szerző is meg szokta említeni, hogy az 1989-et követő eseményekben milyen szerepe volt az egyes vezető európai hatalmak hagyományos balkán és jugoszláv politikájának. Ezt az érvet különösen Németország és Oroszország esetében szokták hangoztatni. Tény, hogy Németországnak a második világháború alatt egy speciális kapcsolata alakult ki a horvátokkal és a boszniai muzulmánokkal. A kollaboráns, de formailag független Horvátország a németeknek köszönhette létét. Ezt még nyilván tevézi a horvátok egy részének 1848-as időszak óta meglévő ausztrófilája is.

A második világháború alatt, illetve a két világháború között olyan jól működő francia kapcsolat értelmét veszítette egy időre. Franciaország német megszállás alá került. A Szabad Franciaország mozgalom megerősödését követően Charles de Gaulle-nak elég hamar nyilvánvalóvá vált, hogy a többi szövetséges nagyhatalmak nem igen akarják bevonni őt és Franciaországot a világpolitika rendezésének kérdésébe lévén, hogy de Gaulle-nak a saját elsődleges céljai kivitelezéséhez sem volt elég anyagi és emberi erőforrása, nem is nagyon tudott részt venni más irányú akciókban.⁴ A jugoszláv

⁴ „Am főként a közép-európai és balkáni államok menekült kormányai nyugtalankodtak. Látták, hogy hazájukban a németeket a szovjetek fogják felváltani, és félelem emésztette őket a holnapjuk miatt. Az 1943. Decemberében megtartott teheráni konferencia csak növelte az aggodalmaikat. A konferencia résztvevői: Roosevel, Sztálin, Churchill ontották ugyan a megnyugtató kijelentéseket, bizonygatva, hogy a tanácskozás merőben stratégiai jellegű, de ami kiszivárgott, egyáltalán nem nyugtatta meg a száműzött kormányokat. A hivatalos titoktartás mögött megsejtették azokat a lényeges dolgokat, amelyek Teheránban történtek. Sztálin úgy beszélt ott, mint akinek számadással tartoznak. Így azután azok a kilátások, amelyekről a Duna menti, a Visztula menti, és a Balkán országok uralkodói és miniszterei rettegetek, határozottabb körvonalakat öltöttek.

Jugoszláviával kapcsolatosan szövetségeseink hasonlóképpen jártak el.

A szerb-horvát-szlovén összetételű királyság már a háború előtt a különböző néprajzi csoportok ádáz széthúzásának színtere volt, most pedig a teljes zűrzavar állapotába került. Láthattuk a területe egy részén olasz segítséggel megalapított horvát államot, s közben az olaszok bekebelezték Dalmáciát és a lubljani szlovén tartományt. Tanúi voltunk, amint Mihailović tábornok bátor gerillaharcot vívott a németek ellen a szerb hegyekben, később Joszip Broz Tito indított harcot a kommunisták égíse alatt. Tanúi voltunk, amint a megszállók tömeges kivégzésekkel, és iszonyú pusztításokkal válaszoltak a gerillaharcra, miközben Mihailović és Tito ellenfelekké váltak. Londonban pedig az ifjú II. Péter és ingtag kormánya nem csak súlyos belső nehézségekkel küszködött, hanem roppant angol nyomás is nehezedett rájuk.

Az angolok ugyanis földközi-tengeri politikájuk egyik fontos színterének tartották Jugoszláviát. Ráadásul Churchill még személyes ügyének is érezte. Hatalmas méretű Balkán-hadművelet foglalkoztatta, s azt akarta, hogy Jugoszlávia legyen a hídfe. Tehát már kezdetben angol katonai missziót küldött Mihailovićhoz, akit London fegyverekkel és tanáccsal támogatott. Később Churchill a fiát, Randolphot Titohoz küldte. Végül is az angol kormány Tito mellett döntött, és az ő csapatait látta el felszereléssel. Mihailović segítség nélkül maradt, a londoni rádió lepecskondiázta, sőt az angol külügyminisztérium

helyzet tekintetében a kulcsszerepet Anglia játszotta. Churchill brilliánsan látta át a balkáni helyzetet, sok lépéssel a többiek előtt járt gondolkodásban szokása szerint. Az 1941-es összeomlást követően az emigráns jugoszláv királyi kormány Londonba menekült. Londonból próbálta befolyásolni a hazai eseményeket. Draža Mihailovićot hamarosan kinevezték a kormány hadügyminiszterének, és később főparancsnoknak. Churchill ennek ellenére gyorsan felismerte Tito és partizánjainak valódi jelentőségét. Nem csak fegyverutánpótlással támogatta a partizánokat, de adandó alkalommal kierősakolta az emigráns kormánytól az elismerésüket is. Azt, hogy Churchill mekkora jelentőséget tulajdonított Tito mozgalmának semmi sem bizonyítja jobban, minthogy 1944. január közepén Maclean tábornok mellett saját fiát küldte az első angol-amerikai hivatalos misszió tagjaként a partizánok közé⁵. Felismerte, hogy Sztálin számára a

szóvivője az alsóházban áruházzal vádolta meg. Továbbá 1944. júniusában a boldogtalan II. Pétert Churchill felszólította, hogy menesse kormányát, amelynek hadügyminisztereként Mihailović is tagja volt, és Šubašić-t nevezze ki kormányfőnek, aki élvezte Tito előzetes hozzájárulását. Érthető, hogy ezt az eljárást Moszkva helyeselte, a washingtoni jugoszláv nagykövet Fotić pedig nem tudta megszerezni uralkodójának az Egyesült Államok támogatását.

A Francia Nemzeti Felszabadítási Bizottságot következetesen távol tartották ezektől a fejleményektől. Csupán néhány alkalommal volt kapcsolatba lépni Mihailović tábornokkal, aki kifejezte sürgető óháját, hogy érintkezést tartson fenn velem. Néhány üzenetet váltottunk. 1944. februárjában kitüntettem a hadiérem keresztjével, s ezt, amikor a talaj megingott a lába alatt, bátorításul be is jelentettem a nyilvánosság előtt, de a tisztjeinknek, akár Tuniszból, akár Olaszországból küldtem is őket, sohasem sikerült eljutniuk hozzá. Titótól soha semmiféle üzenetet se kaptam. Angliai tartózkodásom idején II. Péter királlyal és minisztereivel szívélyes kapcsolatban álltam. Maurice Dejean, aki Franciaországot képviselte mellettük, Jordanovics, akit ők küldtek Algírba hozzánk, tolmácsolták a véleményt, és tájékoztatás-cseréket. Ám a jugoszláv kormány „Nyilván, mert nem volt szabad keze” egyetlen esetben sem fordult hozzánk, hogy jó szolgálatainkat kérje. Ami Angliát illeti, egyszer sem találta kívánatosnak, hogy akár csak a véleményünket is kikérje. Megerősödött tehát elhatározásom, hogy a rendelkezésünkre álló valamennyi eszközt közvetlenül Franciaország felszabadítására fordítom, és nem kötöm le őket a balkáni hadműveletekben. Miért adjunk katonai segítséget olyan politikai vállalkozáshoz, amelyből ki vagyunk rekesztve?” (De Gaulle [1973]: 378-381 pp.)

⁵ Afrika, 1944. jan. 8.

„Nagyon köszönöm egészségi állapotommal foglalkozó kedves üzenetét, amelyet a saját maga, valamint a jugoszláv hazafiak és partizánok hős serege nevében intézet hozzám. Barátomtól, Deakin őrnagytól mindent tudok az Önök hősiességéről. Legfőbb kívánságom, hogy minden emberileg lehetséges módon segítsük Önöket: tengeri szállításokkal, légi utánpótlással és kommandókkal a szigeteken folyó harcokban. Maclean dandártábornok szintén barátom s egyben kollégám az alsóházban. Vele együtt lát munkához nemsokára az Ön főhadiszállásán a fiam is, Randolph Churchill őrnagy, szintén parlamenti képviselő.

Egyetlen nagy cél lebeg előttünk: megtisztítani Európa földjét a náci-fasiszta mocsktól. Legyen meggyőződve róla, hogy mi, britek, nem kívánjuk megszabni Jugoszlávia jövő kormányformáját. Viszont azt reméljük, hogy a közös ellenség legyőzésére lehető legszorosabban összefog mindenki, s később a nép akaratával összhangban határozzák majd meg az ország kormányformáját.

Úgy határoztam, hogy a brit kormány a jövőben nem nyújt katonai segítséget Mihailovićnak, hanem csak Önöket fogja támogatni, s örömmel fogadnánk, ha királyi jugoszláv kormány kizárná őt soraiból. II. Péter király azonban fiatal fiú volt, amikor megmenekült az álnok Pál régens herceg karmai közül, s mint Jugoszlávia képviselője s bajbajutott ifjú uralkodó nálunk talált menedéket. Nem volna lovagias és becsületes eljárás tőlünk, ha sorsára hagynánk. Azt sem kívánhatjuk tőle, hogy tépjen el minden szálát, amely a hazájához fűzi. Ön is megérti, hogy mindenképpen hivatalos kapcsolatban maradunk vele,

sikeres partizánmozgalom nem csak a kommunizmus terjedését jelenti, de egy rivális megjelenését is. Ezt igazolja az is, hogy Anglia mindig elsőként ismerte el Titot a különböző funkciókban, mint a jugoszláv nép képviselőjét. Az oroszok a hivatalos kapcsolatokat csak az angolok után, sőt, esetenként az angolok rábeszélésére vették fel a partizánokkal. Churchill a legmesszebbmenőig elment a jugoszláv érdekeknek tett engedményekben annak érdekében, hogy megerősítse Tito befolyását és hatalmát. Trieszt és az észak-olasz tartományok kivételével minden területi követelésben engedett. Trieszt volt az egyetlen olyan stratégiai pont, amelyről úgy vélte, hogy egy esetleges orosz-angol-amerikai konfliktus esetén már túl nagy kockázatot jelentene az elvesztése. Churchill követte a hagyományos angol hatalmi politikát. Nyilvánvaló célja volt, hogy az oroszokat bármi áron távol tartsa a Földközi-tengertől. Churchill saját magát a hagyományos brit birodalom letéteményesének tartotta. A birodalom érdekeiért akár az ördöggel is szövetséget kötött volna. Az olaszországi partraszállással sikerült is a célok katonai stratégiai feltételeit biztosítani. Felismerte Titóban azt a politikust, aki úrrá lehet a Jugoszláviát hagyományosan megosztó erőkön. Churchill jól alkalmazta az ellenfelek megosztásának politikáját. Előre látta, hogy milyen konfliktusokkal kell szembenéznie egy győzelmes háború megvívása után. Sztálin és az orosz vezetők ambivalens módon reagáltak a partizánok és Tito sikereire. Kezdetben saját befolyásukat látták növekedni a nélkül, hogy érdemben tudtak volna foglalkozni a kérdéssel, hiszen saját honvédelmüket kellett megszervezzék. Ezért számukra katonai jelentőséggel is bírt a dél-európai fronton vívott sikeres partizánháború, hiszen lekötött olyan német alakulatokat, amelyek egy más esetben az orosz fronton kerültek volna bevetésre.

közben azonban minden lehetséges katonai támogatást megadunk Önöknek. Azt is remélem, hogy mindkét oldalon abbahagyják a torzsalkodást, amely csak a németeknek használ. Legyen meggyőzve, hogy a legszorosabban együttműködöm barátaimmal, Sztálin marsallal és Rooseveltnél elnökkel, és őszintén remélem, hogy a szovjet kormánynak csakhamar az Ön főhadiszállására érkező katonai missziója ugyanilyen összhangban fog együttműködni a Maclean dandártábornok vezette angol-amerikai misszióval. Kérem, hogy Maclean dandártábornok útján levelezzék velem, s tudassa, ha úgy látja, hogy tehetek valamit az Önök érdekében: ígérem, hogy mindent, ami tőlem telik. Remélem, hogy szenvedésük hamarosan véget ér és, hogy egész Európa felszabadul a zsarnokság alól... (Churchill [1989] 2kö p.

7.4. A háború vége

Az egyre nagyobb sikereket felmutató jugoszláv partizánhadsereg a fokozódó nemzetközi szimpátia és támogatás segítségével egyre nagyobb lendületre kapott. A partizánok sikerei és Tito személyének legendája nagy nemzetközi szimpátiát váltott ki. A jugoszláv partizánok önfelszabadítása csodálattal töltötte el a világot. Ezt a jó nemzetközi visszhangot erősen segítette az angol politikai támogatás. 1944-re már 300000-400000 főt számlált a reguláris hadsereggé alakult partizán sereg. Az angol és amerikai csapatok olaszországi előrenyomulása egyre nagyobb mozgásteret biztosított a partizánoknak. A Földközi-tenger légtérében fokozatosan növekedő szövetséges légi fölény is fontos támogatást jelentett. Az Adriai-tengernek a szövetséges flották általi ellenőrzése sem volt elhanyagolható tényező. Megalakulhatott a partizánok haditengerészete is 1944. Februárjában az olaszországi Monopoliban. Ennek a flottának a segítségével egy partraszálló hadműveletben a partizánok támadást indítottak Isztriáért. Az isztriai offenzívával Tito már túllépett az önfelszabadítás politikáján. Ez a lépés az 1918-as délszláv állam eladdig sikertelen álmait váltotta valóra. Tito csapatai megállás nélkül nyomultak előre az észak-olasz tartományokba is. A legvérmesebb remények is valóra válni látszottak. Csak Triesztnél kellett megtorpanniuk a partizánoknak a határozott angol fellépés nyomán. 1944. Június 16-án megállapodást írt alá Tito, Šubašićal a londoni jugoszláv emigráns kormány miniszterelnökével. II. Péter király augusztusban menesztette Mihailovićot és egyedül Titot ismerte el az ellenállás vezetőjeként. Titonak nem csak a nyugati szövetségeseket és az emigráns kormányt sikerült megnyernie céljai eléréséhez, de az orosz fenyegetést is sikerült elhárítania. Šubašićal 1945. márciusában, mint külügyminiszter belépett az új, már Tito által vezetett kormányba. 1945. Májusára az egész ország felszabadult. Ezzel még nem volt vége a hatalomért folytatott küzdelmeknek. 1945-ben becslések szerint 50.000 kommunista elleni gerilla harcolt (Đilas [1981] p. 72). Mihailovićot egységeinek nagy részét és magát a vezért csak 1946-ban sikerült elfogni. Az utolsó ellenálló egységeket 1955-ben fegyverezték le (Donia-Fine [1994] p. 162). Kíméletlen küzdelem folyt az összes, nem kommunista politikai erő képviselői ellen. Az 1945. Novemberi választásokon már csak a kommunista párt indulhatott. A kollaboráció vádjával mindenkit el lehetett takarítani az útból.

A háború után Tito gyorsan véghezvitte a kommunista hatalomátvételt. A háború alatt hangoztatott koalíciós jelszavak csak a nagy politikai színjáték részei voltak. Nem így az interetnikus, és föderatív ígérek. 1945-ben megválasztották a 90%-ban a kommunisták által uralt alkotmányozó nemzetgyűlést. 1946. január 31-én a nemzetgyűlés megalkotta az új alkotmányt. Az új alkotmány alapvetően az 1936-os úgynevezett „sztálini“ szovjet alkotmány mintáját követte, de a jugoszláv népek szempontjából történeti fordulatokat tartalmazott. Az országot hat szövetségi köztársaságra bontotta. Önálló státust kapott Montenegró és Macedónia is. Az új alkotmány öt jugoszláv államalkotó nemzetet ismert el: a szerbet, a szlovént, a horvátot, a macedónt és a montenegróit. Elismerete a nemzeti kisebbségek létét és jogait. Ez különösen két csoportot érintett hangsúlyosan. Az albánokat és a magyarokat. A két nagy létszámú nemzetiségi kisebbség autonóm tartományt kapott, amely bár a Szerb Köztársasághoz tartozott, mégis rendelkezett önkormányzattal. A németek és az olaszok sorsa a háború után megpecsételődött. Elűzték őket ősi lakhelyükről. A muzulmánok helyzete felemás módon rendeződött. Nem ismerték el őket, mint önálló nemzetet, de elismerték őket, mint önálló csoportot, amely nem rendelkezik nemzeti karakterrel.

A kommunista párt politikája a muzulmánok tekintetében igen érdekesen alakult. A háborút követően a párt bizonyos csoportjai támadták a muzulmán egyházat és intézményrendszerét. Tito és a kommunista párt vezetése az egyházon belüli irányváltást követően megerősítette a muzulmán egyház és intézmények hagyományos jogait. Ennek azért is nagy jelentősége volt, mert a keresztény egyházak esetében hasonló folyamatok játszódtak le, mint a szomszédos szocialista országokban. Ez különösen a római katolikus és a protestáns egyházakra volt igaz. A katolikusoknak az önálló horvát állam időszakában folytatott ténykedése komoly támadási felületet biztosított, mivel nyíltan támogatták a fasiszta politikát. A vezető egyházi személyek, élükön Stepinać érsek több alkalommal is támogatták nyilvánosan az usztasák barbár akcióit. A háború végén az egyházi és a vatikáni kapcsolat fontos szerepet játszottak az usztasa állam vezető funkcionáriusainak külföldre, főként az amerikai kontinens államaiba történő menekülésében. A katolikus egyház és a kommunista állam közötti konfliktus csúcspontja a környező országokhoz hasonlóan az egyházi földbirtokok államosítása volt. A földreformnak Jugoszlávia esetében kettős célja volt. Egyrészt a maradék nagybirtokok, főként az egyházi uradalmak felszámolása, másrészt a sok

százezer, főként parasztból lett partizán földhöz juttatása és letelepítése. Mivel a partizánok között a szerbek aránya meghatározó volt, a földhöz juttatás és a letelepítés sok esetben etnikai konfliktushelyzetet is eredményezett. Másfélmillió hektárt osztottak ki a partizánoknak.

7.6. Az új Jugoszlávia alapjainak lerakása

A világháború után a gazdasági átalakítás is gőzerővel megkezdődött. 1946-ra az ipari termelési értéken számítva az ipar 82%-a állami kézbe került. Az államosítás üteme Albániát leszámítva egyetlen későbbi szocialista országban sem érte el a jugoszláv ütemet (Berend [1999]. p. 150). A kisipar államosítása 1948-ra fejeződött be. A földreformmal a maradék nagybirtokok is megszűntek. 1948-ban megkezdődött a kollektivizálás. Ez a lépés egyszerre volt az átfogó gazdaságpolitikai koncepció része, és a Szovjetunióknak szóló taktikai gesztus.

1948-ra megromlott a jugoszláv és szovjet vezetés viszonya. Bár a háború után Belgrádot jelölték ki a Kominform, a Komintern utódjának székhelyéül, Titoék átlátták a lépés mögött meghúzódó szovjet gyarmatosítási szándékot. A jugoszláv, albán, bolgár egyesülési törekvések, és a görög polgárháború kapcsán tanúsított önálló jugoszláv politikai nyilvánvalóvá tette, hogy Tito már nem hűségese tanítványként, de önálló rivális vezérként viselkedik.

Tito nem fért meg a hű csatlós szerepében. Nem egyezett bele az oroszoknak egyoldalúan előnyös gazdasági szerződés aláírásába 1945-ben. Nem volt hajlandó hozzájárulni a szovjet-jugoszláv vállalatok létesítéséhez, amelyek a megszállt országokban alapját jelentették a szovjet gazdasági befolyásnak. Tito a jugoszláv nemzeti törekvéseket ötvözte a kommunizmus eszméivel Saját hatalmi és politikai ambíciói voltak. Jól ismerte Sztálin módszereit, nem hibázott. A kritikus pillanattól kezdve nem látogatott a Szovjetunióba. Megbízható harcostársai segítségével védekezett a szovjet titkosszolgálat ellen. Figyeltette a túlzottan oroszbarát vezetőket éppúgy, mint az orosz vezetőket. Arra is vigyázott, hogy ne ő szakítson. Az oroszok 1948. márciusában visszahívták tanácsadóikat és egyre kevésbé teljesítették a jugoszláv gazdasági kéréseket. Jugoszlávia még a Tito-Ranković klikket fasisztának bélyegző kommunista és munkáspártok tájékoztató irodájának bukaresti határozata után is nyilvános gesztusokat tett a Szovjetunió mellett. A Milovan Đilas vezette jugoszláv

delegáció 1948-ban még tünetőleg együtt szavazott a Szovjetunió delegációjával az ENSZ-ben. Gazdasági lépésekben igyekeztek hangsúlyozni a szovjet modell követését. Felgyorsították a szövetkezetek szervezését. Kétmillió parasztot léptettek be a szövetkezetekbe. Két év alatt 6900 szövetkezetet hoztak létre. A párt plénumán Tito felajánlotta lemondását. A felajánlás mögött taktikai megfontolások húzódtak meg. Titonak esze ágában sem volt kiengedni kezéből a hatalmat. Látni szerette volna, hogy a pártvezetésből kik az ellenfelei. 1948. júliusi pártkongresszuson a küldöttek döntő többsége biztosította Titot támogatásáról, aki a saját interpretációjában ismertette a szovjet kritikákat anélkül, hogy ő kritizálta volna a szovjet módszereket. A sajtó folyamatosan hírt adott a jugoszláv vezetés elleni támadásokról. Az egykori belső vezetői körből a partizánháború veterán harcosai közül Hebrang és Žujović képviselték a szovjet vonalat. Véletlenül kiderült, hogy szoros kapcsolatot ápolnak a szovjet nagykövetséggel. Nem volt kegyelem. Tito csak a frontokat akarta tisztán átlátni. Még 1949. május elsején is vitték a tömegben Sztálin képét. Ekkorra már minden eldőlt. Ranković, a titkosrendőrség feje megkezdte a leszámolást a szovjetbarát kommunistákkal. Több, mint 10.000 kommunistát küldtek a lágerekbe. Ezek menekültek a szomszédos kommunista országokba. Sztálin elszámította magát. A jugoszláv párt szovjetbarát blokkja nem volt képes megbuktatni Tito hatalmát, akiknek hatalmi logikája hasonló volt Sztálinéhoz. A KGB merénylet kísérletei (Mitrohin [2000]), pedig sorra kudarcba fulladtak. Könnyörtelenül leszámolt azokkal, akik nem voltak hajlandóak feltétel nélkül követni őt. Legjobb barátai és bajtársai sorban kegyvesztettek lettek. Tito azonban nem volt olyan véreskezű, mint Sztálin, de nem tűrte a kritikát.

Tito 1950-től nyíltan szembefordult a Szovjetunióval. Jugoszlávia önálló útra tért. Az önálló útnak önálló arculatra volt szüksége. Kardjel és Đilas meggyőzték Titot, hogy nem elég a konfliktust a hatalom és az államiság kérdéskörében tartani, ha nem számolnak le a szovjet ideológiai és gazdasági modellel, elvesztik a hatalmi küzdelmet is. Tito felismerte a változtatás szükségszerűségét is, de ideológiailag csak a konfliktus időszakára volt képes a változtatást elfogadni (Đilas [é.n.] p.42..).

A párthatalom és egyeduralma megkérdőjelezhetetlen maradt, ahogy Tito személyi kultusza is, noha meghirdették a demokratizálást. A sajátos jugoszláv modellt egy demokratikus és nem bürokratikus szocializmussal akarták kifejezni. A párt-elit uralma

helyett formailag mindent maguk az érintettek irányíthattak. A zsdanovi kultúrpolitikai centralizmus helyett bizonyos határok között a kultúra szabadabbá vált. Ez összefüggött a nyugat felé nyitás politikájával is. Đilas ötlete alapján Kardjel kidolgozta a munkás öngazgatás gazdaságpolitikáját. Átadták a vállalatok és a közintézmények irányítását a megválasztott munkástanácsoknak 1950-ben. Megszüntették a központi tervezdálkodást, a központi ár- és bérpolitikát - megszületett a fából vaskarika. Piacgazdasági elemekkel működő szocialista tulajdoni rendszer. A párt azonban saját csatornáin keresztül folyamatosan beleavatkozott a gazdaság működésébe. Az öngazgatás álma valójában nem volt képes a dolgozóknak létrehozni a tulajdonosi szemléletet, és nem tudta megszüntetni a párt-elit privilégiumait. Megszületett az új osztály: a párt-elit uralma. Privilégiumaik és jövedelmeik más életet biztosítottak nekik, mint az egyszerű önrányító dolgozóknak. Az új irányítási rendszer, noha rugalmasabb volt, mint a szocialista országoké, mert jobban érvényesültek benne a piac visszajelzéseinek elemei, de nem volt olyan hatékony, mint a kapitalista modell.

Az új modellnek természetesen voltak kedvező hatásai is, amelyek keveredtek az ország különleges helyzetéből fakadó következményekkel. A jugoszláv gazdaság fokozatosan nyitott a világpiacon. Míg 1948-ban a külkereskedelem mindössze 10%-át adta a GNP-nek, addig 1950-re már közel 15%-ot. Ehhez természetesen szükség volt a nyugat-európai és amerikai segítségre. Az ország politikai okokból kifolyólag különleges elbánásban részesült. Hiszen a Szovjet expanzió majdnem mindenben megvalósította, amiről a cári Oroszország a XIX. században csak álmodott. A sajátos jugoszláv helyzet révén éppen ott lehetett az oroszokat feltartóztatni, ahová a leginkább vágyakoztak. Jugoszlávia semleges pozíciójának fenntartása a hidegháború egyik sarokköve volt. Ez a nemzetközi kontextus viszont külső nyomással növelte meg a belső kohéziót és elősegítette a gazdasági fejlődés zökkenőmentesbbé tételét.

A nyugati államok érdekeltek voltak a jugoszláv modell korlátozott sikerében. Az 1949-es és 1950-es katasztrofális mezőgazdasági évben élelmiszersegélyt nyújtottak Jugoszláviának. Hosszú ideig engedték növekedni a jugoszláv kereskedelmi deficitet. Az elmaradó orosz fegyverszállítások helyét az amerikai fegyverszállítások vették át. A nyugati államok hagyományos érdekei megkövetelték a Szovjetuniótól független jugoszláv rendszer támogatását még abban az esetben is, ha ideológiailag nem volt elfogadható a rendszer. Tito ezt pontosan felismerte. Đilas szerint TITO 1948-ban

egyszer így fakadt ki: „Talán csak nem örültek meg az amerikaiak és nem engedik, hogy az oroszok ilyen szituációban az Adriáig nyomuljanak előre !“ ((Dilas [é.n.])).

Voltak azonban negatív következményei is ennek a felemás helyzetnek. Megjelent a munkanélküliség és fokozatosan súlyosbodott a dinamikus népességnövekedés rovasára.

Noha a mezőgazdaságban is leszámoltak a szovjet modellel, és 1953-ban lehetővé tették a szövetkezetekből való kilépést, illetve megszüntették a kötelező beszolgáltatás, a padlássöprés politikáját. Ez a lépés politikai szempontból hatalmas profitot hozott, de nem oldotta meg a mezőgazdaság és az élelmiszertermelés kérdéseit. A magángazdálkodás szűk keretei nem tették lehetővé egy valóban hatékony mezőgazdaság kiépítését. A valódi átgondolt reform elmaradása - a lengyelországihoz hasonló módon - megágyazta a hosszú távú élelmiszergazdasági és társadalmi problémákat.

7.7. Az 1953-as alkotmány után

Az 1953-as új alkotmány felszámolta az 1946-os sztálini alkotmány modelljét, és helyébe az öngazgatást állította. Az új modell időleges sikereket hozott a dinamikusan fejlődő világgazdaságban és biztosította a hatalom legitimitását.

Az új alkotmány a föderális szerkezetet is megerősítette. Az egyes tagköztársaságok valódi önállóságot élveztek belső ügyeik intézésében. Ez az önállóság azért a központi pártapparátus kontrollja és befolyása alatt állt. A föderális rendszer megvalósulásával egy dinamikus fejlődés közepette a két háború közötti időszak kulcsproblémái nyertek látszólag sikeres megoldást. A problémát csak az jelentette, hogy az egész rendszer működésének biztosítéka a párt és a párt politikájának ideológiai alapjai más oldalról a gazdaság valódi dinamikus pályára állításának akadályát is jelentették. A jelen sikerének záloga volt a jövő kudarcának biztos garanciája. Elkerülhetetlenül szükség volt egy nemzetek feletti centralizált szervezetre, amely féken tartotta a nemzeti törekvéseket és indulatokat. A nemzetek feletti centralizmusnak ez a formája lehetetlenné tette a valódi demokratikus intézményrendszer és politikai kultúra létrejöttét.

1953 nemcsak az új alkotmány szempontjából jelentős csomópont Jugoszlávia háború utáni fejlődésében, hanem *gazdaságilag is egy új szakaszt* jelentett. 1953 után a szövetkezetek feloszlátását követően ugrásszerűen megnőtt az élelmiszertermelés. 1958-ban és 1959-ben rekordtermést takarítottak be az aratásokon. Már nem volt szükség az angol, amerikai és francia élelmiszersegélyekre.

Az 1957-60-ig tartó időszakban Jugoszlávia soha nem látott *mezőgazdasági átalakuláson* ment át. Három éven keresztül a világ második legnagyobb gazdasági növekedését produkálta. A gazdasági átalakulás gyors ütemű társadalmi átalakulással párosult. A parasztság lélekszáma, amely még 1948-ban a lakosság 67,1%-a volt, rohamosan apadt. 1984-ben már csak 16,7% dolgozott a mezőgazdaságban. A mezőgazdaságban maradók egy része is a mezőgazdasági tevékenység mellett az iparba, vagy a szolgáltatásba is bedolgozott. A falusi életmód is átalakult. Az elektromosság és az elektromos eszközök rohamosan terjedtek az országban. A mezőgazdasági termelőeszközök is modernizálódtak.

A probléma azonban az volt, hogy ez a látványos fejlődés nem volt egyenletes. A Vajdaságban, Szlovéniában, az ország északi és észak-nyugati vidékein a fejlődés sokkal gyorsabb ütemű volt. Az ország déli és dél-keleti vidékén sokszor még mindig középkori állapotok uralkodtak. Egy átlag jugoszláv paraszt öt ember élelmiszerszükségletét termelte meg. Ez a nyugat-európai és amerikai termelési hatékonyság töredéke, körülbelül harmadrésze volt. A hatékonyság ilyen mértékű elmaradásának elsődleges oka a kis paraszti parcellákban és a földszerzés ideológiai okokból történő korlátozásában volt keresendő.

A növekvő *ipari termelés* nyomán 1961-ben a *külkereskedelmet is liberalizálták*. Az önirányító vállalatok szabadon léphettek fel a világpiacon. A dinár konvertibilissé vált. Jugoszláviát felvették a GATT tagállamai közé annak ellenére, hogy a hazai piacot protekcionista eszközökkel védte a kormányzat.

Az 1960-as évekre sok szempontból Jugoszlávia közelített a piacgazdaságokhoz. Az áru kínálat egyre szélesebb lett és az életszínvonal növekedés látványos volt. Feloldották az utazási korlátozásokat. Jugoszlávia elkezdte tömegesen exportálni saját főlegesen munkaerejét a dinamikus gazdasági fejlődés hatására munkaerő problémákkal küzdő nyugat-európai országokba. Ezzel sikerült a munkanélküliség és a továbbra is dinamikus népszaporulat problémáját kezelni. A nyugati kultúra és művészet

termékeinek elzárása ezek után értelmetlen és reménytelen feladat lett volna. Az országot *átlengte a szabadság szele*. Úgy tűnt, hogy az ország *sikerrel egyesíti a két - noha merőben más ideológiai alapokon nyugvó - társadalmi rendszer előnyeit*.

Ideológiai téren Tito Sztálin halála után újabb fordulatot tett. Újra megindult a közeledés a Szovjetunióval. Hruscsov 1955-ben⁶ kanosszajárásra ment Belgrádba, Tito pedig 1956-ban a Szovjetunióba látogatott. A feszült viszony enyhülni látszott, aminek eredményeképpen a Szovjetunió elismerte minden szocialista állam jogát, hogy saját módján építse a szocializmust. Rövid ideig tartottak azonban a mézeshetek. Az 1956-os magyarországi forradalom mindent megváltoztatott. Tito ekkor megint kettős szorításba került. Egyrészt a magyarországi események saját politikai rendszerét is megkérdőjelezték. Ezt nem támogathatta, és nem fogadhatta el. Nyilvánvalóvá tette, hogy számára az ideológiai reformok jelentik a veszélyeket. Másrészt a szovjet beavatkozás és az azt követő megtorlások azt is ismét világossá tették, hogy a szovjet expanziós birodalmi érdekek semmit nem változtak, csak a csomagolás újult meg. Titot ez kettős cselekvésre ösztönözte. Kinyilvánította az őt jobbról bíráló kommunistáknak az ideológiai tolerancia határait. Így Đilast, akit már 1954-ben kizártak a pártból ekkor egy, a magyar forradalom védelméért írt cikkéért három év börtönre ítélték. A régi barátnak és harcostársnak sem volt kegyelem. Másrészt a Szovjetunióval ismét megfagyott a viszony. A jugoszláv hadsereg harckészültségbe állt egy esetleges szovjet támadás esetére. Jugoszlávia tele volt a magyar forradalom menekültjeivel.

Mindezek mellett Jugoszláviának ebben az időszakban az Egyesült Államokkal és Angliával is voltak konfliktusai. A nyugati szövetségesek 1954-ben elhatározták, hogy átadják a trieszti A-zónát az olaszoknak. Egy ideig a feszültség éleződött. Végül a

⁶ Sztálin utódai túlságosan bizonytalanok voltak ahhoz, hogy elődjük zsarnoki, elnyomó politikáját folytassák, ahhoz azonban túlságosan megosztottak, hogy bármiféle eretnokséget megengedhessenek a szovjet blokkon belül. Két, egymásnak ellentmondó félelem kerítette őket hatalmába: egyrészt, hogy a kelet-európai országokra gyakorolt nyomás meghiusítja a nyugati államokkal való feszült viszony hön áhított enyhülését, másrészt pedig, hogy a csatlós államokon belüli liberalizálódás az egész kommunista felépítmény összeomlását eredményezheti. (A nyugati demokráciák reakciójától való félelem sem tartotta vissza, azonban a szovjeteket attól, hogy 1953 júniusában tankokkal verjék le a keletnémet felkelést.) 1955-re már hajlandóak voltak megbékélni a kelet-európai nacionalizmussal, ha az adott ország vezetői szigorúan megmaradnak a kommunizmus mellett. A szovjet vezetés Titóval is inkább a megbékélést választotta, jelképeül az újfajta megközelítésnek. 1955 májusában Hruscsov és Bulganyin látogatást tett Belgrádban, hogy kiköszörülje a csorbát.

Hamarosan világossá vált, hogy Sztálinnak igaza volt, amikor annak idején fenyegetőnek találta a titóizmust országa számára. A csatlós államok vezetőinek ugyanis azzal a paradoxonnal kellett szembenézniük, hogy a közvélemény megnyeréséhez valamiféle nacionalista eszmére van szükség. (Kissinger [1996] : p 543)

trieszti A-övezetet, a várost és környékét megkapták az olaszok, míg a B-övezetet, a mai szlovén tengerpartot megkapta Jugoszlávia.

Tito ideológiai értelemben a Szovjetunió szövetségese volt, de a hatalmi politika szempontjából a nyugaté. Példa erre, hogy 1950-ben, a koreai háború éleződésének idején, a jugoszláv vezetés még a NATO-ba való belépést fontolgatta. Titóban még az is felmerült (Đilas [1981] p.108), hogy a harmadik világháború Jugoszlávia kapcsán robbanhatna ki. Tito azt is tudta, hogy *ennek a kényes egyensúlyi helyzetnek - a nagyhatalmi szembenállásnak, a hidegháborúnak - köszönheti hatalmát és a jugoszláv állam létét és Jugoszlávia ennek csak nyertese lehet.* Ebből a politikai taktikából, megfontolásból kifolyólag Tito még az 1950-es években meghirdette az „*el nem kötelezett országok politikájának*“ jelszavát. Összegyűjtötte a nagyhatalmi határterületek, a politikailag vákuum országok vezetőit az el nem kötelezett mozgalomban. Nasszer egyiptomi és Nehru indiai miniszterelnökkel az élen 1961-ben megtartották az "el nem kötelezettek" első kongresszusát Belgrádban. Az el nem kötelezett országok gazdasági és politikai értelemben haszonélvezői voltak a nagyhatalmi szembenállásnak. Semlegességükért dinamikus gazdasági fejlődést folytathattak, modernizálhatták súlyosan elmaradott országaikat.

1962-ben azonban *beköszöntött az első gazdasági válság* Jugoszláviában. A külkereskedelem 1961-es liberalizálásának nagy mértékű külkereskedelmi hiány lett a következménye, aminek hatására meglódult az infláció. A válság következtében ismét *kiéleződtek az egyes országrészek ellentétei.* A fejlett köztársaságok úgy vélték, hogy az ő rovásukra folyik a fejletlenebbek gazdasági modernizálása. Az északi, egykoron az osztrák-magyar monarchiához tartozó területeken, ahol még a monarchia idején elkezdődött az iparosítás, lassan a befejezéséhez közeledett a társadalmi és gazdasági modernizáció. Délen és keleten a helyzet minden erőfeszítés ellenére lassan változott. Az általános fejlődés közepette a legszegényebbek és a leggazdagabbak közötti különbségek fokozatosan növekedtek. Montenegró, Macedónia, Bosznia és Koszovó szerb támogatással küzdött a központi beruházási politikai folytatásáért. Szlovénia, Horvátország és a Vajdaság átfogó reformokat akart és a beruházások decentralizálását. Patthelyzet alakult ki, aminek hatására tovább nőttek a válság jelei. Nőttek az árak, a munkanélküliség és a jövedelmi különbségek. A veszteséges vállalatok egy részét

bezárták a köztársaságok. A válság hatására tovább nőtt a nyugat-európai országokban dolgozó vendégmunkások száma.

A válság feszültségeinek enyhítése érdekében 1963-ban új alkotmány született, amely a társadalmi élet területén tovább növelte az öngazgatási rendszert és bővítette a tagköztársaságok autonómiájának jogosítványait.

Az 1963-as alkotmány antibürokratikus vívmánya az állami és pártfunkciók halmozásának megtiltása és a parlamenti választások többes jelölésének rendszere sértette a pártelit érdekeit.

- Az elsődleges sérelmet a fokozatosan megint túlreprezentálódott szerb elit szenvedte el. Az ő szimbolikus vezérük Ranković Tito harcostársa, a titkosrendőrség feje volt. Tito eltávolította Rankovićot és sorban leplezte le az „összeesküvéseket“ a párt, az állami és a katonai elit körében.

- A horvátok közötti is kitört a reformok iránti vágy. Az elégedetlenek egy része a praxiskörben gyülekezett. Ez egy új baloldali, de sajátos nacionalista színekkel átszőtt csoportosulás volt, amely főként értelmiségi és egyetemi körökben szerveződött. Itt bukkant fel a horvátok egy új vezéregyénisége: Tuđman a zágrábi egyetem történészprofesszora.

1969-re sikerült túljutni a nehézségeken. A politikai vezetés azt is felismerte, hogy a munkaerő exportnál jobb megoldás volna a külföldi tőke importja. Ösztönözni igyekeztek a külföldi beruházásokat, de az ideológiai és politikai megfontolásokból 49%-ban maximalizált külföldi tulajdoni hányad nem eredményezett áttörést. A turizmus fejlesztésével is igyekeztek növelni a valutabevételeket. A gazdaság csak lassan nyerte vissza egyensúlyát.

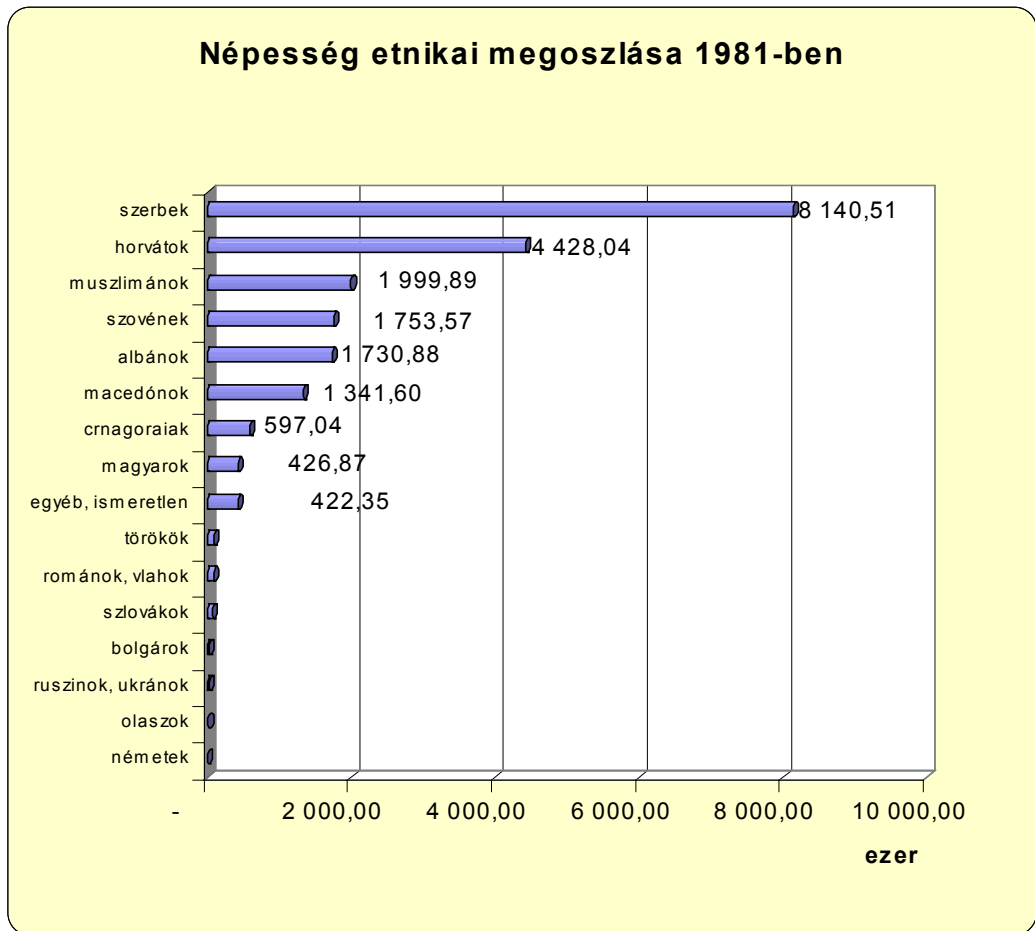
A gazdasági konszolidációt azonban megelőzte a politikai feszültségek újbóli növekedése. Ez két formában is megmutatkozott. Egyrészt, az egész Európán végigrohanó társadalmi reformmozgalmak hullámai Jugoszláviát sem kerültk el. *A párizsi és amerikai új baloldali jelszavak és a prágai demokratikus szocializmus szlogenjei sajátos jugoszláv köntösben jelentkeztek.* A jugoszláv 1968 sajátos eleme a nacionalizmus újbóli ébredése volt. Az elégedetlenség ráadásul minden oldalról feltört.

Másrészt, a kialakult helyzetet súlyosbította, hogy az ország déli részén Koszovóban és Macedóniában sztrájkokra és véres összecsapásokra került sor. Az elégedetlenség lecsillapítására több intézkedés is született. A koszovói autonóm

tartomány kormánya gazdasági kérdésekben önálló jogosítványokat kapott. A boszniai muzulmánokat 1968-ban elismerték, mint önálló államalkotó nemzetet. Mind a két döntés hangos nemtetszést váltott ki a szerb értelmiség köreiből. Szerencsére a prágai tavasz szovjet vérbefojtása kapóra jött Titonak, és újra a külső fenyegetésre lehetett irányítani a figyelmet. A sorok szorosra zárása politikáját kívülről legitimálták, és az ország ismét készülődött a szovjet invázióra. Létrehozták a területvédelmi egységeket, amelyek 1989 után csíráját jelentették a nemzeti hadseregeknek. Jugoszlávia elítélte a csehszlovákiai beavatkozást annak ellenére, hogy Tito is veszélyes elemeket látott az emberarcú szocializmus kivirágzásában. Az átmeneti feszültségcsökkenést újabb elégedetlenség követte.

7.8. A népesedési folyamatok és az elit struktúrája

1969-ben a gazdaság azonban hiába indult ismét növekedésnek. A jólét és az életszínvonal növekedése már nem volt képes a helyi értelmiségi és elitcsoportokat kielégíteni. A munkanélküliség átmeneti csökkenése sem tudta orvosolni a gazdaság strukturális bajait. A veszteséges vállalatok problémájára nem volt valódi megoldása a rendszernek. A feszültségeket tovább növelte, hogy a *népességnövekedés dinamikája* mit sem változott. Az 1948-ban még nem egész 16 milliós ország 1981-ben már közel járt a 22,5 millió lakoshoz. Az ilyen méretű népszaporulat növekedés még egy fejlett és virágzó gazdasági ország számára is komoly gondot jelent, hát még egy modernizációs átalakulásokkal küszködő, válságokkal tarkított életű országnak. Ami a népességnövekedés tekintetében még a pusztta ténynél is súlyosabb problémát jelentett, az annak belső megoszlása volt. Az egyes nemzetiségek népszaporulati rátája igencsak eltérően alakult. A fejlett északi tartományok őshonos népei megközelítőleg sem szaporodtak abban a mértékben, mint az elmaradottabb déli és dél-keleti országrész őslakói. Még a szerbek sem tudták megőrizni szaporodási rátájukat. *A következmény pedig az lett, hogy a népesség etnikai összetétele erősen megváltozott.*

19. ábra Jugoszlávia népességének etnikai megoszlása 1981-ben.

A kisnemzetiségek, mint az olaszok, a németek, bolgárok, csehek és románok eltűnőben és felszívódóban voltak, vagy stagnáltak, mint az ukránok, törökök és szlovákok. A vajdasági magyarok bár lélekszámuk jelentősen nem csökkent, az általános népességnövekedés hatására fokozatosan veszítettek a lakosságon belüli arányukból. 1981-ben a 426.000 magyar közel akkor hányadát alkotta a jugoszláv lakosságnak, mint 1921-ben a 231.000 román, akik 1981-ben már csak a lakosság 0,4%-át tették ki, és teljesen felszívódóban voltak. Az etnikai arányok átstrukturálódásának három népcsoport volt az egyértelmű nyertese a boszniai és szandzsáki muzulmánok, a koszovói és macedóniai albánok, valamint maguk a macedónok. A második világháborút követően a bosnyák és albán muzulmánok nem tették ki a teljes jugoszláv

lakosság 10%-át, míg 1981-re már megközelítették a 17%-ot. A 42%-os átlagos népességnövekedéssel szemben a muzulmán népesség 70%-os növekedése radikális folyamatokat jelzett. A muzulmán jugoszlávok lélekszáma már a harmadik legnagyobb csoportot alkotta az országban és a tendenciák azt sejtették, hogy idővel megelőzi a horvátok részarányát is. A macedónok a szlovének lélekszámához közelítettek. Az egykoron szerb, horvát és szlovén egyesülésként létrehozni kívánt állam egyre kevésbé hasonlított etnikai értelemben saját magára. Az 1918-as államalapításkor a nyugati kereszténységhez tartozó népek egyharmados részvétele 1981-re már alig haladta meg az egynegyedet. A keleti kereszténységhez tartozók lélekszáma jelentéktelen mértékben növekedett, de belső arányai megváltoztak. A muzulmánok viszont dinamikusan gyarapodtak. Az etnikai arányok átrendeződésének önmagán túlmutató következményei is voltak.

Mint az alábbi ábra adataiból kitűnik, a jugoszláv társadalom *elitpozícióiban* nem következett be a lakosságon belüli változást követő átrendeződés. A szerbek uralták a jugoszláv elitet. Minden elitcsoportban lélekszámuk felett voltak reprezentálva. Túlsúlyuk a pártapparátusra és az egyetemi és tudományos életre nyomta rá bélyegét. A horvátok összességében lélekszámuknak megfelelően részesedtek a magasabb állásokból. De ez elsősorban a gazdasági és műszaki elitben betöltött pozícióik miatt érvényesülhetett. A párt és kormányzati szervezetekben messze saját súlyuk alatt vettek, illetve vehettek részt. A boszniai muzulmánok jelentősen számarányuk alatt képviseltették az elitben.

Az albánokat pedig a párt és kormányzati apparátus kivételével megtalálni is alig lehetett. Ez annak ellenére így volt, hogy Tito a legfelsőbb pártvezetésben éppen ezekkel ellentétes folyamatokat igyekezett érvényesíteni. A szerbeket, de a horvátokat is igyekezett háttérbe szorítani. Tito erősen támaszkodott a kisnemzetek vezetőinek támogatására. Egyedül a legfelsőbb pártvezetésben voltak közel lélekszámuknak megfelelő arányban képviselve az albánok és a boszniai muzulmánok. Az eliten belüli

V. RÉSZ: A HARMADIK KORSZAK

Az elit etnikai összetétele Jugoszláviában 1971						
			Elit szektorok			
			Párt és	Jogi és		
			Tömeg- szervezet	Kormány-zati	Gazda- sági	Műszaki
Etnikai csoportok		Népes- ség (1971)	Funkcio- nárius	Személy	Vezető	Értelmiség
Szerb		39.7	44.6	42.9	40.1	43.5
Montenegrói		2.5	5.8	8.0	4.2	3.4
Horvát		22.1	16.6	15.2	22.5	23.0
Szlovén		8.2	7.8	10.8	13.0	13.0
Muzulmán		8.4	5.6	5.6	4.6	4.2
Jugoszláv		1.3	3.8	4.7	3.6	3.6
Macedón		5.8	8.2	6.7	7.4	5.3
Albán		6.4	3.7	3.0	0.9	0.5
Magyar		2.3	1.7	1.1	1.6	1.4
Más		2.7	1.6	1.2	1.5	1.3
Nem ismert nemz.		0.3	0.4	0.5	0.4	0.5
Nem ismert		<u>0.3</u>	<u>0.2</u>	<u>0.3</u>	<u>0.2</u>	<u>0.3</u>
Total		100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
Lélekszám		/20.522. 9/	/4518/	/8887/	/98,731/	/129,448/
					Művészei	
			Fizikai	Természet	Humán	Teljes
Etnikai csoportok		(1971)	Tudomány	Tudomány	Értelmisé- g	Elit
Szerb		39.7	43.8	48.0	42.9	43.0
Montenegrói		2.5	2.9	3.4	1.6	3.6
Horvát		22.1	22.3	19.5	20.9	22.0
Szlovén		8.2	14.5	8.7	8.2	12.1
Muzulmán		8.4	0.3	2.7	3.1	4.1
Jugoszláv		1.3	3.5	2.4	4.7	3.6
Macedón		5.8	5.8	9.5	5.7	6.4
Albán		6.4	0.7	0.9	1.4	0.9
Magyar		2.3	1.7	2.4	3.7	1.7
Más		2.7	1.1	1.9	6.9	1.9

Nem ismert nemz.	0.3	0.5	0.4	0.7	0.5	
Nem ismert	<u>0.3</u>	<u>0.2</u>	<u>0.2</u>	<u>0.3</u>	<u>0.2</u>	
Total	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	
Lélekszám	/20,522. 9/	/11,936/	/28,560/	/23,888/	/285,968/	
Forrás: Popis Stanovništva i stanova 1971. Stanovništvo. Ekonomske Karakteriske I Deo, (ukupno i aktivno stanovništvo)						
Rezultati po republikama i pokrajinama. Knjiga II. (Beograd. Savezni Zavod za Statistiku, 1974), pp. 68-112						

(Forrás: Cohen [1987])

20. ábra A jugoszláv társadalmi elit etnikai összetétele 1971-ben

torzulás legsúlyosabban az összjugoszláv hatalom legfőbb támaszának tekintett hadseregben volt tetten érhető. A hadsereg, amely az egységes állam legfőbb letéteményese, és egyedül teljesen nemzetek feletti karakterrel rendelkező intézménye volt, fokozatosan szerb ellenőrzés alá került.

A tiszti kar és a tábornoki kar nemzetiségi megoszlása, 1970, 1972, 1991										
Nemzetiség	Tábornokok		Tisztek				Teljes népesség			
	1970	1972	1946	1970	1972	1990	1948	1971	1991	
Szerb	46.7	46.0	51.0	57.4 ^a	60.5	60.0	41.4	39.7	36.2	
Horvát	19.3	19.0	22.7	14.7	14.0	12.6	24.0	22.1	19.7	
Muzulmán	3.2	4.0	1.9	4.0	3.5	2.4	5.1	8.4	10.0	
Szlovén	6.3	6.0	9.7	5.2	5.0	2.8	9.0	8.2	7.5	
Albán	0.0	0.5	n.a.	1.2	2.0	0.6	4.8	6.4	9.3	
Macedón	3.9	5.0	3.6	5.6	6.0	6.3	5.1	5.8	5.8	
Montenegrói	19.3	19.0	9.2	10.3 ^a	8.0	6.2	2.7	2.5	2.3	
Magyar	0.4	0.5	n.a.	0.6	0.5	0.7	3.2	2.3	1.6	
Jugoszláv	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	6.7	n.a.	n.a.	n.a.	3.0	
Más	0.9	0.0	1.9	1.0	0.0	1.6	4.6	4.6	n.a.	

Forrás: Ivan Babić, *U.S. Policy Towards Yugoslavia: Illusions and Reality* (New York: Croatian National Congress, 1979), p. 13; *Economist* (21 August 1977): Richard F. Nyrop, *Yugoslavia: A Country Study* (Washington, D.C.: Headquarters, Department of the Army, 1982), p. 275; *Balkan War Report* 17 (January 1993), p. 6; Lenard J. Cohen, *Broken Bonds: The Disintegration of Yugoslavia* (Boulder: Westview Press, 1993), p. 182; and "The National Composition of Yugoslavia's Population, 1991," *Yugoslav Survey* 33 (1992), p. 12

(Forrás: Cohen [1993])

21. ábra A tiszti kar és a tábornoki kar nemzetiségi megoszlása, 1970, 1972, 1991

A fentebbi ábra adatai alapján is jól látható, hogy a tiszti karban a szerbek aránya folyamatosan nőtt. 1972-re meghaladta a 60%-ot. A macedónokat, akik a tiszti kar 5%-át adták- leszámítva az összes nemzetiség aránya fokozatosan csökkent a tisztikaron belül. Mivel a szocialista társadalmi berendezkedésnél fogva az elitpozíciók birtoklása egyben az anyagi javak elosztásából való hierarchikus részesedést is jelentette az elit ilyen belső struktúrája az egyes népcsoportok társadalmi státusát és jövőbeni

várakozásait is meghatározta. Ez különösen azért volt így, hiszen az elit pozíciók birtoklása a kijáró és protekcionista elosztás politika része volt.

Egyenlőtlenség a Jugoszláv társadalomban (%)							
A. Gépkocsi birtoklás			Mezőgazdasági		Ipari		
			Egyszerű	Mezőgazd	Képzetlen	Szakképzett	
<u>Autó típusa*</u>			<u>Paraszt</u>	<u>Proletár</u>	<u>Munkás</u>	<u>Munkás</u>	
Alsó kategória -50 000 dinár			5	9	7	20	
Közép kategória 50 - 75 000 dinár			2	2	2	10	
Felső kategória 75 000 - dinár			0	1	0	1	
Nincsen autója			93	88	91	69	
Total			100	100	100	100	
Szám			/100/	/100/	/100/	/200/	
B. Éves szabadság eltöltése							
Otthon			95	92	73	41	
Szállodában			1	3	6	41	
Máshol, barátoknál			2	1	18	18	
Nem nyaral			2	4	1	1	
Total			100	100	100	100	
Szám			/100/	/100/	/100/	/200/	
A. Gépkocsi birtoklás			Középosztály		Vezetők		
					Igazgatók, Politikai		
<u>Autó típusa*</u>			<u>Alkalmasok</u>	<u>Értelmiség</u>	<u>Funkcionáriusok</u>	<u>Total</u>	
Alsó kategória -50 000 dinár			28	24	16	17	
Közép kategória 50 - 75 000 dinár			9	38	53	18	
Felső kategória 75 000 - dinár			2	6	13	3	
Nincsen autója			61	32	18	62	
Total			100	100	100	100	
Szám			/100/	/200/	/100/	/900/	

B. Éves szabadság eltöltése							
Otthon			30	7	12	36	
Szállodában			62	78	80	43	
Máshol, barátoknál			3	3	6	8	
Nem nyaral			5	2	2	13	
Total			100	100	100	100	
Szám			/100/	/200/	/100/	/900/	
Forrás: Vesna Pestic, "Drustvena Slojevitost i Stil Zivota," in <i>Drustveni Slojevi i Drustvena Svest</i> , ads. Mihalio Popovic, <i>et al.</i> (Belgrade: Centar za socioloska istrazivanja, Institut drustvenih nauka, 1977), pp. 159 and 166.							

(Forrás: Cohen [1987])

22. ábra Egyenlőtlenségek a jugoszláv társadalomban

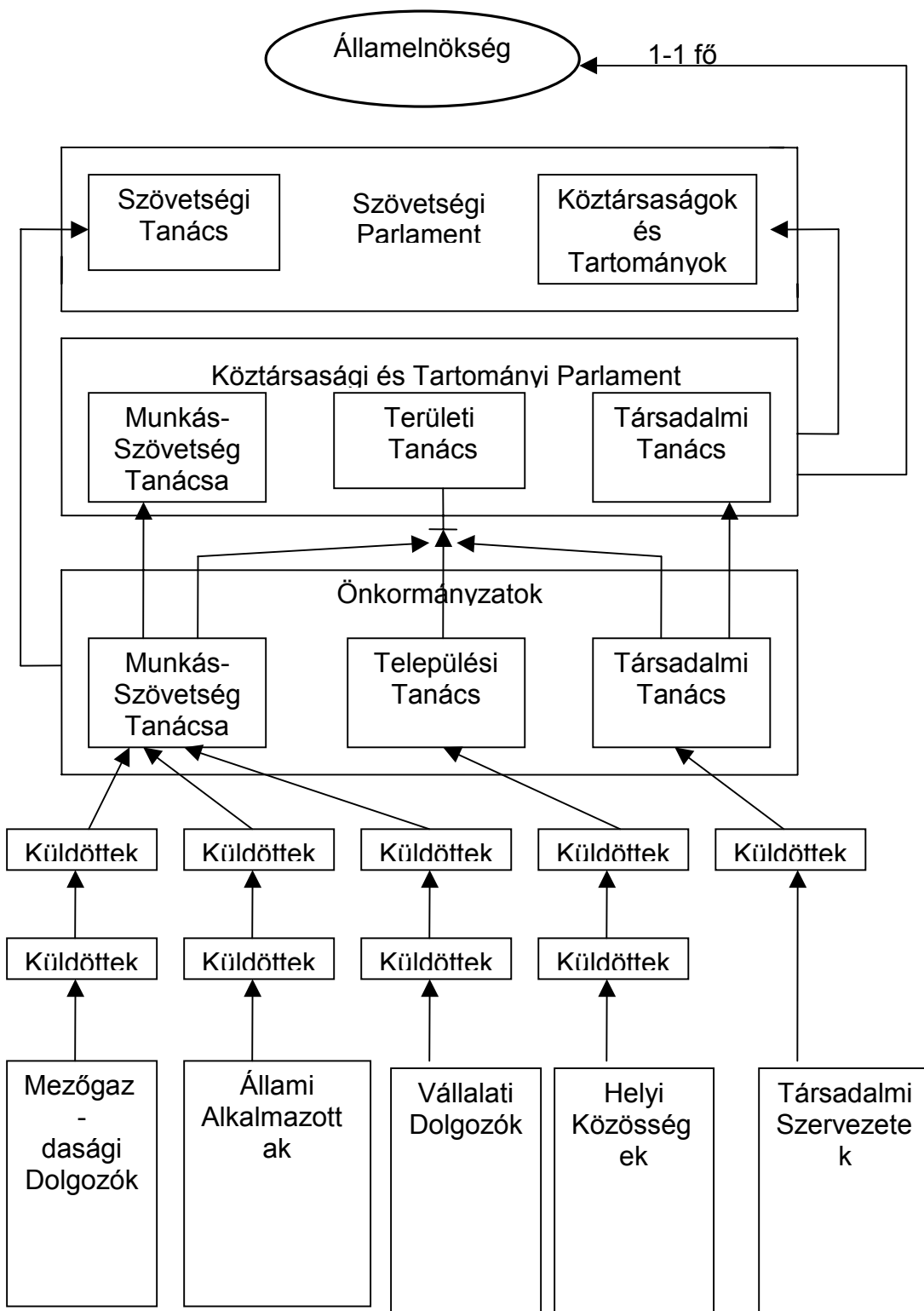
7.9. Az 1974-es alkotmány

Az 1970-es évek elején újból megnövekedett a nacionalista mozgolódás országszerte. A növekvő nacionalizmus hatására Tito úgy döntött, hogy megálljt parancsol az elszabaduló folyamatoknak, és felszólított a demokratikus centralizmus fokozására a pártban. A párt decentralizálására tett lépéseket az ország megbontására tett kísérletnek minősítette. Jelezte, hogy a pártnak ismét kezébe kell vennie az ország politikai és gazdasági folyamatai feletti ellenőrzést. A vajdasági, a szerbiai, a szlovén és a macedón kommunista párt élén a reform szárnyhoz tartozó pártvezetőket a régi gárda megbízható veteránjaival váltotta fel. Megtisztította a sajtót és az egyetemi katedrákat.

A változás betetőzéseként új alkotmányt készítettett. Elkészült a világ egyik leghosszabb és sok tekintetben legbonyolultabb alkotmánya. Az alkotmány célja, a párt vezető szerepének megerősítése volt olyan módon, hogy ne érintse a tagköztársaságoknak már addig delegált jogköröket, és az ágazati öngazgatási rendszert. Mivel Tito számára önmaga és a párt egy és ugyanaz volt, valójában saját hatalmát kívánta megerősíteni. Az alkotmány bonyolultsága éppen abból származott, hogy a meglévő intézményeket fel nem számolva kellett azok befolyását gyengíteni és ezáltal egyben a pártot erősíteni.

A köztársaságok az autonóm tartományok és az önkormányzatok három kamarás rendszert kaptak. Mindegyiknek volt munkásszövetségi kamarája, ahová a munkás-önigazgatási szervezetei küldték képviselőiket. Külön kamarája volt a helyi közösségeknek, és külön a társadalmi szervezeteknek. A társadalmi szervezetekhez tartoztak a szakszervezetek, a párt, a veterán szövetség, a nőszervezet és az ifjúsági szervezet. A szövetségi gyűlésnek is két háza volt. A szövetségi képviselőházban foglaltak helyet a munkás öngazgatások, a lakóhelyi önkormányzatok, és a társadalmi szervezetek küldöttei, kétszázhuszan. A köztársaságok és tartományok házában 88 küldöttje volt a köztársaságoknak és az autonóm tartományoknak. A végrehajtó hatalom a szövetségi végrehajtó tanács és az elnökség kezében volt. A tanács tagjai: a köztársaságok és tartományok küldöttei, valamint a főhivatalok küldöttei. Az új alkotmány egyik legfontosabb újítása a közvetlen, több jelöltes választások eltörlése, és a közvetett választási rendszer bevezetése volt. Ezzel a párt növelte a kontrollt a képviselők kiválasztása felett.

23. ábra A 1974-es alkotmány által létrehozott testületi rendszer

Forrás: (Pasic-Spadijer [1975])

Az alkotmány az autonóm tartományok kérdésében többértelmű volt. Egyrészt a köztársaságokkal egyenlő módon alkották a szövetségi államot. A belügyeikben ugyanolyan autonómiával rendelkeztek, mint a köztársaságok. Másrészt, valami homályos és fakultatív kapcsolatuk volt Szerbiával. Bizonyos szerbiai illetékességű kérdésekben a tartományoknak vétó joga volt. Különösen a tartományi alkotmánybíróságok rendelkeztek ilyen jogokkal. Ezzel szemben Szerbiának nem volt joga a tartományok törvényhozásába beavatkozni.

Az alkotmány szövege következtében teljesen úgy értelmezhető, mintha a tartományok önálló államalkotó elemei lennének a Jugoszláv Szocialista Köztársaságnak. (Dimitrijevic [1994] 17.p.) Ezt az is jól mutatja, hogy a köztársaságok és tartományok tanácsába (szövetségi gyűlés felsőházába) a tagköztársaságok mellett az autonóm tartományok is delegáltak küldötteiket. A minimális státusbéli különbség abban nyilvánult meg, hogy míg a tagköztársaságok 12 küldöttet küldhettek függetlenül lélekszámuktól, addig az autonóm tartományok csak nyolcat. A szövetségi tanácsba (alsóházba) ugyanez az elv érvényesült és nem a lakosság arányos képviselő. Ide harminc delegáltat küldtek a köztársaságok és 20-at a tartományok.

Az alkotmány tovább nehezítette a döntéshozatalt a konszenzusos elv és az utasításos rendszer bevezetésével. Az utasításos rendszer sok tekintetben emlékeztet az 1948-at megelőző Magyarország követutasításos rendszerére. Csak az összes küldöttség egyetértése esetén lehetett a fontos kérdésekben döntést hozni. Ezekben a kérdésekben, ha bármelyik delegáció nem volt jelen, vagy nem értett egyet egy döntéssel, akkor nem lehetett döntést hozni. Az egyes küldötteknek nem volt önálló szavazati joga, csak a delegációknak. A delegációk pedig az adott köztársaság, vagy tartomány vezetésének álláspontját kellett képviselje. A képviselői szervek a döntéshozatali mechanizmus ilyenén való működése során erősen paralizálódtak. A valódi döntéshozatal jelentősége az elnökség kezébe került. A szövetségi végrehajtó tanács az elnökség egyetértésével átmeneti rendelkezéseket hozhatott, amelyeket ugyan meg kellett erősítenie a köztársaságok és tartományok házában, de ebben az esetben csak 2/3-os többségre volt szükség. Sőt, ha elsőre elutasították a delegációk a rendelkezést, a második körben már egyszerű többség is elegendő volt. A szövetségi végrehajtó tanács egy kevésbé kötött

szervezet volt, hiszen nem volt rá előírva a paritásos elv. De alapvetően a kommunista párt vezetésének befolyása alatt állt, mivel döntéseit többször jóvá kellett, hogy hagyassa, elég gyenge hatékonysággal tudott dolgozni. A valódi hatalmat azonban az elnökség gyakorolta. Ahogy az egész alkotmány, az elnökség is Tito személyes hatalmának megerősítésére szolgált. Tito, akit 1974-ben élethossziglani elnöknek választották az elnökségben, az elnökségen keresztül gyakorolta hatalmát.

A hihetetlen bonyolult, és a demokrácia látszatát keltő intézményi struktúra a demokratikus döntéshozatal látszatát szolgálta. Kulcseleme egy karizmatikus egyszemélyi vezető volt, egy jószágos diktátor. Ráadásul ez a diktátor nem gondoskodott utódról. Ahogy ezt Đilas megállapította ((Đilas [é.n.])), Tito ezzel pontosan tisztában volt, de nem akarta, hogy művét méltatlanok folytathassák. Tito halála esetére beépítették az alkotmányba a kollektív vezetés elvét. Ez, és a rotációs rendszer azonban nem illett a logikába. Az elnökségben a tartományok képviselői éppen úgy vettek részt, mint a köztársaságokéi. 1980 után ők éppen úgy adták az elnök személyét - miközben mégsem voltak azonos a státuszuk amazokéval. Az elnöknek semmilyen előfeltételnek nem kellett megfelelnie. Ha ábécérendben az adott köztársaság, vagy tartomány következett az elnöki székben, akkor az éppen aktuális képviselője lett az elnök. *A rendszer egy állapotot akart rögzíteni és nem egy változó folyamatot akart keretek között tartva irányítani.* Tito legnagyobb hibája az volt, hogy nem vette figyelembe a valódi társadalmi folyamatokat. Miközben azt hitte, hogy az autonóm tartományok ellensúlyozni tudják Szerbia túlhatalmát, addig éppen ezzel biztosította a szerbeknek egy újabb „nagy szerb puccs“ lehetőségét. Az autonóm tartományokban, ahogy szerte az országban a szerbek felül voltak reprezentálva. Különösen az elitben, a párt és állami tisztségekben. Mivel az autonóm tartományokban nem volt nemzetiséghez kötve a vezetés és a képviselet, ez lehetővé tett egy szerb hatalomátvételt. Szerbia, Vajdaság, Koszovó és Montenegró, ahol szintén meghatározó volt a szerb dominancia, a szövetségi szavazatok 50%-át adta az elnökségben és közel 50%-ot a szövetségi gyűlés két házában. Egy kellő diktatori elhivatottsággal rendelkező szerb politikusnak ez a helyzet azzal az eséllyel kecsegtetett, hogy az egész rendszert uralma alá hajthatja ügyes taktikázása esetén, hiszen egy plussz delegátus megnyerése döntő helyzetbe hozhatja.

7.10. Jugoszlávia Tito halála után

1980. május 4-én Joszip Broz Tito meghalt. A modern Jugoszlávia karizmatikus megteremtőjének halálával a legfontosabb összetartó erő is sírba szállt. Nem volt utódja. Egykori harcostársait még saját maga állította félre. Egyedül Kardelj tartott ki mindvégig hűségesen mellette, de őt már egy évvel korábban elszólította a halál.

Az ország súlyos gazdasági gondokkal küzdött. A külföldi adósságállomány rekordokat döntött. Az adósságállomány 1975-ben még csak hatmilliárd amerikai dollár volt. 1979-ben már tizenhétmilliárd. A külkereskedelmi hiány is folyamatosan nőtt. Az ország jelentős modernizáción ment keresztül a második világháború óta, de súlyos tehertétellel is szembe kellett, hogy nézzen.

Hivatalosan egypárti hatalom volt, de az előző másfél évtizedben az ország nyolc részre szakadt. A nyolc köztársaság és autonóm tartomány, mint nyolc párt küzdött egymással (Janos [1997] p:36). Az értelmiség, vagy nemzeti missziós tudattal rendelkezett, vagy a nyugati mintákat követve a saját individuális érdekeit képviselte. Hiányzott egy nemzetek feletti összjugoszláv szemléletű értelmiség.

Az intézményrendszer és a politikai kultúra sem volt alkalmas arra, hogy meg lehessen jeleníteni az eltérő érdekeket. Nem volt helye a valódi és sikeres kompromisszumoknak. Tito halálát követő néhány évben még stabilizálta a helyzetet a kommunista párt megkérdőjelezhetetlen hatalma és a még mindig fennálló külső fenyegetés. A nyolcvanas évek fordulóján újból felerősödő szovjet-amerikai szembenállás még kellő féken tartó erővel rendelkezett. A Szovjetunió afganisztáni beavatkozása és a lengyel válság kezelése kellő jelzés volt ahhoz, hogy egy ideig még megfékezze a felszín alatt megbúvó dezintegráló erőket. Az új kollektív vezetési rendszer kifelé a demokrácia jegyeit mutatta. Valójában a valódi hatalom és a működőképesség hiányának jele volt. A nyolcvanas évek közepén a Szovjetunió és a szocialista tábor eróziójának megindulása többszörösen hátrányosan érintette Jugoszláviát. Egyrészt megszűnt a külső nyomás belső összetartó ereje, másrészt a nyugati államok eddig Jugoszláviának kedvező figyelme egyre inkább a volt szovjet tábor reformországai felé fordult. Már nem volt egyedüli kedvenc Jugoszlávia. Magyarország és Lengyelország is egyre nagyobb figyelmet és gazdasági támogatást

kapott nyugatról. *Jugoszlávia az egykori kulcsszereplő lassan mellékszereplővé vált a nagypolitika színpadán.*

7.11. Gazdasági fejlődés eredményei és a területi különbségek

Mint már láttuk Jugoszlávia gazdasági fejlődése a II. világháború után tovább növelte a regionális egyenlőtlenségeket. Az egyenlőtlenségek léte természetesen nem meglepő, hiszen Európa szinte minden országában jelentő területi különbségeket találunk a gazdaság fejlettsége tekintetében (Cséfalvay [1999]). Az sem meglepő, hogy ezek a különbségek egy fejlettebb észak-nyugat és egy fejletlenebb dél-kelet tengely mentén jelentkeznek, hiszen általában hasonló térbeli szerkezetet mutat a fejlettség-fejletlenség dimenzió. Ami az egykori Jugoszláviát egyedivé teszi Európában az a fejlettségi különbségek mértéke és annak etnikai jellege.

Ha megvizsgáljuk a gazdasági fejlettséget egy nagyobb területi bontásban, akkor további érdekességekre kell felfigyelnünk. Ha a volt Jugoszlávia obstináit („járás”) hasonlítjuk össze akkor az derül ki, hogy néhol a tagköztársaságokénál nagyobb GDP/fő különbségeket fogunk találni.(Kovács [2001])

Ilyen módon Horvátországban a területi eltérések több mint tízszeresek voltak 1975-ben. A leghomogénebb fejlettségű Macedónia, ahol a különbség négyszeres és Vajdasága ahol a különbség kevesebb mint háromszoros volt. A legnagyobb belső aránytalanságot, mindent összevéve Bosznia mutatta. Itt érdemes megjegyezni, hogy az egyes tagköztársaságok és régiók fejlettségének meghatározó indikátora az urbanizáltság. Ez mind Bosznia, mind Horvátország belső heterogenitását jól magyarázza, hiszen mindkét köztársaság nagyszámú történelmi és modern hagyománnyal is bíró várossal rendelkezik, de míg Horvátország esetében ez elsősorban Dalmáciába összpontosul, addig a sajátos Boszniai terepviszonyok miatt a bosnyák városok jóval kevésbé tudnak regionális központként funkcionálni.

Itt kell megemlíteni a titoi Jugoszláviában zajló migrációt, ami részben hozzájárult az egyes köztársaságok etnikai arányainak átalakulásához, részben növelte az amúgy is meglévő feszültségeket. A jelenség furcsasága az volt, hogy a legjelentősebb migrációt a szerbek produkálták mindkét irányban. Míg a szegényebb tartományokból és

köztársaságokból, Koszovó, Bosznia folyamatosan vándoroltak Szerbiába addig Szerbiából folyamatos volt a betelepülés a jómódú szlovén és horvát városokba és a Vajdaságba. Természetesen a fejlettebb régiók vonzerejének a többi népcsoport sem állt ellen. Ennek köszönhetően 1991-re két jelentős tájegységen megváltoztak az etnikai arányok. A Szandzsák relatív muzulmán többségűvé vált (49,8%) és a Bácskában a magyarok elvesztették relatív többségi státusukat a szerbek rovására (46,6%). Szintén szerb többség alakult ki a horvátországi Krajina egyes addig horvát többségű területein (Knin, Glina, Petrinja Kostajnica) és Kelet-Horvátországban (Vukovár).

7.12. A „nemzetiségi osztálytársadalom”

Ha az előző fejezetekben leírtakat összegezzük akkor azt kell mondanunk, hogy a szocialista Jugoszlávia társadalmi egyenlőséget hirdető ideológiája mögött valójában egy erősen nemzetiségű színezetű társadalmi átrétegződésnek lehetünk tanúi a titói Jugoszláviában, amely a nemzetiségi hierarchia és a hatalom birtoklás etnicizálása tekintetében sok szempontból a Királyi Jugoszlávia folytatása volt. A folyamat természetesen bonyolult, hiszen egy általános társadalmi modernizáció során lezajló erőteljes mobilitás keretében zajlottak az események. A jugoszláv társadalomra is mint általában a volt szocialista országokra jellemző volt egy erőteljes „kihasasodás”, azaz a középrétegek nagyfokú létszámnövekedése.

A létezett szocializmus éppen Đilas által leírt új osztályosodása, amely Jugoszláviában, részben egy valóságos társadalmi modernizációt, részben a hagyományos elit csoportok pozícióinak és javainak erőszakos elfoglalását jelentette Jugoszláviában erőteljesen nemzetiségi színezetet is viselt. Az elitben és a középosztályban egyértelműen és egyre növekvő mértékben a szerb dominancia és túlreprezentáltság volt a jellemző. A földtulajdon szerkezet első és második világháborút követő újra és újra rendezésének elsődleges haszonélvezői szintén a szerbek, miközben a nagy kárvallottak az albánok, a bosnyákok, a németek és a magyarok voltak. Az iparosítás szintén lehetőséget biztosított a szerb társadalmi és osztály pozíciók növelésére. A szocialista állami redisztribúció következtében ez nem csak a közvetlen pozícióhoz vagy földhöz jutatott egyének és családok helyzetét tette

előnyösebbé a többiekkel szemben, de a velük valamilyen módon rokonságban vagy társadalmi kapcsolatban lévőkét is.

Azok a küzdelmek, amelyek a volt szocialista országokban a szovjet katonai és rendőri jelenlét megszűnését követően, a háború előtti, a szocializmus és az új feltörekvő elitcsoportok között kialakult a volt Jugoszláviában óhatatlanul etnikai törésvonalak mentén jelentkezett.

Az ilyen módon megkésve létrejött nemzettudat mozgalmainál már a kezdeti pillanatban felbillen, kisebb vagy nagyobb mértékben az egyensúly a nemzeti eszme és a demokratikus berendezkedés céljai között. A hangsúly a nemzeti önrendelkezéssel megvalósítható társadalmi célokról szinte teljesen áttolódik az önmagáért való nemzeti létre. Ez alapvetően összefügg a megkészettségből és a viharos történelemből fakadó tisztázatlan nemzeti határok problémájával. Az eredeti, korai állami formációk területei szinte soha nem esnek egybe az önálló nemzetállammá válás pillanatában fennálló etnikai határokkal. Ez idézi elő a Bibó által "közösségért való egzisztenciális félelem"-nek nevezett jelenséget, s vele a területi követelések zűrzavaros, a legkülönbözőbb elveket egyszerre érvényesíteni kívánó szövevényét és ahhoz mesterkéltné érvrendszerét. Mindez Jugoszlávia, de különösen Szerbia esetében az elmúlt században folyamatosan, és végezetül tragikusan megfigyelhető. Szerbia egyszerre követelte a szerbek lakta vajdasági területeket *etnikai elv alapján*; éppen úgy, mint az albánok lakta Koszovót és Metohiját *a történelmi elv alapján*. Hasonlóképpen a magyar és német lakta újvidéki területeket, és egész Baranyát is, a gazdasági és főként védelmi szempontok értelmében, az első világháború végén.

Pontosan ugyanez az elvi zűrzavar jellemezte Slobodan Milošević követeléseit is 1989 után a titói Jugoszláv Állam széthullása során. Ámde ugyanezt tapasztalhattuk Horvátország magatartásában is, amikor egyszerre formáltak jogot a szerbek lakta horvátországi területekre és Bosznia horvátok lakta területeire. Az önkényesen és egyoldalúan választott kiindulópontok eleve megszülték túldalolon a félelmet, ez pedig lehetetlenné tette a demokrácia létrejöttét és megerősödését. Bibó szerint ez ördögi kör: „Féltek, mert nem voltak kész demokráciák, és mivel féltek, nem is tudtak azzá válni.“. Jugoszlávia történetében ennek érvényesülése jól megfigyelhető. Mind az 1918 utáni, de különösen 1989 utáni események világosan példázzák ezt. Ha az egész Közép és Kelet-Európán végigfutó demokratikus átalakulás beteljesedett volna a Jugoszláv

köztársaságokban is, akkor ez Koszovóban egy albán többségű államvezetést és közigazgatást eredményezett volna; Boszniában 50%-os többségbe kerültek volna a muzulmánok és az „el nem kötelezettek“ együtt. Horvátországban joggal igényelhetők volna az autonómiát a több, mint 20%-ot kitevő és általában tömbben élő más nemzetiségű - főként szerb - csoportok, és Macedónia természetesen akkor is önállóvá válik, ami elég nagy valószínűséggel bekövetkezett volna Montenegróban is. Ebben az esetben még megmaradhatott volna a közös érdekeket képviselő, föderatív felépítésű Jugoszlávia. Amint szomorúan láthatjuk, ez nem volt lehetséges, hiszen a kölcsönös félelmek, és a vezető elitek által képviselt célok ezt nem tették lehetővé. Az 1989 utáni tragikus események gyökerei már 1918-ban, az egységes állam kikiáltásakor jelen voltak. *A Jugoszláv állam kikiáltása - az olaszoktól való félelemre hivatkozva - hamis kompromisszumokkal indult.* Az érdekeltek a szükséges demokratikus intézményeket már a kezdet kezdetén sem voltak képesek megalkotni.

A titói Jugoszláviáról elmondható, hogy:

1. A hidegháború haszonélvezője volt a két világrendszer határán.
2. A szovjet fenyegetés növelte belső kohézióját.
3. Északi és keleti szomszédaihoz képest sikeresebb fejlődését a nyugat támogatásának és a nagyobb nyitottságnak köszönhette.
4. A nyugattól való lemaradását a szocialista autarchiának, a törvényi feltételek miatti be nem fektetésnek, köszönhette egy multinacionalizálódó világban.
5. Túlzott népességnövekedésének köszönhette megújuló gazdasági zavarait épp úgy, mint etnikai arányainak felborulását és radikális regionális szétszakadását.
6. Liberális szocialista modelljének köszönhetően sem az állami kontrol, sem a piaci nem tudott kellőképpen érvényesülni a gazdaságában.
7. Tito személye részben születésének és működésének feltétele volt, minek következtében halála után a rendszer instabillá vált.
8. A partizánhadsereg születésének egyik alapja volt, de bázisa is a reformok elmaradásának.

VI. RÉSZ: A NEGYEDIK KORSZAK - A BALKÁNI KISÁLLAMOK SZÜLETÉSE

A hatodik rész a második Jugoszlávia széthullását vizsgálja. Egyrészt a krízis kialakulását, másrészt az egyes tagköztársaságok és tartományok sajátos problémáit társadalmi, gazdasági történelmi összefüggésben. Végezetül keresi a nemzetközi szereplők a válság során tanúsított viselkedéseiknek mögöttes okait.

8. FEJEZET: SZOCIALIZMUS HELYETT NACIONALIZMUS

Az 1980-as években újból felerősödtek a gazdasági problémák Jugoszláviában és az általános recesszió éreztette hatását.

A nyugati országok egyre nagyobb figyelmet szenteltek a felbomlóban lévő szovjet blokk országainak.

Jugoszláviában egyre gyorsult az infláció, ami 1989-re már 2000% volt (Berend [1999] p. 341). Miközben egyre nehezedett a külföldi munkavállalás, a hazai munkanélküliség elérte a 20%-ot. A dolgozók helyzete is egyre aggasztóbb volt, 60%-uk élt a hivatalos létminimum alatti jövedelemből. Milošević 1986-tól fokozatosan uralma alá hajtotta Szerbiát, Koszovót, Vajdaságot és Montenegróba is a saját emberét ültette. Az eszközökben nem válogatott. Hűségese koszovói szerb támogatói segítségével megbuktatta a helyi pártvezetőket. Mesterien manipulálta a diákokat és a munkásokat és célja egyértelmű volt: az 1974-es alkotmány kínálta lehetőségekkel a két köztársaság, Montenegró és Szerbia, valamint a két autonóm tartomány szavazatai segítségével egész Jugoszláviát uralni. Tekintsük át azonban, hogyan vezetett az út idáig.

8.1. Milošević színre lép

1987. október 17-én hiába próbálták meg a JKSZ politikai ülésén Miloševićet eltávolítani, mert Milošević jól ismerte a rendszer hibáit. A JKSZ politikai bizottságából azért nem lehetett eltávolítani, mivel ő volt a Szerb Kommunista Párt elnökeként hivatalból a testület elnöke (Silber.-Little [1996]p. 80).

A következő lépés az volt, hogy 1988-ban emberei folyamatos tömegtüntetést szerveztek Milošević mellett. Így a népre hivatkozva tudta keresztül erőltetni akaratát a

vezető testületeken és 1988 végén Milošević alkotmánymódosításra készült. A szerb alkotmány megváltoztatásához szüksége volt a koszovói szerb parlament szavazatára is. Három emberét sikerült bejuttatnia a koszovói vezetésbe. Ennek hatására 1989. februárjában bányász sztrájk tört ki. A trepčai (Koszovó)bányászok 2400 kg robbanóanyaggal együtt lenn maradtak a bányában. Ekkor Milošević be akarta vetni a hadsereget, de a többi köztársaságok vezetői ebbe nem egyeztek bele.

A szlovének február 27-én a ljubljanoi nagy koncertteremben szimpátia-gyűlést rendeztek a koszovói bányászok mellett. Kivonult a teljes párt és politikai vezetés is. A gyűlés központi üzenete az volt, hogy az albánok mártírok, akikkel a szerbek úgy bánnak, mint a zsidósággal a náciak. Ez az üzenet alapjaiban támadta meg a szerbek önképét. Milošević bizalmasa - a belgrádi TV igazgatója úgy döntött, hogy átveszi a ljubljanoi TV közvetítését. A műsor hatására az emberek Belgrád utcáira tódultak. Miloševićet követelték, és a koszovói rendteremtést.

A tüntetés döbbenettel érte az államelnökséget és rémületükben engedtek Miloševićnek és a szerb követelésnek. A harckocsik megindultak Koszovóba, és márciusban Szerbiában elfogadták az új alkotmányt. A koszovói parlament harckocsik gyűrűjében ratifikálta az új kormányt.

1989. június 28-án egymillió szerb vette útját Koszovó felé. Hatszázadik évfordulója volt a Rigómezei vereségnek és Lázár szerb király halálának. Szent Vitus napja a szerb történelem misztikus dátuma. 1914-ben ezen a napon lötték le Sarajevóban Ferenc Ferdinándot. 1921-ben ezen a napon fogadták el az új alkotmányt, amely a szerbek számára biztosította a hatalmat a többi nép felett.

Milošević jól értett a szimbólumokhoz. Az ünnepségen Szerbia újraegyesítéséről beszélt. Ez nyílt hadüzenet volt a többi köztársaságoknak.

1989-ben új miniszterelnöke lett Jugoszláviának, Ante Marković, a horvát közgazdász, aki sikerrel látott neki a gazdaság rendbetételének és rövid idő alatt az ország legnépszerűbb politikusává lett. Törekvései eredményeképpen sikerült megfékezze az inflációt, sőt a térségben először konvertibilissé tette a jugoszláv dinárt (Berend [1999] p. 342).

Ekkor azonban a szlovének elhatározták, hogy szerb mintára ők is megváltoztatják alkotmányukat. Az alkotmánymódosítás igazi oka a szerb hegemóniára való törekvés elleni védekezés volt, de volt egy gazdasági vetülete is. Szlovénia 8%-át adta

Jugoszlávia összlakosságának. Jugoszlávia külföldi bevételeinek 1/3-a Szlovéniából származott és a szlovének többet már nem akartak osztozkodni a többiekkel. Ekkoriban folytak az 1990. tavaszi választások előkészületei, ez volt az első többpárti választás. Az első választást Szlovéniában rendezték. Milan Kučan a szlovén elnök nem akart kockáztatni. Ha meg akarta őrizni hatalmát, úgy kellett fellépjen, mint a szlovén érdekek képviselője. A szerb fenyegetések ellenére, és némi szerencsével sikerült keresztülvinnie az alkotmánymódosítást, aminek eredményeképpen szeptember 27-én a szerb parlament szuverén állammak nyilvánította Szlovéniát.

8.2. A válság eszkalálódása

Szerbia kivételével valamennyi jugoszláv köztársaságban 1989. folyamán döntés született a többpárti választások megrendezéséről. A köztársaságok kommunista pártjai hajlandóak voltak egyeduralmuk feladására. A döntést az egész Közép- és Kelet-Európában lezajló folyamatok is befolyásolták, de még ennél is erősebb motivációt jelentettek a szerb egyeduralmi törekvések. A helyi kommunista elitek túlélésük lehetőségét látták abban, ha ők állnak az átalakulási folyamatok és/vagy a nemzeti függetlenség ügyének élére. Ezzel a titói Jugoszlávia második pillére is elkezdett porladni, hiszen a föderáció tagjai között a legfontosabb kapocs a köztársasági kommunista pártokból álló, de mégis egységes Jugoszláv Kommunisták Szövetsége (JKSZ) volt. Szerbia gazdasági bojkottal igyekezett megregulázni Szlovéniát, az átalakulás élharcosát. 130 szerb nagyvállalat szakította meg a szlovén kapcsolatait (Silber.-Little. [1996] p. 104.), miközben egész Jugoszláviát fájdalmasan érintette a szlovén befizetések elmaradása. Szerbia annak ellenére vállalta a Szlovénia elleni embargót, hogy ezzel az amúgy is nehéz helyzetben lévő gazdaságát tovább gyengítette.

A végjáték kezdetére 1990. január 23-án került sor, a JKSZ XIV. rendkívüli kongresszusán. A résztvevők nagyon idegesek voltak, de közülük is talán leginkább a Boszniai Kommunista Párt küldöttei. Az ő sorsuk függött leginkább a párt megmaradásától. Számukra nem adatott meg a lehetőség, nem bújhattak a többi köztársaságok vezetőihez hasonlóan a nacionalisták ruhájába, hiszen köztársaságuk háromnemzetiségű volt. A szerb és montenegrói küldöttek utasítást kaptak, hogy szavazzanak le minden szlovén javaslatot (Silber.-Little [1996] p.107.). A szerb

arroganciára válaszul a szlovéneknek nem maradt más választásuk. Éjfélkor kivonultak az ülésteremből. Milošević a szlovén küldöttség nélkül is folytatni akarta a kongresszust. Ha ez sikerült volna, Milošević uralma alá hajthatta volna egész Jugoszláviát a szlovének megregulázása révén. A helyzetet felismerve a horvát küldöttség is elhagyta az üléstermet. Az ezt követően bejelentett 15 perces szünetnek soha nem lett vége. A párt széthullásával megkezdődött Jugoszlávia szétesése. A következőkben tekintsük át, hogyan alakult az egyes tagköztársaságok sorsa.

9. FEJEZET: A JUGOSZLÁVIA TAGKÖZTÁRSASÁGI METSZETBEN

Mielőtt a jugoszláv válság eszkalálódásának további okaira rátérnénk, nem kerülhető meg a probléma teljesebb megértése szempontjából, hogy számba vegyük az egyes tagközértársaságok helyzetét a válság kialakulása előtt. A következő fejezetekben részletesen kitérünk, Bosznia-Hercegovina, Bosznia, Macedónia, Szlovénia és végül Koszovó helyzetének jellemzésére.

9.1. Szlovénia

Szlovénia 1918-ban jelentősen kedvezőbb helyzetbe került, mint valaha is azt megelőzően. A délszláv egyesüléssel a szlovén álmok mégsem váltak igazán valóra, mivel Olaszországban 400.000 és Ausztriában 90.000 szlovén maradt.

A két háború közötti szlovén-szerb viszony összehasonlíthatatlanul jobb volt, mint a horvát-szerb. 1941-ig valamennyi kormányban volt szlovén miniszter, a szlovének legalább annyira tartottak a horvát törekvésektől, mint a szerb birodalmi törekvésektől. A második világháborút megelőző időszakban kiépültek a szlovén nemzeti intézmények. Létrejött a Ljubljana-i Egyetem, a Szlovén Tudományos Akadémia és más fontos szervezetek.

A német támadást követően az ország területét három részre osztották. Ljubljana-t és a dél nyugati területeket Olaszország kapta meg. Északon egy kis rész Magyarországhoz került, míg a fent maradó területek a nagy Németország részei lettek. A második világháborút követően Szlovénia jelentős szlovének lakta területekkel bővült, de még így is 200.000 szlovén maradt a határon túl Olaszországban és Ausztriában.

A szlovén nacionalizmus az 1960-as években ébredt újjá. Ennek legfőbb kiváltója a jugoszlavizációs kampány volt, amelyet a később az 1986-os Memorandumról elhíresült Dobrica Ćosić vezetett Szlovéniában. Ćosićról köztudott volt, hogy a szerb héjának is tartott Ranković belügyminiszter szűk baráti köréhez tartozik. A szlovének úgy érezték, a jugoszlavizáció nem más, mint az ország rejtett szerbesítési kísérlete az országnak.

Szlovénia kettős szorításba került az 1980-as években. Egyrészt nyitni akart Nyugat-Európa felé, de ebben akadályozta az Olaszországgal és Ausztriával való viszony, és legfőképp a félelem a szomszédok törekvéseitől. Ez már az első és második világháború végén is meghatározó szempont volt a szlovén elit viselkedése szempontjából. Másrészt több szálon fűzték érdekei a jugoszláv államhoz, de ezeket a kötelekeket egyre jobban kikezdték a gazdasági ellentétek, és az egyre erősödő szerb és horvát nacionalizmus. Az 1990. december 23-án megtartott népszavazáson a szlovén szavazók 89%-a az ország Jugoszláviától való elszakadására, a függetlenségre szavazott.

A Kommunista Pártból lett Demokratikus Reformpárt elnökjelöltje a második fordulóban elnyerte az elnöki széket. Pártja veszített az ellenzéki koalícióval szemben és a DEMOS nevű sok-párti ellenzéki koalíció 55%-ot kapott, a Demokratikus Reformpárt 17%-ot. 1990. július 2-án Szlovénia deklarálta szuverenitását, korlátozva a szövetségi hatóságok hatáskörét területén.

A népszavazás nyomán 1991. június 25-én a parlament kikiáltotta Szlovénia függetlenségét, az ország kiválását a Jugoszláv Szövetségi Köztársaságból. A döntés a második világháború óta precedens nélküli volt Európában. A szlovén döntéssel megkezdődött Európa térképének újrarajzolása. Ismét kiderült egy sziklaszilárd nemzetközi rendezésről, a jaltai világrendről, hogy semmilyen nemzetközi rendezés nem szól az örökkévalóságnak.

A szlovén függetlenség kikiáltása alaposan elő volt készítve. Nem érzelmi fellángolás volt, hanem egy alaposan előkészített terv része. Az elszakadást kikiáltó határozathoz egy sor rendelet tartozott. A teljes körű hatalomátvétel forgatókönyve. Az előzetesen titokban felállított intézmények és emberei órák alatt átvették az eladdig közös jugoszláv hatóságok által végzett feladatokat. Még a szimbólumokat is gyorsan lecserélték és a határátkelőhelyeket szlovén ellenőrzés alá vonták. A példanélküli és kockázatos döntés meghozatalában fontos szerepet játszott, hogy Szlovénia elnöke, Milan Kučan még január 24-én éjszaka a jugoszláv szövetségi elnök ülésén tárgyalást folytatott Miloševićel. Aki akkor világossá tette, nem gördít akadályt a szlovének kiválása elé. Kučan elbeszélése szerint a beszélgetés így folyt le: „Teljesen nyilvánvalóvá vált a megbeszélés során, hogy a szerbek nem fogják szorgalmazni, hogy Szlovénia Jugoszlávia része maradjon. Én azt mondtam, mi szlovének ki akarjuk vívni a

jogot saját országunkhoz. Milošević erre azt felelte, hogy ők ugyanezt a jogot akarják saját népük számára –hogyan valamilyen jugoszláviai szerb egy, közös országban élhessen. Én erre természetesen azzal vágtam vissza, hogy a szerbeknek ehhez természetesen meg van a joguk, de csak ugyanolyan módon, mint a szlovéneknek: azaz úgy, hogy ne csorbítsák más nemzetek jogait. Milošević készségesen azt felelte: „hát persze, természetesen.“ (Silber.-Little. [1996]pp. 154-155).

A függetlenségi deklaráció után június 26-án mégis kitört az első nyílt, fegyveres konfliktus Jugoszláviában. A szlovén terület védelmi erői és a JNH konfliktusát csak kis túlzással lehet háborúnak nevezni. Inkább egy színjáték része volt. A szlovének pontosan tudták, mit akarnak. A szerbek is egyértelmű állásponton voltak. Csak a JNH vezetői, akik meggyőződéses hívei voltak az egységes Jugoszláviának, nem látták át a helyzetet. Őket egy háború megvívására és nem egy polgárháborús helyzetre készítették fel. Katonák voltak, akik a politikusok utasításait kellett végrehajtsák. Ők voltak a titói Jugoszlávia utolsó pillére. A politikában pedig zűrzavar volt. A JNH-nak aktuálisan nem volt főparancsnoka, mert nem volt a jugoszláv elnökségnek elnöke. A szerbek nem engedték beiktatni a sorrendben következő horvát Mesićet. Az ország első számú vezetője ennek következtében a szintén horvát, de az egységes Jugoszlávia elkötelezettje, Ante Marković miniszterelnök volt. Marković ugyan kiadott egy rendeletet a rend helyreállítására, de ez nem jelentette a világos célok meghatározását és különösen nem az egyértelmű politikai akarat kinyilvánítását. Marković rendelete csak azt tette lehetővé, hogy a hadsereg vezetői saját belátásuk szerint cselekedjenek. A jugoszláv vezetők kínos akkurátussággal ügyeltek a törvényesség betartására. A háborút jelentő rendeletet a hivatalos közlönyben jelentették meg. Európa egyik legerősebb hadserege gúzsba kötve táncolt. Úgy kellett háborús célokat elérnie, hogy közben mégse vívjon háborút.

A horvátok közben már maguk is kinyilvánították elszakadásukat Jugoszláviától. A szerbek pedig már nem akarták benn tartani Szlovéniát Jugoszláviában, csak kedvezőbb feltételeket akartak teremteni a szerbek lakta területek egyesítéséhez. A szlovén háború tíz napig tartott. Végül a háború július 8-án zárult egy, az európai közösség vezetői által a Brioni-sziget egyikén megtartott csúcstalálkozó alkalmával, a jugoszláv vezetőkkel alá íratott jegyzőkönyvvel. A brioni megállapodás formailag tűzszünet volt. Valójában Szlovénia elszakadásának elismerése nemzetközi szentesítéssel. Októberre a jugoszláv

hadsereg teljesen kivonult Szlovéniából és 7-én kivonták a szlovén küldötteket jugoszláv szövetségi testületekből. Szlovénia, pedig mint Európa legfiatalabb állama elindult saját fejlődésének útján.

9.2. A nemzetközi közösség szerepe Szlovénia elszakadásában

Tito halálát követően folyamatosan csökkent az érdeklődés a Balkán iránt. A Balkánnak a hidegháború enyhülésével már nem volt olyan stratégiai jelentősége, mint azt megelőzően. Görögország konszolidációjával majd 1981-es Európai Közösségi Tagságával a balkáni stabilitás megerősödni látszott. Az Egyesült Államok figyelve egyre inkább más régiók felé fordult. A Perzsa öböl környékén, az amerikai kontinensen és Ázsiában felhalmozódott problémák egyre több figyelmet követeltek az Egyesült Államok vezetésétől. A szovjet blokk viharos összeomlása az 1980-as évek második felében további figyelmet vont el a balkáni térségből. A Maastrichti szerződést követően az Egyesült Államok világossá tette, hogy most már Európa az európaiaké. A szovjet fenyegetés elmúltával már nem érezte úgy az Egyesült Államok, hogy ő kell rendezze Európa problémáit. A Maastrichti szerződés közös kül- és biztonságpolitikai pillére kipróbálásra várt. Az európai közösség tisztviselői úgy gondolták, meg tudnak birkózni a jugoszláv problémákkal. 1991. június 23-án az EK külügyminiszterei úgy döntöttek, hogy nem ismerik el az egyoldalú kiválást Jugoszláviából. Egyhangú volt az álláspont. A cél a Jugoszláv Szövetségi Köztársaság egyben tartása. Ezt a célt egyaránt motiválták a gazdasági és politikai érdekek. Az EK nagyhatalomnak képzelte magát. Úgy gondolta, hogy pusztán állásfoglalása is elegendő lesz a felek meggyőzéséhez. A gazdasági érdek a több tízmillió dolláros adósság kezelésének kérdése volt, a politikai érdek pedig, hogy ne teremtődjön precedens az európai Status Quo megkérdőjelezésére. Közben mind Európában, mind az Egyesült Államokban fennhangozták az emberi jogok védelmének eszméjét, még mindig úgy érezték, hogy az etnikai és kisebbségi kérdések csak a fejletlenségből és az elmaradottságból fakadó probléma részei. Az EK elnökség külügyminiszteri trojkája Poos luxemburgi, van der Broek holland, Michelis olasz külügyminiszterek június 28-án kezdtek először tárgyalni a szlovén válságról a délszláv vezetőkkel. Másnap megnyugodva távoztak. Úgy vélték, sikerült tűzszünetet tétő alá

hozni. Valójában semmit sem értek el, és semmit sem értettek meg⁷. Úgy vélték, hogy csak az ő bölcsességük hiánya okozza a bajt. Két nap múlva megint Belgrádba érkeztek, hogy kicsikarják az eredményt. Ekkor sikerült ugyan elérniük, hogy Mešičet megválasszák az elnökség elnökének, de nem értették meg, hogy ez az eredmény önmagában is abszurd. Egy olyan köztársaság képviselőjét erőltették az elnöki székbe, amely maga öt nappal azelőtt deklarálta a kiválását Jugoszláviából. Az események közben a média hatására a nyugati közvéleményben nőtt a kis Szlovénia és Horvátország iránti szimpátia. Az európai közösség egyes tagjai kiálltak a sorból. A frissen egyesült Németország úgy érezte, itt az idő, hogy jelezze súlyát a közösségen belül. A német külügyminiszter H.D. Genscher Szlovéniába látogatott. A végül július 8-án aláírt Brioni Nyilatkozatot az EK vezetői a közös kül- és biztonságpolitika közös diadalának érezték⁸. Ezzel szemben egy tökéletes kudarc bizonyítéka volt. Valójában az történt, amiben Milosevic és Kučan már januárban megegyeztek. Az Egyesült Államok izgatottan figyelte a fejleményeket, de még mindig bízott európai szövetségeseiben. Hiába mondta augusztus 1-én a Kijevbe látogatott Bush amerikai elnök: „A szabadság nem egyenlő a függetlenséggel. Amerika nem támogatja azokat, akik a függetlenség örve alatt az önkényuralmat helyi despotizmusra akarják lecserélni.” (Helwerson [1996] p. 5.) „Valójában csak most kezdődött el az igazi széthullási folyamat”.

⁷ A német vezetés kelet-európai elfogadását – főként a kisebb közép-európai államok tekintetében – megkönnyítette az, hogy Németország nyilvánvalóan elkötelezte magát a kulcsfontosságú európai intézmények keleti bővítése mellett. Ezzel az elkötelezettséggel Németország történelmi küldetést vállalt, s ez nagymértékben eltért bizonyos mélyen gyökerező nyugat-európai nézetektől. Ez utóbbiak szerint a Németországtól és Ausztriától keletre zajló események nem tarthatnak számot az igazi Európa figyelmére. Ez a magatartás – amit a XVIII. Század elején Lord Bolingbroke fogalmazott meg, aki úgy érvelt, hogy a keleten előforduló politikai erőszak Nyugat-Európa számára semmilyen következményekkel sem jár – újra aktualitást nyer az 1938-as müncheni válság idején. Tragikus módon ugyanez jelentkezett újra – az 1990-es évek közepén – a boszniai konfliktus során tanúsított brit és francia magatartásban, és még mindig ott munkál a felszín alatt az Európa jövőjéről jelenleg is folytatott vitákban. (Brzezinski [1999] p. 98.)

⁸ A probléma azonban az, hogy igazán európai „Európa” nem létezik. Ez jövőkép, elképzelés és cél, ám egyelőre messze van attól, hogy realitásként számoljunk vele. Nyugat-Európa ugyan már közös piac, de sok időnek kell eltelnie ahhoz, hogy egységes politikai szerveződés váljék belőle. A politikai Európa létrejötte még hátravan, amit a boszniai válság fájdalmasan bizonyított, ha egyáltalán szükség volt még efféle bizonyítékra. A nyers valóság az, hogy Nyugat-Európa – és mind nagyobb mértékben Közép-Európa is – amerikai védnökség alatt áll, s a szövetségesek az ókori vazallusok és hűbéresek helyzetét idézik. Ez sem Amerika, sem pedig az európai nemzetek számára nem egészséges állapot.

(Brzezinski [1999] pp. 81-82)

9.3. Horvátország

1991. virágvasárnap az alábbi szavakkal fordult a zágrábi stadion bemondója a közönséghez. „Virágvasárnap van: a mai napon Krisztus diadalmasan vonult be Jeruzsálembe és a nép messiásként ünnepelte. Horvátország fővárosa ma Jeruzsálemhez hasonlít. Franjo Tuđman látogatott el közénk.”

Május 30-án Franjo Tuđmant választották Horvátország első demokratikus elnökének. A Horvát Demokrata Közösség, Franjo Tuđman⁹ pártja bár nem szerezte meg a szavazatok 50%-át, az angol mintájú választási rendszer következtében a 365 parlamenti helyből 205-öt nyert el. Tuđman pártja erősen szélsőséges volt. Részleges kontinuitást vállalt az usztasa független horvát állammal. Válogatás nélkül támaszkodott a nyugati horvát emigráció csoportjaira. Bosznia-Hercegovinát, amely a második világháború alatt az usztasa független horvát államnak is a részese volt úgy kezelte, mint a „ valódi “ horvát állam részét. Tuđman Bosznia-Hercegovinával kapcsolatos állásfoglalásait erősen befolyásolta, hogy támogatóinak legjelentősebb csoportja a

⁹ Mint a jugoszláv krízis összes résztvevőjének Franjo Tuđmannak az élete is rendkívüli. Tuđman 1922. május 14-én született. Titónak volt földije. Szintén zagorjai. Veliko Trgviscbe-n látta meg a napvilágot. 1941-ben beállt a partizánokhoz. Még csak 19 éves amikor belép a kommunista pártba. Hogy a háborúban mit csinált, nem lehet pontosan tudni. Egyes források szerint főként a propagandában vett részt. Tuđman hitt az új kommunista Jugoszláviában és abban, hogy végre valóban egyenjogúak lesznek a délszláv népek. A náciak vérdíjat tűztek ki a fejére. Az usztasák 1943-ban meggyilkolták bátyját. Ezzel vette kezdetét Tuđman családi tragédiája. A háború véget ért, és úgy tűnt, minden jól alakul. 1946-ban kommunista partizánok megölték szüleit. Ezt a sokkot nyilván az sem tudta feledtetni, hogy mint sokszorosan kitüntetett veterán a belgrádi katonai akadémiára kerül. 38 évesen ő lesz Jugoszlávia legfiatalabb tábornoka. 1961-ben leszerel a hadseregtől, mint hadseregtábornok. 1961-től 1967-ig a horvát munkásmozgalmi intézet igazgatója. Több pártfunkciót is betölt ezekben az években. 1963-ban a zágrábi egyetem történészprofesszora lesz. Doktorátusát a két háború közötti Jugoszlávia történetéből írja. Számos tanulmánya közül kiemelkedik az 1981-ben megjelent Nacionalizmus napjaink Európájában című. 1966-ban kerül először konfliktusba a párttal. Jugoszlávia ebben az évben ünnepelte a felszabadító háború 25. évfordulóját. Az évforduló keretében emlékművet állítottak a jasenováci haláltábor „700-900.000” áldozatának. Tuđman, mint a munkásmozgalmi intézet igazgatója alapos kutatásokat végzett az áldozatok számáról. Németország és hazai kutatásai alapján úgy vélte, hogy az áldozatok számára vonatkozó hivatalos adatok sokszorosan el vannak túlozva. Egyik kollégája Bruno Busić publikálta Tuđman számításait. Ennek hatására Tuđman megromlott a viszonya a párt vezetőivel. Különösen Rankovićal, a szerb származású belügyminiszterrel, az emlékünnepek fő védnökével. 1967-ben már aláírja a tiltakozó levelet a szerb-horvát nyelv erőltetése ellen. Kizárják a pártból, majd kétszer is börtönbe kerül. Első büntetését 1972-ben kapja. Két évre ítélik. Ebből kilenc hónapot töltött le. Másodjára 1981-ben három évre ítélik. 1989-ben létrehozza a Horvát Demokratikus Közösséget (HDZ). 1990. áprilisában pártja 40%-al első lesz a választásokon. Tuđmant választják államelnökké. 1991. júniusában a horvát parlamenttel Ő kiáltotta ki a független Horvátországot. Megszervezte a horvát területvédelmi erőket, a későbbi hadsereg magvát. Sikertelenül rávenni a nyugati politikusokat Horvátország elismerésére. A szerb támadás nyomán két villámháborúban sikerült visszaállítsa Horvátország területi egységét. Felelős a Boszniában és máshol elkövetett embertelenségért. Nyugaton sokat bírálták, úgy gondolták, hogy nemzetközi bíróság elé kellene állítani. Ezt elkerülte 1999. December elején bekövetkezett halálával.

Hercegovinai horvát lobby, és ennek emigrációja volt. Ez a csoport egyértelműen Hercegovina horvát megszállásáért szállt síkra.

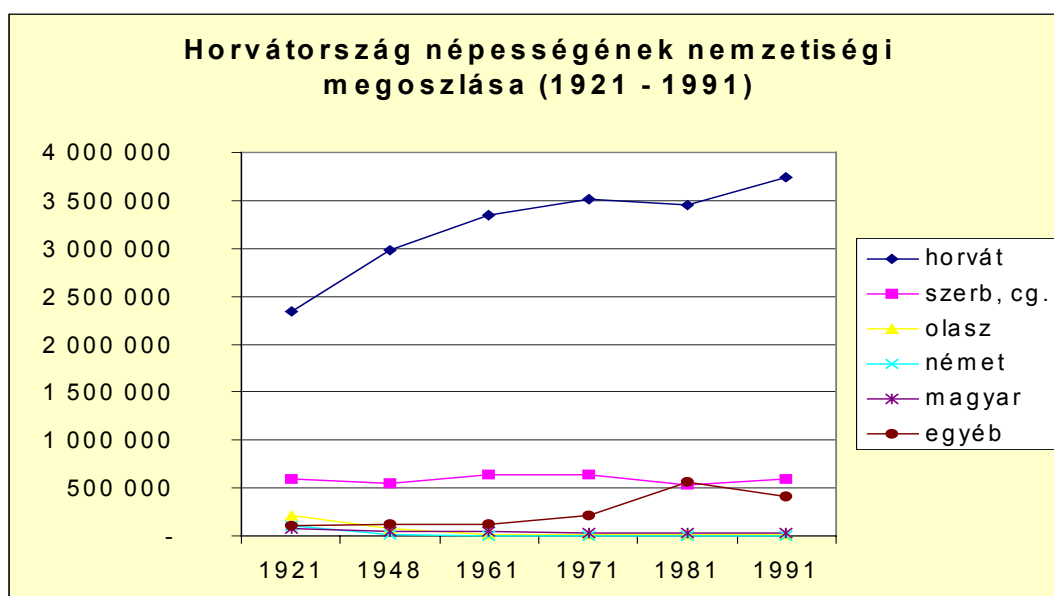
Eskütelek a szimbólumok már cserére kerültek, az üléstermet a régi-új horvát címer díszítette, a piros fehér sakktabla, amely címere volt az usztasa horvát államnak is. A Tuđman vezette új horvát állam gyorsan nekilátott nacionalista programja megvalósításának. Betiltották a cirill ABC-t, lecserélték a szerb nemzetiségű rendőrök egy jelentős hányadát horvátokra. A szerb kisebbség hamarosan jogfosztott helyzetbe került Horvátországban. Végül pedig bevezették a horvát eredetigazolást (Udovicki.-Torov[1997]p. 95.). Aki nem rendelkezett ilyen igazolással, gyakorlatilag semmit nem tudott elintézni, nem kapott nyugdíjat, nem nyithatott bankszámlát stb.

A horvátországi szerbek a lakosság mintegy 18%-a válaszul autonómia népszavazást kezdeményezett a nyáron. A zágrábi kormány betiltotta, mint alkotmányellenes kezdeményezést. Augusztus 18-án mégis megtartották a referendumot, a Krajínakban, a szerbek lakta határvidéken. Augusztus 17-én a horvátok megpróbálták a rendelkezésre álló rendőri erőkkel visszaszerezni a közben elbarikázódott szerb területek feletti ellenőrzést. Az akció Jugoszláv Néphadsereg (JNH) és a felfegyverzett helyi lakosság ellenállásán megbukott. Horvátok kezében nem volt valódi fegyveres erő, ahogy a szlovénekében sem. A választásokat követően a JNH azonnal megkezdte az 1968-ban Tito által létrehozott területvédelmi erők fegyverkészletének felszámolását, hiszen a területvédelmi erők a köztársaságok vezetéseinek irányításai alatt álltak. Ennek következtében Szlovéniában Janez Jansa és Horvátországban Spegej belügyminiszterek vezetésével megindult a titkos fegyverbeszerzési akció. A szlovének főként német, a horvátok főként magyar forrásból szereztek be a fegyvert. Az egész ország lázasan fegyverkezett. A JNH elhárítása tudott a fegyverkezésről. Az új kormányok mind Szlovéniában, mind Horvátországban verbuválták a titkos hadseregek tagjait.

A JNH hírszerzésének adatai alapján a szövetségi elnökség 1991. január 9-i ülésén került napirendre a kérdés tárgyalása. Kadijević tábornok, aki félig horvát, félig szerb származású volt, és a jugoszláv eszme rendíthetetlen elkötelezettje, filmfelvételekkel tudta igazolni az illegális fegyverbeszerzésekről szerzett információkat. Az elnökségben öt szavazatra lett volna szükség, hogy a jugoszláv szövetség utolsó tartóoszlopa, a hadsereg akár erőszakkal is helyreállítsa az egységet, és a rendet. Már mindenki leadta a szavazatát, csak Bosznia küldötte nem. Négy szavazat

volt a fellépés mellett. Bogisević, Bosznia küldötte szerb származású volt, de a nemzetek feletti Bosznia eszméinek híve hosszas hezitálás után végül nemmel szavazott. Bogisević még három későbbi elnökségi ülésen szavazott a hadsereg bevetése ellen. Mindenképpen el szeretne volna kerülni a testvérháborút. Szándéka ellenére és tudtán kívül ezzel a döntésével saját szűkebb hazájára, Boszniára zúdította a jugoszláv válság legdühödtebb pusztítását.

Milošević már nem akarta összetartani a volt Jugoszláviát. Felismerte, hogy nem tudja megszerezni a tejhatalmat az egész ország felett. Megváltoztatta elképzeléseit. Innentől kezdve már egy Nagy Szerbiát akart az összes szerbek lakta területek egyesítésével. Arról győzködte a JNH vezetőit, hogy vonják vissza az erőiket a szerbek lakta körzetekből (Silbert.-Little.[1996] p. 152.).

(Adatok forrása: Kocsis [1993])

24. Ábra Horvátország népességének nemzetiségi megoszlása 1921-1991

A szlovén kiválás június 25-i bejelentését követően még aznap a horvátok is kikiáltották függetlenségüket. A horvátok helyzete azonban teljesen más volt. Szlovénia kiválását a JNH feletti valódi befolyást gyakorló Szerbia is támogatta éppen abból a megfontolásból, hogy a szlovén nemzeti önrendelkezés elismerésével teremtsen jogalapot a más köztársaságokban, különösen a Horvátországban élő szerbeknek a nemzeti önrendelkezés kivívására. A közel 1000 éves állam, a független Horvátország

megteremtését célul kitűző új horvát vezetés közel nem volt olyan jól felkészülve az elszakadásra, mint Szlovénia. A fegyverkezés nagy lendülettel folyt, de közel nem érte el a szükséges mértéket. A feladat is más volt. Nem csak megvédeni kellett saját területét, de vissza is kellett foglalja a krajinai szerbek által őrzött területeket. Tudman nem mert a szlovén mintára eljárni. Júliustól a krajinai szerbek támadásba lendültek és újabb területeket vontak ellenőrzésük alá. Ekkor még csak elűzték a horvát lakosokat. A JNH ekkor még passzívan kollaborált a szerbekkel. A krajinai szerbek egyre jobb felszerelést kaptak Szerbiától.

Augusztus 26-án Kievnél, a Dalmát tengerparti nem messze és a kelet-szlavóniai Vukovár környékétől megindult a valódi háború Horvátország feldarabolásáért. A szerb önkéntesek a JNH nem hivatalos támogatásával megkezdték az erőszakos területszerzést. Már nem csak elűzték a horvátokat falvaikból. A támadásokat a JNH nehéztüzérségével indították meg. Szeptember 14-én a horvátok ellenlépéseket tettek. Országszerte bekerítették a JNH laktanyáit és elvágták az utánpótlást. Ezt követően kitört a teljes téboly. Megkezdődtek a tömegmészárlások. A harcoló felek elképesztő kegyetlenséggel mészárolták a civil lakosságot és a sebesülteket. Vukovár és környéke a legbrutálisabb humán katasztrófa színhelye lett. Az anyagi és eszmei értékeket sem kímélték. A történelmi Dubrovnik Európa gyöngyszeme a szerb nehéztüzérség martaléka lett. A kegyetlenkedéseket és a totális pusztítást az egész világ láthatta a média segítségével. A horvát politika egyik legfontosabb fegyvere a nemzetközi közvélemény sajtó általi meggyőzése lett.

Az ősz folyamán Anton Tuš tábornok vezetésével létre jött egy jól szervezett horvát hadsereg. A fegyverek egy jelentős részét a lassan magukat megadó JNH laktanyából szerezték be. A szerbek támadásai lelassultak. A megszerezni kívánt területek jelentős része szerb megszállás alatt volt. A nemzetközi közvetítések sorra kudarcot vallottak Milošević ellenállásán.

A lord Carrington vezette hágai tárgyalások megbuktak, mert ugyanolyan kisebbségi jogokat biztosítottak volna a koszovói albánoknak, mint a Horvátországban élő szerbeknek. Az ENSZ BT szept. 26.-i fegyver embargója a szerbek katonai fölényét stabilizálta.

9.4. Németország és a nemzetközi közösség szerepe a felbomlásban

Németország 1991 őszen világossá tette az EK tagállamainak világossá tette, hogy el fogja ismerni Horvátországot és Szlovéniát, ha kell egyedül is. A német lépésnek több oka volt, egyrészt a német gazdasági érdek. 1990-ben a jugoszláv import 18 %-a és az NSZK-ból származott és az export 16%-a tartott német földre. Nyaranta több mint 2 millió német turista kereste fel a horvát tengerpartot. Talán még ennél is érzékenyebbé tette a jugoszlávkérdésre Németországot a 700 ezer jugoszláv vendégmunkás. Arról sem szabad megfeledkezni, hogy a második világháború után szinte teljesen elűzött fél milliós jugoszláviai kisebbség is befolyásolta az eseményeket. Bár nyilvánvaló, hogy a történeti kötelék Horvátország, Szlovénia és Németország között nem játszott perdöntő szerepet, de feltétlenül hatott az eseményekre meghatározó volt a német állásfoglalásban az önrendelkezési jogról vallott német álláspont. A német szemlélet alapvetően eltér az angolszásztól és franciától. A németek inkább vérségben, nyelvben és kultúrában gondolkoznak, míg a többiek polgári értékrendben, hagyományokban és intézményekben. A németeknek a második világháború óta nincsenek belső kisebbségi problémáik, de van lelkiismeret furdalásuk és más országokban elnyomott német kisebbségeik. A szerb agresszió és a több, mint 1/2 millió elűzött horvát látvány a TV-ben sokkolta a német közvéleményt. A fenti szempontok mellett az újra egyesült Németország helyzetéhez méltó szerepet szeretett volna kapni a közös EK külpolitikában. Végül is az EU 1992. január 15.-én elismerte Horvátországot és Szlovéniát. Az elismerési kritériumok megállapításával megbízott Badinter-bizottság ugyan Szlovénia és Macedónia elismerését javasolta a kritériumok megléte következtében, de Németország ragaszkodott Horvátország elismeréséhez. (Calic 1996: 55-62) Macedónia pedig kiesett, mert elismerését **Görögország** megvétózta. A közös európai kül- és biztonságpolitika teljes csődöt mondott. A közös elvek helyett a leginkább érintettek makacs akarata érvényesült. A **Szovjetunió** 1991. február 17.-én ismerte el a két köztársaságot. A SZU az összeomlás szélén nem tudott kellő figyelmet szentelni a kérdésnek, és nem akart összeütközésbe kerülni az EK-val. Az **USA** egészen április 7.-ig halasztotta az elismerést. Az USA nem értett egyet, de végül európai belügynek tekintette a kérdést. Milošević miután megbuktatta az EK-s Carrington tervet, elfogadta a Vance tervet, amely 12.000 ENSZ katona telepítését jelentette a horvátországi szerb fennhatósági területekre (Juhász [1999]). 1992. február 14.-én az

ENSZ BT 743. határozatában 1 éves időtartamra kiküldte az UN PROFOR-t. Feladata a tűzszünet ellenőrzése, a fegyverek begyűjtése és a menekültek hazatérésének biztosítása volt. Milošević ismét sikert aratott, mert nem az EU, hanem a számára sokkal nagyobb játékkeret biztosító ENSZ asztalára került a probléma. A horvátországi szerb területet ENSZ katonák biztosították egy olyan pillanatban, amikor Miloševićnek már megvolt a következő hadi terve. Aztán változtak az idők. Az új nemzetközi helyzetet kihasználva 1995 augusztusában az ekkor már kellően felszerelt és kiképzett horvát hadsereg a boszniai horvát és bosnyák hadseregek segítségével két lépésben vissza foglalta a szerbek által korábban megszállt területeket (Juhász [1999]). A maradék kelet szlavóniai térség 1998-ban békés úton került vissza Horvátországhoz. Horvátország teljes területe felett visszanyerte szuverenitását. Ekkorra már a nemzetközi környezet megváltozása miatt Milošević elvesztette mozgásterét. Milošević mindent feladott, csakhogy Koszovót megtarthassa. Úgy tűnt, hogy a határok megváltoztathatatlanságának elve mindenkinek közös érdeke. Horvátország elnyerte az 1000 éves álmat, a függetlenséget. Ennek nagy ára volt, borzasztó emberi szenvedés, az anyagi javak pusztulása, valamint a boszniai igények miatt az antidemokratikus közállapotok kialakulása.

9.4. Bosznia-Hercegovina

Több álláspont létezik arról, hogy minek köszönhető Bosznia-Hercegovina sajátos etnovallási mozaikja. Pontosan és biztosan nem lehet megmondani. Ami biztos, hogy már a török hódoltságot is megelőzően eltért Bosznia-Hercegovina a környező területek vallási szempontból is homogenizálódott karakterétől. A földrajzi sajátosságok, az erősen tagolt magas hegyvidék, a gyors folyású és kanyargós folyók, nehezen járható völgyek nehezen ellenőrizhetővé tették a középkori viszonyok közepette. Valószínűsíthető, hogy több népmaradék is meghúzódott a védett hegyvidéki tájakon.

A homogén vallási jellegnek különösen nem kedvezett, hogy az ország a nyugati és keleti kereszténység határterületén terült el. Tengerparthoz és a kor viszonyaihoz képest kifejezetten dalmáciai kereskedővárosokhoz viszonyított közelsége ideális búvóhelyé tette a vallásukért üldözött menekültek számára. A szerzők egy jelentős része Boszniát a bogumil eretnekség fellegráráként tartja számon, amit jó néhány középkori magyar, és

pápai dokumentum is alátámasztani látszik. Más szerzők boszniai egyházzal beszélnek, amely ugyan nem volt a dualista manicheus tanok követője, de teológiailag és liturgiailag egyaránt eltért a római és bizánci egyháztól. Ennek a dolgotnak nem feladata ezt a kérdést eldönteni. Az biztos, hogy Boszniában létezett egy a társadalom elitjében jelenlévő harmadik vallási irányzat a középkorban. Ezt jól alátámasztják olyan tárgyi emlékek is, mint az ún. bogumil sírkövek. Ennek az eltérő vallási tradíciónak az eredményeképpen Bosznia az állam születésétől kezdve nem csak területi különállásával különült el keleti és nyugati szomszédaitól, de egy sajátos különálló vallási és kulturális hagyomány jelenlétével is.

Ezt a folyamatot erősítette meg a török hódoltság alatt lezajlott iszlamizálódás aminek gyors terjedésében ez a sajátos tradíció is szerepet játszott. A török hódoltság 50 éve alatt döntően átrajzolódott az ország vallási térképe, de ezzel szoros kapcsolatban létrejött egy sajátos társadalmi szerkezet is. Az ország 1878-es osztrák-magyar annektálásakor a nagy földbirtokok 90%-a muzulmán földbirtokosok kezében volt. A közepes és kisbirtokosok alig egynegyede volt muzulmán, a szabad parasztok közel fele, de a sajátos jobbágyságnak (kmets) viszont kevesebb, mint 5%-a került ki a muzulmánok közül.

Az annektálásakor a muzulmán lakosságban nagy volt az ellenállás a behatolókkal szemben. Fegyverrel igyekeztek megvédeni magukat a katolikus nagyhatalom jelentette veszélytől, megkeserítve a monarchia hadseregének dolgát. A partizán csapatok és a reguláris ellenállás eredményeként több, mint 5000 halottja és sebesültje volt a monarchia bevonuló csapatainak. Szarajevót házról házra kellett elfoglalni. Közel egy évtizedbe telt az ország pacifikálása, az ellenállás és a felkelések leverése. A muzulmánok teljes megdöbbenésére a monarchia adminisztrációja nem nyúlt a feudális előjogokhoz. A muzulmán földesurak továbbra is élvezhették előjogaikat keresztény jobbágyaik felett. Bosznia az osztrák-magyar pénzügyminisztérium felügyelete alá került. A minisztériumot 1903-ig Kállay Béni, majd Burián István vezette. Kállay nem engedte a politikai szervezkedést, de támogatta a vallási közösségek saját intézményrendszerének kiépítését.

Az új adminisztráció kifejezetten igyekezett hangsúlyozni az ország sajátos karakterét, az eltérést Horvátországtól és Szerbiától. Az intézkedések eredményeként a muzulmánok lojalitása fokozatosan nőtt. 1903 után, Burián István alatt fokozatosan

lehetőség nyílt a politikai pártok megszervezésére. A szerbek igyekeztek úgy kezelni a muzulmánokat, mint szerbeket, akiket kényszerrel áttérítettek a törökök a muzulmán hitre. A horvátok szerint a muzulmánok horvátok voltak, akik a kényszer hatására lettek muzulmánok. A muzulmánok elsősorban muzulmán közösséghez tartozónak tartották magukat, és néha horvátnak, néha szerbnek és sokszor egyiknek sem. A múlt század végén elsősorban horvátként sorolták be magukat, ha muszáj volt. A századfordulós szerb felemelkedést követően egyre többen gondolták úgy, hogy ők muzulmánok, de szerbek is. A helyzetet mi sem mutatja jobban, mint hogy az 1920-as alkotmányozó nemzetgyűlésnek 24 muzulmán képviselőjéből 13 horvátnak, 5 szerbnek, 1 jugoszlávnak, egy boszniaiinak, és 4 semminek sem deklarálta magát. A másodlagos identitás fenti jellege nem befolyásolta az elsődleges muzulmán identitás szilárdságát. A századfordulón általános katolikus intoleranciával szemben határozottan fellépett a muzulmán közösség. A monarchia szerte jellemző reverzális viták Boszniában tovább erősítették a muzulmán vallási öntudatot. Az öntudat továbbformálódásában a döntő szerepet a gazdasági és szociális érdekkülönbségek játszották. Az 1910-ben alakult boszniai tartományi gyűlésben 30 mandátuma volt a szerbeknek, 24 a horvát pártoknak, és 24 a muzulmánoknak. Mivel a kibékíthetetlen ellentétek miatt a szerbek és a horvátok nem léphettek koalícióra egymással, a döntő szerephez a muzulmánok jutottak. Egy évig együtt kormányoztak a szerbekkel, de mivel a szerb párt nem vette le napirendjéről a földreform kérdését, felbontották a koalíciót. Ettől kezdve a háború kitöréséig a horvátokkal együtt kormányoztak a muzulmánok.

A délszláv állam születését 1918-ban a boszniai muzulmánok egy jelentős része is örömmel üdvözölte. Hamarosan elszállt a kezdeti öröm. Az új állam létrejöttét követően a szerb parasztok elkezdtek fosztogatni a muzulmán földesurak vagyonát, a bevonuló szerb hadsereg pedig tétlenül nézte az eseményeket. A hadsereget követő új állami adminisztráció is gyors ütemben cserélte le a muzulmán tisztviselőket szerbekre. Az 1919-től elhúzódóan bevezetett földreform alapvetően sújtotta a muzulmán földesurakat. A jobbágyságot megszüntették, nagybirtokokat felosztották, de a beígért kárpótlás csak jelképesen történt meg. Az egykori földbirtokosok jelentős része városi foglalkozások után kellett, hogy nézzen.

A két háború közti időszakban tovább erősödött a szerb központosítási törekvés. A német támadást és a jugoszláv összeomlást követően Bosznia Hercegovina a független

állam része lett. Az usztasa horvát állam deklarálta, hogy két vallást ismer el. A katolicizmust, és az iszlámot. Ante Pavelić mindig igyekezett bevonni muzulmán politikusokat is a kormányba. A zsidó, szerb és cigány lakosság brutális népiirtása nem érintette a muzulmánokat. Ez persze nem jelentette azt, hogy az usztasa állam távlati törekvéseiben nem szerepelt volna a muzulmán ellenes politika, de az adott helyzetben ezt óvakodtak hangoztatni. A muzulmán lakosság egy része, kedvezőbb helyzete ellenére, beállt a partizánokhoz harcolni és az idő előrehaladtával egyre jobban támogatták a partizánok tevékenységét, ami azzal is összefüggött, hogy a partizánok a kedvező terepviszonyok miatt igen aktív tevékenységet folytattak a térségben. 1943-tól Hercegovina volt a partizánok háterszága. Az olasz partraszállást követően Hercegovina jelentős részét sikerült saját ellenőrzésük alá vonni, és miután összeomlott Olaszország, az olaszok által megszállt területek elfoglalásával Montenegró, Szandzsák és a Dalmát tengerpart egy részéből és Hercegovinából létrejött egy, a partizánok által ellenőrzött összefüggő terület. Tito és alvezérei nagy erőfeszítést tettek a muzulmán és a horvát lakosság bizalmának az elnyeréséért is. Folyamatosan hangsúlyozták a partizán hadsereg interetnikus karakterét. Nagyon igyekeztek arra, hogy a partizán háborúnak ne lehessen etnikai konfliktus jelleget tulajdonítani. Szigorú szabályokat adtak ki, és tartattak be az elfoglalt települések lakosságának védelmére, és a fosztogatások ellen. Az elmenekült muzulmán és horvát parasztok ingóságainak védelmére különösen nagy figyelmet fordítottak. A kezdetben döntően szerbekből és montenegróiakból verbuválódott partizán hadsereg 1944-re jelentősen átalakult. 1944-ben már csak a partizánok 44%-a volt szerb származású. A háborúban sikerült összekovácsolni a soknemzetiségű szövetséget. A háború lehetett az alapja a testvériség-egység később oly sokszor hangoztatott jelszavának.

A boszniai muzulmán lakosság esetében ez az egykori földbirtokosok maradék előjogának udvarházaiknak végső elkobzását jelentette. Ez esetenként szembefordította a muzulmán lakosság egyes csoportjait az új állammal. Az új Jugoszláviának két alapelve volt. A nemzeti önrendelkezés és a kommunista párt szerepe. A párt intézményének megjelenésével egyszerre lakhatott jól a kecske, és maradhatott meg a káposzta. Az egyes tagállamok és autonóm területek közigazgatása és kormányzata képviselhette a helyi érdekeket, míg a kommunista párt intézményrendszere biztosította a központi hatalom kontrollját.

Jugoszlávia gyors fejlődésnek indult az 50-es évek második felében. Ahogy az egész világ, de különösen a centrum és a félperiféria országai (Jugoszlávia is addig szinte elképzelhetetlen dinamikájú növekedést produkált.

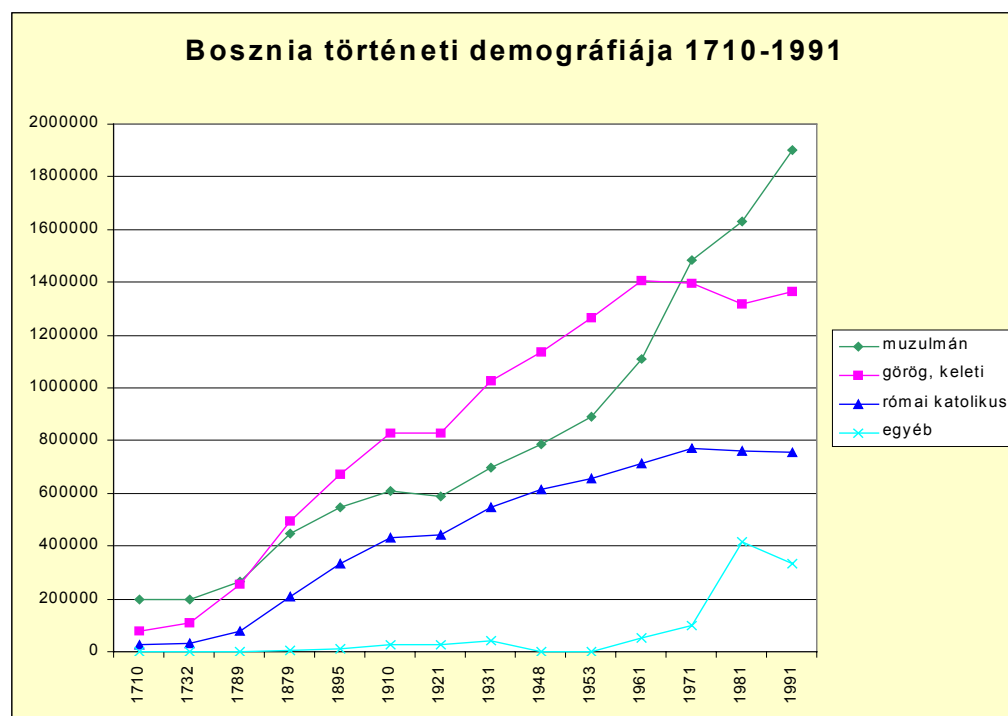
Jugoszlávián belül Bosznia az ipari átalakulás egyik centruma volt a háborút követő első évtizedekben. A kommunista párt iparosítási politikájának két legfontosabb céljához is Boszniát tekintette a legalkalmasabb térségnek.

Az első cél a nehézipar gyors megteremtése volt. Bosznia természeti erőforrásai ideális feltételeket biztosítottak a nehézipar fejlesztéséhez. Kedvezett az elképzelésnek, hogy a második világháború előtt már a németek is megkezdték ebben a térségben a nehézipar fejlesztését. Bosznia nyersanyaglelőhelyei a bányáipar gyors fejlődését hozták. A bauxit és vasércbányászat az 50-es években radikálisan fellendült. A magas hegyek és a bő vízhozamú folyók lehetővé tették az olcsó vízi-energia termelését.

A második fő cél a hidegháború évtizedeiben a honvédelem és a hadiipar háttérének megteremtése volt. A második világháborús partizánháború tapasztalatai, különösen a mítosszá nőtt neretvai-csata emléke és földrajzi elhelyezkedése miatt Bosznia lett a jugoszláv katonai vezetés doktrínájában az ország honvédelmének kulcsa. Boszniába telepítették a jugoszláv hadiipar jelentős részét. Itt építették meg a jugoszláv légierő legfontosabb és legmodernebb bázisait.

A fejlesztések természetesen más területeken is magukkal hozták a változást. Az úthálózatokat át kellett építeni az új igényeknek megfelelően. Vasúti vonalat kellett építeni a tengerpartra, Ploče kikötőjébe, hogy a megtermelt árukat el lehessen szállítani. Az átalakulás nem csak pozitív következményekkel járt. A környezetszennyezés példa nélküli méreteket öltött. Az 50-as évek szocialista nehézipara nem volt különösebben érzékeny a környezeti hatásokra.

A gyors ipari növekedés a társadalmat is átalakította. Az iparosítás hatására a többi szocialista ország hatására tömegesen áramlott a mezőgazdaságba, az iparba a munkaerő.

(Adatok forrása: Kocsis [1993])

25. ábra Bosznia történelmi demográfiája 1710-1991

A felgyorsult urbanizáció azonban nem járt a népességnövekedés ütemének csökkenésével, de jelentős változás következett be a két háború közti időszak belső népességi arányaihoz képest. A jugoszláv állam népességpolitikája egy döntően dél - észak irányú mozgást indukált. A háborút követően a partizánokat és az őket támogató lakosság egy részét föld adományozásával jutalmazta az új állam. A földek egy részét a bűnösnek bélyegzett etnikumok elűzésével szereztek meg. Ezek elsősorban a vajdasági németek és részben a magyarok elűzése nyomán felszabadult földek voltak. A Vajdaságban és Baranyában főként Boszniából és a Krajnából 226.000 embert telepítettek le. Ők főként szerbek voltak. Ez az áttelepítés már önmagában is hatást gyakorolt a demográfiai folyamatokra. Ráadásul a muzulmán lakosság szaporodási rátája is meg növekedett.

Jellemzője volt azonban még ennek az "ipari modernizációs" folyamatnak, hogy hatására a hagyományos normák és közösségi kontrollok meggyengültek. Az eladdig szigorúan endogám vallási közösségekben rések mutatkoztak. A faluról az ipar vonzására a városba települt fiatalok a szocializmus ideológiai háttérével kevésbé tartották be a hagyományos házassági szabályokat. Egyre nőtt a vegyes házasságok

száma. Az iparosítás hatására elkezdődött a hagyományos társadalomszerkezet zárt közösségének bomlása, amelynek hatásai, ha közvetetten a válság kialakulásában is szerepet játszottak.

Itt is 1990. novemberében került sor az első többpárti választásokra. A választásokon két pán-jugoszláv párt indult. A kommunistákból lett Demokratikus Változások Pártja és Marković szövetségi miniszterelnök Reform Erők Szövetsége. Az eredeti választási törvény tiltotta az etnikai alappártok indulását a köztársaságban, de az alkotmánybíróság eltörölte ezt a rendelkezést. Ennek hatására három etnikai párt indult a választásokon. A horvátok jelöltjei, Tuđman Horvát Demokrata Szövetségének, a HDZ helyi szervezetének színeiben. A horvátországi szerbek politikai szervezeteként létrejött Szerb Demokrata Párt boszniai testvérszervezetének színeiben indultak. Az a tény, hogy a boszniai horvátok és szerbek nem önálló pártok képviselőitében indultak, világosan kifejezte a két közösség Boszniáról alkotott elképzeléseit. A boszniai muzulmánok Alija Izetbegović Demokratikus Akciópártjának színeiben álltak a választási küzdelemben. Izetbegović multietnikus államot akart, de nem akart Szerbia vagy Horvátország függeléke lenni. Igyekezett békülékeny hangnemet használni. A horvátok felé nagyobb barátságot mutatott, mint a folyamatosan iszlámellenes jelszavakat hangoztató szerbek irányába (Cohen [1993]pp. 139-147).

A választásokon a legtöbb szavazatot Izetbegović pártja kapta, a képviselőhelyek 33,8%-át. A szerbek 29,6%-ot, míg a horvátok 18,3%-ot kaptak. Meglepően gyengén szerepeltek a pán-jugoszláv politikai erők. A kommunisták 8%-ot, míg Marković miniszterelnök pártja 5,4%-ot tudott megszerezni a képviselői helyekből.

Izetbegović lett az új, héttagú államelnökség elnöke. A horvátok kapták a miniszterelnöki széket, míg a szerbek a parlament elnökének tisztségét tölthették be.

Boszniában létrejött a Libanoni szindróma. Etnikai és vallási törésvonalak mentén rendeződött a politikai élet. Ha Jugoszlávia egybe marad, Bosznia még ezek között a keretek között is működőképes lett volna, de egy darabjaira hulló Jugoszláviában a törésvonalak frontvonalakká változhattak.

A boszniai háborúhoz több érdek vezetett. Mind a szerbek mind a horvátok történeti igényt formáltak Bosznia-Hercegovinára, de legalábbis egy részére. Milošević számára egy hosszú ideig szempont volt, hogy Boszniát bent tartsa a maradék Jugoszláviában. Ezzel akarta erősíteni a horvátokkal szembeni pozícióit és így a szerbek

lakta horvátországi Krajinák is közvetlen összeköttetésben maradtak volna Szerbiával. Milošević két vasat tartott a tűzben, Bosznia vagy bent marad Jugoszláviában, vagy felosztják. 1991 márciusában egy találkozáson megállapodott Tuđmannel Bosznia felosztásáról. Azt már természetesen nem közölte, hogy a kulcskérdés a korridor Szerbia és a horvátországi Krajinák között. Izetbegović minden erővel igyekezett elkerülni az összeütközést, de hasonlóan a szlovén Kučanhoz nem minden áron. A legnagyobb veszélyt a JNH jelentette. Bosznia a titói Jugoszlávia hadiipari és védelmi centruma volt. A szlovén és horvát kivonulás után főképpen ide húzódott vissza az egyre inkább szerb dominanciájú hadsereg. 1991. december 20.-án a boszniai elnökség a szerb tagok ellenszavazata mellett megszavazta a független Bosznia nemzetközi elismertségének kérelmezését. 1992 januárjában Milošević egy titkos parancsára az összes Boszniában született JNH tisztet átvezényelték Boszniába. Január 9.-én a boszniai szerbek kikiáltották a saját köztársaságukat. Február 29.-én a boszniai szerbek bojkottja mellett megtartott népszavazáson a szavazók 62.7 %-a mondott igent Bosznia Jugoszláviából való kiválására. Április 6.-án az EK külügyminiszterei elismerték Bosznia-Hercegovina függetlenségét. Ekkorra már sor került szórványos összetűzésekre az országban. A megelőző hetekben a szerbek által ellenőrzés alá vont területekről sok helyütt elkergették a muzulmánokat. Izetbegović a menekültáradat nyomán elrendelte a területvédelmi erők mozgósítását. A döntés ésszerű következménye volt a szerb provokációnak. Nem lehetett tovább várni. Háború volt. Kezdetben egyértelmű volt a szerb fölény. Májusban kivonul a "JNH", de állományának döntő része Boszniában maradt, mint a Boszniai Szerb Hadsereg katonája. A szerbeknek így a szabad csapatokkal együtt 70-80 ezer jól felszerelt katonája volt. A horvátok Horvátországból kaptak hathatós katonai támogatást. Ők 40-50 ezer katonával rendelkeztek. A bosnyákoknak 100 ezer gyengén felszerelt katonája volt. (Juhász [1999]) Az idők folyamán azonban folyamatosan nőtt a létszámuk. A menekültek és a részben kényszerbesorozottak révén. Egyes becslések szerint a háború végén közel 200 ezer fős volt a bosnyák hadsereg. A szerbek hátránya volt, hogy sokkal nagyobb területet kellett biztosítani katonai erejükkel (Juhász [1996]). A bosnyák hadsereg sokkal koncentráltabban tudott tevékenykedni kezdeti kudarcai miatt. Hátrányukat fokozatosan leküzdötték. Mivel hagyományosan a városokban voltak többségben az ipar egy jelentős részét ők ellenőrizték. Izetbegović a kezdetektől fogva nagy erőfeszítéseket tett a

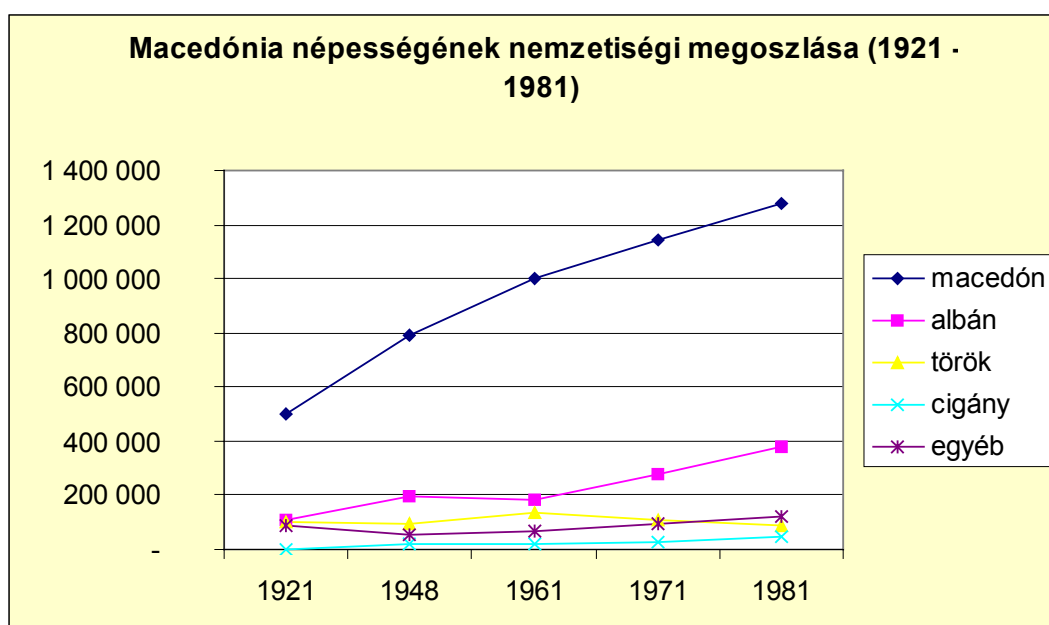
hadiipari kapacitások ellenőrzésére. A beindított fegyvergyártás lassan, de kiegyenlítette a horvát és főképpen a szerb fegyverzeti fölény egy részét. Két területen nem voltak a bosnyákok, de a horvátok sem versenyképesek a szerbekkel: a légiő és a nehéz tüzérség fegyvernemében. Ezt a hátrányt 1990 áprilisától megvalósított ENSZ repülési tilalom, majd később a szerb nehéz fegyverzet ellen intézett 1995-ös NATO légitámadás csak részben Izetbegović ellensúlyozta. A boszniai háború iszonyú kegyetlenkedéssel folyt, amit közel 200 ezer halottja (mely áldozatok nagy részét az első hónapok mészárlásai eredményezték) bizonyít. A felek az adott geopolitikai és stratégiai helyzetben nem tudhattak úrrá lenni egymáson egészen a Bosnyák-Horvát kiegyezésig, illetve a Nyugatot tehetetlenségéből végleg felrázó Srebrenicai mészárlásig. A háború elhúzódását elsősorban annak lehet betudni, hogy ennyi ideig tartott a megfelelő nemzetközi körülmények kialakulása. Ennyi ideig tartott, hogy a nemzetközi élet meghatározó tényezői elhatározzák, hogy rendet csinálnak. A háborúnak az 1995. december 14.-én Párizsban aláírt Daytoni békeszerződés vetett véget.

9.5. Macedónia

Macedónia Titonak köszönhette létét. A macedónok szintén szláv etnikum, de nyelvük közelebb áll a bolgárhoz, mint a szerb-horváthoz (Enciklopédia Britannica [1996] Macedónia). Jelentős macedón kisebbség él a környező államokban, Bulgáriában és Görögországban is.

Macedónia területe 1371-1912-ig török fennhatóság alatt állt. 1913-ban három részre osztották. A Pirini Macedóniát Bulgária, Vardar Macedóniát Szerbia, míg az Égei Macedóniát Görögország annektálta. Vardar Macedónia Koszovóval együtt Szerbiához került. Jugoszláviában 1943-ig a II. AVNOJ kongresszusig, nem ismerték el a macedónokat, mint önálló nemzetet, ami részben azzal függött össze, hogy a macedónok többsége a Bulgária fennhatósága alatt vagy önálló állam keretében kívánta a szétszakított területek újraegyesítését. A két háború között úgy kezelték őket, mint szerbeket, amit az könnyített meg, hogy a macedónok is ortodox keresztények többségükben. Bulgária 1941-ban megkapta Macedóniát, Jugoszlávia feldarabolásakor.

A második világháború után Tito köztársasági státuszt adott a macedónoknak a balkáni-föderációt ezzel is elősegítendő. Macedónia népessége Koszovó után a leggyorsabban nőtt Jugoszláviában. 1921-hez képest 1994-re közel megháromszorozódott a lakosság, 798.000 főről 2.100.000 főre. A népesség összetétele is változott. Míg a macedón népesség aránya gyakorlatilag változatlanul 1974. óta a népesség 65-70%-át teszi ki, addig az albánok aránya folyamatosan nő a többi kisebbség rovására. 1921-ben még csak 14% volt az albán nemzetiségűek aránya. 1994-ben már 23% a hivatalos statisztikák szerint, amit az albánok erősen vitatnak.

(Adatok forrása: Kocsis [1993])

26. Ábra Macedónia népességének nemzetiségi megoszlása 1921-1981

Boszniával és Koszovóval összehasonlítva a háború utáni modernizációja sikeresebb volt. Sikeres urbanizációs folyamat zajlott le, amelynek eredményeként ma már a lakosság 60%-a városokban él és valószínűleg ennek is köszönhetően relatív kicsi a belső területi egyenlőtlenség.

A macedón nacionalizmus is a múlt század végén bontogatta szárnyait. A két háború között a Belső Macedóniai Forradalmi Szervezet (IMRO) terrorcselekményei jelezték a radikalizálódását mind Jugoszláviában, mind Bulgáriában. A második világháborúban a macedónok egy része a kommunisták oldalán harcolt a

polgárháborúban. Tették ezt abban a reményben, hogy létrejön a balkáni-konföderáció, és ezáltal megvalósulhat a macedón egyesülés.

Az 1990-es többpárti választásokon három etnikai nacionalista párt indult. A pán-macedón akció (MAAK) és a belső macedóniai forradalmi szervezet -Demokratapárt Macedónia nemzeti egységéért (VMRO-DPMNE) a macedón választók megnyerését tűzték ki célul. Az albán nacionalisták képviselőjében a Demokratikus Prosperitás Pártja (PDPM) indult. Három nem nacionalista párt is indult a választásokon: a kommunistákból lett Demokratikus Átalakulás Pártja, a Marković Reformerők Szövetsége és a Szocialista Párt.

A 120 tagú parlamentbe végül a (VMRO-DPMNE) helyek 31,7%-át tudta megszerezni, de a párt vezére Ljubčo Georgijevski nem jutott be. A Demokratikus Átalakulás Pártja 25,8%-ot szerzett (Cohen [1993] 147-151). Az albán párt 14,2%-ot, míg Marković pártja 9,2%-ot szerzett. A maradék helyeken kis pártok osztoztak. A parlament ilyen jellegű tagoltsága és a nacionalista erők kisebbségben maradása kedvezett a békés átmenetnek.

1991. Januárjában a macedón parlament a szlovénhez hasonlóan deklarálta szuverenitását. Baloldali szakértői kormány vette kezébe az ország irányítását. Az ország elnökének Kiro Gligorovot, egy öreg reformkommunistát választottak. Gligorov Izetbegovićal megkísérelte az aszimmetrikus konföderáció elvével megmenteni Jugoszlávia egységét nyarán (Cohen [1993]). A javaslat szerint Horvátország és Szlovénia teljes szuverenitást kapott volna Jugoszlávián belül. Míg Macedónia és Bosznia önálló köztársaságként, de korlátozott szuverenitással maradt volna az ország része. Szerbia és Montenegró lett volna a konföderáció súlypontja. Gligorovot a görög-bolgár és albán fenyegetés készítette Jugoszlávia összetartására, Izetbegovićot a fenyegető horvát és szerb nacionalizmus. A tervet végül is a szlovének buktatták meg. Bejelentve a teljes függetlenség elnyerésének célját. Ezt követően a horvátok is jelezték, hogy Szlovénia kiválása esetén nem maradnak Jugoszláviában. Ennek hatására Gligorov is kijelentette, hogy Szlovénia és Horvátország távozása esetén Macedónia sem akar egy szerb Jugoszlávia tagja lenni.

A szeptember 7-én tartott népszavazáson a szavazók 74%-a macedóniai elszakadására szavazott. Novemberben elfogadták a független macedón alkotmányt. 1992. március 26-án a JNA utolsó egységei is elhagyták Macedóniát. Közben kitört a

hiperinfláció, hamarosan 50%-ra nőtt a munkanélküliség. Macedónia nemzetközi elismerését Görögország minden eszközzel igyekezett megakadályozni. Az 1995-ig húzódó viszály Görögországgal, és a gazdasági embargók súlyos károkat okoztak az országnak. Az albán kisebbséggel több alkalommal is kiéleződött a helyzet.

Mindezek ellenére Szlovénia mellett Macedónia új hivatalos nevén Macedónia Volt Jugoszláv Tagköztársaság (FYROM) vészelt túl legjobban Jugoszlávia széthullását.

9.6. Koszovó és az albánok helyzete

A koszovói albánok Jugoszláviában a németek és a vajdasági magyarok mellett a harmadik nagy létszámú nem szláv közösség. Albánokat találhatunk Koszovóval határos köztársaságokban is, de jelentős számmal élnek még Macedóniában, Szerbiában és Montenegróban.

Az albánok Európa őshonos, autochton népei közé taroznak (Szabó [1999] p. 79..). Két jelentős, nyelvileg is elkülönülő csoportjuk van: a gegek és a toszkok.

Gazdaság-földrajzilag Albánia a XII. században értékelődik fel, kikötői révén. Bizánc, Velence, a Szerbek és a Normanok harcolnak a terület feletti uralomért, de végül is a Normanok hozzák létre az első albán királyságot. Az albán hűbérurak, törzsi vezetők folyamatosan képesek önállóságuk egy részét megőrizni a rivális nagyhatalmak csatározásai közepette. Az ország függetlenségének fénykora - Kasztrióta György – Szkander bég 25 éves uralkodása, 1443-1468 között. Albánia ezt követően török fennhatóság alá került.

A múlt század végén létrejött Nemzeti Újjászületési Mozgalom végül 1912-ben viszi az albán függetlenség ügyét győzelemre a sokadik felkelés után. Az 1912. decemberében Párizsban kezdődött békekonferencián döntöttek Albánia kérdésében is, aminek értelmében - az orosz politikai érdekek miatt - végül is Koszovó és Metohija nélkül csak a déli területeken jöhetett létre az albán állam. Az Osztrák-Magyar Monarchia, amely egy erős albán ütközőállamot kívánt volna létrehozni, kénytelen volt a fenyegető háborús konfliktus elodázása miatt engedni az orosz követeléseknek (Szabó [1999] p. 81).

Az 1918-ban megalakult Szerb-Horvát-Szlovén Királyságban az eredetileg félig szerb, félig montenegrói fennhatóság alá került Koszovó és Metohija szerb fennhatóság alatt egyesült újra. Koszovó az új állam legelmaradottabb területe volt. A szerb elit gyorsan nekilátott a gazdasági, hatalmi viszonyok átrendezéséhez. Az 1921-es földreform az új állam idegen származású földbirtokosainak ellehetetlenítését célozta, de az intézkedést végül is 1930-ig el kellett ódázni, mert szükség volt a szerb központosító törekvésekhez a muzulmán-albán képviselők szavazataihoz. A földreformot végül 1930-ban végrehajtották, a koszovói albán családok 3-4,5 hektárt kaptak családonként, míg a betelepített szerbek 8,5-et. A 14.000 helyi család mellett mintegy 12.000 kolonizált család kapott földet (Jugoszláv Enciklopédia. [1982]. 1/ p.142.).

A tartomány kulturális helyzetére jellemző volt, hogy az iskolák szerb-horvát nyelven működtek és a műveltségi és közállapotok katasztrofálisak voltak.

A második világháború idején - az olasz fennhatóság alatt 1941-ben létrejött Nagy-Albánia miatt - a koszovói albánok közül eleinte csak kevesen vettek részt Tito partizánjainak oldalán a harcokban. Tito nagy erőfeszítéseket tett ennek megváltoztatására, aminek eredményeképpen mintegy 50.000 albán nemzetiségű katona harcolt a partizánok soraiban.

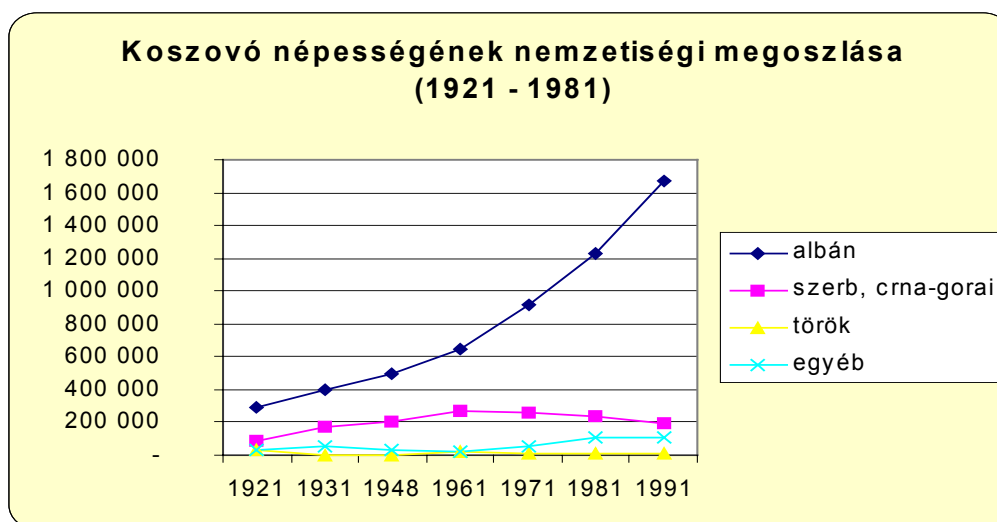
A második világháború után, Tito tervezete Balkáni-federációnak, Bulgária mellett Albánia is tagja lett volna. Már jól haladtak az események, amikor Sztálin megálljt parancsolt. 1945-ben létrejött a Koszovó-Metohiai Autonóm Körzet, bár alá volt rendelve Szerbiának.

Az 1963-as alkotmány Koszovót a Vajdasággal azonos Autonóm Tartománnyá nyilvánította és nemzeti kisebbség helyett államalkotó nemzetiséggé nyilvánította az albánokat is. Az 1968-as alkotmánymódosítás és az 1974-es új alkotmány értelmében az autonóm tartományok bár a Szerb Szövetségi Köztársaság keretében, de „megkapják a federáció alkotóelemeinek státuszát is“ (Jugoszláv Enciklopédia. [1982] 1/ p.144).

Koszovóban azonban már az 1960-as években mutatkoztak a válság jelei. Több alkalommal is sor került sztrájkokra. 1968-ban jelentős értelmiségi és diákmegmozdulások voltak, amelyeken már nacionalista jelszavak is elhangzottak. 1981. márciusában és áprilisában újabb sorozatos nacionalista tüntetésekre került sor. A Jugoszláv kormány bevetette a hadsereget a rend helyreállítása érdekében. A

rendesinálásának 10 halálos áldozata és több, mint 100 sebesültje volt. A követelések között szerepelt Jugoszlávián belül egy Albán Köztársaság létrehozása.

A népességi viszonyok tekintetében mind Koszovóban, mind Jugoszlávia más területein az albánok létszáma - 1961 és 1981 között - 20 év alatt megduplázódott. A szerb lakosság egy része Koszovóból - 1961-től kezdve - fokozatosan kezdett elvándorolni. Ennek elsődleges oka a jobb megélhetési feltételek keresése volt a fejlettebb északi területeken, de szerepet játszott a kisebbségi helyzetből adódó hátrányos helyzet érzete is. 1961 és 1981 között 102.000 szerb hagyta el Koszovót.

(Adatok forrása: Kocsis [1993])

27. Ábra Koszovó népességének nemzetiségi megoszlása

Koszovó a központi beruházási alapokból 1965-től 30-40%-ot kapott fejlesztési célokra, de a tartomány gazdasági hátránya mégis fokozatosan nőtt. Ez a probléma természetesen nem választható el a hihetetlen méretű népszaporulattól. 1986-ban a szerb akadémia memorandumot adott ki. Dobrica Ćosić a nagy tekintélyű szerb író Titokban radikális fellépésre bízta a helyi szerb vezetőket (Silber.-Little [1996] p. 41.-42). A Memorandum az 1974-es alkotmányt egyszerűen szerb ellenes összeesküvésnek mutatta be. Koszovó esetében szerb ellenes genocídiumról beszélt.

Koszovó helyzetében döntő fordulatot jelentett, hogy az 1987. április 24-én a helyi szerbek által előkészített provokáció Slobodan Milošević¹⁰ kezébe adta a lehetőséget,

¹⁰ Sokan úgy vélik, hogy ő taszította tragédiába egész Jugoszláviát. Ha ez így nem is igaz, jelentős szerepe van az események ilyenén való alakulásában. Milosevic 1941. Augusztus 20-án született. Az

hogy a hatalom csúcsaira törjön. Milošević barátja, Ivan Stambulić küldte Koszovóba, hogy a helyi tárgyalásokon enyhítse a feszültségeket. Milošević nem a párt szempontjai szerint járt el, hanem kettős gúnyát öltött, miszerint egyszerre vállalta a párt, illetve a szerb nép megmentésének ügyét és nyíltan meghirdette az addig tabunak számító nacionalizmust. A tárgyalásokról kilépve pedig elmondta emlékezetes szavait: „Senki sem emelhet kezét rátok“, majd így folytatta: „itt kell maradnotok, ez a ti földetek“ jelentette ki az üldöztetéseikről panaszkodó szerbeknek (Silber-Little. [1996] pp. 44-45). Ez pedig felért egy hadüzenettel az albánoknak.

1987. December 14-én a szerb elnökség ülésén Milošević megbuktatta a Párt addigi vezetését. Az út ezzel megnyílt a hatalomhoz.

Milošević 1989-ben már, mint szerb köztársasági elnök, új alkotmányt hívott életre. A koszovói „joghurt forradalmárok“ a helyi szerb radikálisok segítségével eltávolította a koszovói, majd a vajdasági párt vezetőit. A kirobbant albán bányász megmozdulásokat 1989 tavaszán a hadsereg segítségével verte le. Az eredmény 24 halott volt. Sok albán vezetőket bebörtönöztek. Az új szerb alkotmány megszüntette az autonóm tartományok addigi sajátos jogait és ismét szerb befolyásnak adott helyet.

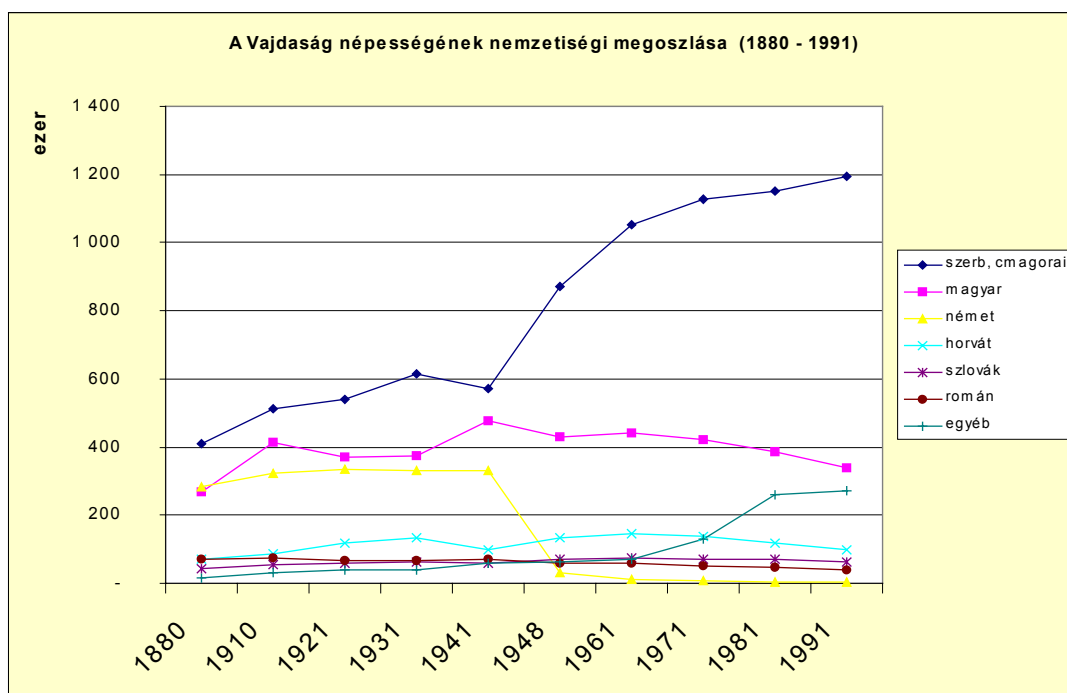
Az albánok 1990-ben kinyilvánították a Szerbiától való elszakadást, és 1991-ben kikiáltották a koszovói köztársaságot. Ezek heroikus, de csak jelképes erejű lépések voltak, hiszen Koszovó a szerb hadsereg megszállása alatt volt. A boszniai háborút lezáró Daytoni szerződést követően a nemzetközi közösség figyelme ismét Koszovóra irányult. 1996. április 21-én egy albán diákot Arment Dačić, egy Boszniából menekült szerb, Žlatko Jovanović agyonlőtte Pristina utcáján. A temetés tízezres tömegtüntetéssé változott. Nem késett sokáig a válasz. Dećaniban egy menekült szerbektől álló asztaltársaságot mészároltak le az albánok egy kávéházban. Kitért a vérengzés. Az albánok politikai irányítását az 1990-es években kezében tartó Ibrahim Rugova a

ellenállási mozgalom elindulásával egy időben Belgrádtól délkeletre a szerbiai Pozorevac-on látta meg a napvilágot. Apja, aki egy montenegrói vallásánár volt, a háború után elhagyta a családját és 1962-ben fejbe lőtte magát. Édesanyja a kommunista párt aktivistája volt. 1974-ben felakasztotta magát a családi ház nappalijában. A nevelkedésében szintén fontos szerepet játszó nagybátyja, aki tábornok volt a hadseregben szintén önkézzel vetett véget életének. Gyermekkori barátja és későbbi felesége Mirjana Marković élete hasonlóan tragikus. Édesanyját, aki illegális párttag volt, 1942-ben a partizánok, mint árulót végezték ki. Mirjana apja partizán vezér, majd a szerbiai párt első titkára. Mirjanát a nagyszülők nevelték. Mirjana szociológiát tanult, Mirjana jogot. Mirjana Brioni-szigetén apjával töltött nyarakon jó kapcsolatokat gyűjtött a felsőbb pártvezetés köréből. Milosevic egyszerű vállalati jogászként kezdte pályafutását, majd a Technogáz vállalat vezetője lett. Innen emelte maga mellé régi évfolyamtársa Ivan Stambulić, a szerb kommunista párt nagyhatalmú kommunista vezetője. Milosevic régi barátjának és segítőjének elárulásával kezdte meg felívelő pályafutását 1987-ben.

Koszovói Demokratikus Liga vezetője elvesztette befolyását. Rugova békés ellenállása már nem volt folytatható. Új erő lépett fel, az UCSK, a Koszovói Felszabadítási Hadsereg. Kitört a polgárháború. Az Amerikai Egyesült Államok kinyilvánította a koszovói albánok védelmét. A sikertelen rambouillet-i tárgyalások nyomán a helyzet végletesen kiéleződött. Az UCSK akcióira válaszul a szerb rendőri és félkatonai alakulatok féktelen mészárlásba kezdtek. Végül 1999. március 24-én a NATO légiereje megindította a légitámadást Kis-Jugoszlávia ellen.

9.7. Vajdaság

A Vajdaság az egykori Magyarország három részből álló legdélebbi területe. Részei a Bácska, a Bánát és a Szerémség. Egykor az ország leggazdagabb területe volt. A török hódoltság évtizedeiben meggritkult lakossághoz 1690-ben csatlakoztak a török elől, éppen Koszovóból menekülő Čarnojević ipeki patriarcha által vezetett szerbek, mintegy 35 ezer család. A szerbek szabadságlevelet kapnak határőri szolgálatok fejében. A XIX-XX. századfordulón a lakosság közel egyharmada magyar, egyharmada szerb és egyharmada egyéb, ami döntően németeket és románokat valamint zsidókat és szlovákokat jelent. A kiegyezést követő gazdasági felvirágzás különösen erősen hat a területen. Ennek hatására az országos átlagnál is erősebb a nemzetiségek asszimilációja. A két világháború közti időszakban a Királyság erőteljes elnyomással sújtotta a területen élő magyar és német kisebbséget. Ez meg is mutatkozott a demográfiai mutatókon ill. a nemzetiséghez tartozás vállalásán.

(Adatok forrása: Kocsis [1993])

28. ábra A vajdaság népességének nemzetiségi megoszlása

A szerb politika feltett célja volt betelepítésekkel megváltoztatni az etnikai arányokat. Az eredeti tervekhez képest csak mérsékelt 93 ezer fős betelepítésre került sor. A második világháború súlyosan érintette a térség etnikai szerkezetét. Elhurcoltak és elpusztítottak 11 ezer bácskai magyar zsidót. A bánási teljes németség, közel 70 ezer embert ellődöztek.

1945-ben mintegy 225 ezer embert, döntően szerbeket telepítettek le Vajdaságban, akik között 385 ezer hektár földet osztottak szét.

A tartományban élő magyarok a válság kirobbanásáig a határon túli magyar közösségeket tekintve a legjobb volt, sőt az anyaországbelieknek is volt mit irigyelni. Egyrészt relatív nagyfokú kulturális autonómiát és a szocialista tömb országainál nagyobb kulturális szabadságot élveztek és általában is szabadabbak voltak, mint a magyarországi polgárok az időszak nagyobb részében. Gazdaságilag is jobb helyzetük volt mint a határ túloldalán élőknek.

A válság kirobbanását követően radikálisan megváltozott a helyzet. A háborús fenyegetés elől tömegével menekültek el a katonakorú fiatalok és a mobilabb értelmiségiek és középosztálybeliek. A felsőoktatásban megvolt kisebbségi jogokat

részben formálisan részben burkoltan megszüntették, és ezzel ellehetetlenítették az értelmiségi utánpótlás termelését. A magyar lakosság lélekszáma 270 és 300 ezer fő körülivé esett vissza a nagy fokú emigráció miatt. Ezt tovább súlyosbítja, hogy a koszovói és horvátországi szerb menekültek jelentős része a Vajdaságba telepedett le, tekintettel a magasabb életszínvonalra és a jobb természeti adottságokra.

A Vajdaság jövőjére nézve többféle forgatókönyv van. Helyzetét mindenképpen nehezíti, hogy Koszovó valószínű elvesztésével az egyetlen még elkülönülő vegyes lakosságú közigazgatású terület.

10. FEJEZET: JUGOSZLÁVIA FELBOMLÁSA ÉS A NEMZETKÖZI REND

10.1. A nemzetközi közösség és a boszniai háború

Richard Holbrooke szerint ([1998]pp.21-22) a nemzetközi közösség Jugoszláviával kapcsolatos magatartása „a Nyugat legnagyobb hibája volt a kollektív biztonság tekintetében 1930-óta”. Holbrook szerint ehhez öt tényező vezetett:

- A Balkán történelmének félreértése (Rebecca West faktor).
- A hidegháború vége.
- A jugoszláv népek vezetőinek viselkedése.
- A krízisre adott helytelen amerikai válasz.
- Az tévhit, hogy az európaiak képesek saját maguk megoldani az első a hidegháborút követő válságot.

Holbrook ([1998]pp. 365-367.) végezetül arra a következtetésre jut, hogy a probléma egyik gyökere a megfelelő intézmények hiánya. Véleménye szerint egyszerre kell alkalmazni az amerikai külpolitikában Theodore Rooseveltt és Woodrow Wilson megközelítését, a realizmust és az idealizmust.

Az amerikai szenátus 1992 augusztus 18.-án egy titkos jelentésből megtudhatta, hogy mi folyik Boszniában. A jelentésből az is nyilvánvaló volt, hogy az ENSZ már régebben tud a hihetetlen mézárulásokról (Silbert és Little [1996] p. 342) 1993-ra a lakosság fele, közel 2 millióan menekültek el Boszniából. Ezt követően sorra születtek a béke tervek. Végül az 1994 áprilisában felállított nemzetközi összekötő csoport béke terve lett a megoldás kulcsa. Az előző tervek bukásának több oka van. A legfontosabb az volt, hogy a hadviselő felek nem találkoztak a céljaikat és cselekedeteiket behatároló nemzetközi elvekkkel és érdekekkel. Az USA, mint az új világrendet meghatározó erő csak 1995-ben szánta el magát a valódi cselekvésre. A Clinton kormányzat a közelgő választásokra tekintettel beindította média kampányát, amelyben a boszniai helyzetet a második világháborúhoz kezdte hasonlítani (Michelson [1998]) Az USA nyilvánvalóvá tette az EU eredménytelenségét biztonság politikai ügyekben és ezzel bizonyíthatta saját fölényét. Az amerikaiak hamarabb is kezdeményeztek már határozottabb beavatkozást

(1993), de erről az angol, a francia és orosz ellenállás miatt lemondtak. Nem akarták egyedül vállalni a kockázatot. Az amerikai politika lépésről-lépésre lett egyre határozottabb, miközben kényszerben ügyelt az elsődleges politikai prioritásra, a hazai közvélemény megnyerésére. 1994-ben elismerte Macedóniát (FYROM) és békefenntartó csapatokat küldött erre a nem különösebben veszélyes helyre. Albániával is szorosabb együttműködést épített ki. Ezek Szerbiának szóló figyelmeztetések voltak (Halverson, [1996]) 1995-ben a bosnyákok amerikai tanácsadókat is kaptak. Az új amerikai geostratégiában a Balkán megint felértékelődött. A térség pacifikálása és egy muzulmán közösség érdekeinek védelme az amerikai érdekek közé került.

Franciaország az 1989-es közép és kelet európai fordulatokat követően, Mitterand elnöksége alatt megpróbálta felújítani a két háború közötti nagyhatalmi politikáját. Az elsődleges célok az Egyesült Államok befolyásának és az egyesült Németország hagyományos érdekszférájának ellensúlyozása volt¹¹. Franciaország erősen szorgalmazta az EK közös kül és biztonság politikáját abban a reményben, hogy ez egyenlő lesz a francia külpolitikai érdekekkel. Szeretett volna egy Amerika nélkül is működő Európát. A Délszláv válság során és különösen Boszniában ez a politika kudarcot vallott. Jacques Chirac elnökségével jelentősen módosult a francia külpolitika. Franciaország belátta az egykori kisantant álmokba vetett remények hiábavalóságát. Elkezdte javítani politikai és gazdasági kapcsolatait a hagyományosan német orientációjú országokkal.

Az angol politikát több tényező is akadályozta egy határozott fellépésben. Az első szempont a boszniai és az észak írországi helyzet hasonlósága volt. A második az EK törekvéseihez hagyományosan ambivalensen viszonyuló angliai álláspont volt.

11

A fentiek ébren tartották és erősítették Franciaországnak az európai vezető szerepre formált igényét. Mivel Anglia saját magát hozta marginális helyzetbe, és lényegében az USA bábja volt, Németország pedig egyrészt megosztott volt a hidegháború alatt, másrészt nyomasztotta XX. Századi történelme, Franciaország magához ragadhatta az európai gondolatot, azonosulhatott vele, sőt bitorolhatta mint olyat, amely tökéletes összhangban van a saját magáról alkotott elképzeléssel. Az az ország, amelyikben először jelent meg a független nemzetállam gondolata és amelyik a nacionalizmust polgári vallássá tette, a lehető legtermészetesebbnek találta, hogy önmagát – ugyanolyan érzelmi elkötelezettséggel, mint egykor a „la patrie”-t – a független, de egyesült Európa legfőbb letéteményesének lássa. Egy Franciaország vezette Európa nagysága tehát egyszerűsége Franciaország nagyságát is jelentené. (Brezezinski [1999] p. 87)

Anglia nem volt teljes szívvel elkötelezve az EK külpolitikai sikerei iránt. Az angol politika fordulata a délszláv kérdések kapcsán a megváltozott amerikai magatartás nyomán következett be. A speciális atlanti kapcsolat újból igazolást nyert. Az új amerikai politika nyomán Anglia lett a legkeményebb fellépés híve.

Az orosz politika súlyos kérdésekkel kellett szembenézzen a délszláv válság és Bosznia kapcsán. Mivel Oroszországot hasonló rendezetlen etnikai kérdések feszítették szét, mint a volt Jugoszláviát, a válság nem kívánt precedensekkel fenyegetett. Azonban a válság arra is lehetőséget kínált, hogy Oroszország ismét elismertesse nagyhatalmi pozícióját. Végezetül alkalom volt arra, hogy Oroszország egy régi - új ideológia mentén építse szövetségi politikáját.

10.2. A Dayton-i békeszerződés

Az 1995. november 21.-én megkötött békeszerződéssel lezárult a boszniai háború és Jugoszlávia széthullásának első intenzív szakasza. A békeszerződés igyekezett mindent a legaprólékosabban szabályozni (lásd a mellékletben). Az eredetileg 1 évre vezényelt IFOR csapatokat később az SZFOR csapatok váltották fel. A polgári végrehajtást vezénylő főmegbízotti hivatal (OHR) is hozzálátott a szerződésben foglaltak végrehajtásához. Ma már jól látható, hogy az eredeti elképzelésekkel ellentétben jóval tovább lesz szükség a nemzetközi békefenntartókra és a polgári alkalmazottakra, mint azt eredetileg elképzelték. A menekültek visszatelepítése lassan halad és alig indult be a termelés. A beáramlott hatalmas összegű külföldi segélyek jelentős részét a nem termelő anyagi javak helyreállítására és a megélhetés megteremtésére fordítják. A nemzetközi közösség képviselőinek mandátuma nem elég erős ahhoz, hogy a szükséges áttörés megtörténhessen. A helyzetet stabilizálták, de a kívánatos fejlődés és a társadalom és gazdaság szövetének újjáteremtése lassan halad. Bosznia helyzete az egész volt Jugoszlávia helyzetét modellezi. A széthullást követő nemzetközi beavatkozások stabilizálni tudták a helyzetet bár az újabb válság gócok kialakulásakor újabb fellépést igényeltek (Kosovó 1999) Nem képesek az alapvető probléma megoldására. A háborúk és a nemzetközi embargó a gazdasági bajokat csak tovább súlyosbították. A tömeges menekülthullámok még a háború által nem érintett területeken is súlyos többlet terheket

jelentenek és adott esetben újabb etnikai vagy szociális konfliktusok forrásaivá válhatnak. A háború okozta traumák újabb 50-70 évre mérgezhetik a térségben lakók együttélését. A gazdasági elmaradottság és az etnikai-kulturális különbségek továbbra is veszélyes robbanó elegyet alkotnak. Mivel a kisebbségek ügyének nemzetközi szabályozása továbbra is megoldatlan kérdés, a nemzetközi erőviszonyokban esetlegesen bekövetkező változások újabb konfliktusokat eredményezhetnek. A hagyományos nemzetállami keretek között nehezen kezelhető a kisebbségek kérdése. A határok változtathatatlanságának nemzetközi alapelve nem alkalmazkodik a valós társadalmi és demográfiai folyamatokhoz. Egy nagy és változó dinamikával átalakuló világ problémáit statikus keretekkel csak átmenetileg lehet kezelni.

Második Jugoszlávia felbomlása az alábbi okokra vezethető vissza:

1. A hidegháború lezárultával megszűntek a külső stabilizáló tényezők.
2. Az egyre markánsabbá váló gazdasági határok veszéllyel fenyegetik a kívül maradókat.
3. A népességrobbanás a muzulmánok lakta területeken a gazdasági válság időszakában súlyos társadalmi és szociális feszültségeket indukált.
4. A szerbek által dominált egykori szocialista birodalmi elit félelmeire előjogainak elvesztésétől, és pusztító utóvéd harcára.
5. A szocialista tábor váratlanul gyors összeomlására.
6. Arra, hogy egyetlen vezető sem volt képes Titót követve minden jugoszláv nép szimpátiáját és támogatását céljaihoz megnyerje.
7. A hidegháború lezárultával rivalizálás indult meg az Európai Unió tagjai között a vezető szerepért, melynek egyik terepe a válsággal sújtott Jugoszlávia lett.
8. Az USA egy ideig nem találta meg, a Szovjetunió felbomlását követően, új szerepét a nemzetközi rendszerben.
9. A Oroszország utóvéd játszmái téves illúziókat kecsegtették a volt jugoszláv elitet.

ÖSSZEGZÉS ÉS KÖVETKEZTETÉSEK

Három Jugoszlávia, három nemzetközi rendszer

Az értekezés a XX. században folyamatos válságok sújtotta délszláv térség, Európa puszkaporos hordójának négy korszakát és három fordulópontját vizsgálta. A közvetlen összehasonlító elemzések feltárják és bemutatják azokat az összefüggéseket, amelyek bár különböző korszakok eseményeiben gyökereznek ám együttesen, a közelmúltban, a második világháború utáni Európa legsúlyosabb kataklizmájához vezettek. Ezen túlmenően törekvésként fogalmazódott meg azoknak az összefüggések feltárása amelyek a nemzetközi rendszer egészéből befolyásolták a Jugoszláviai eseményeket. Az okok keresése során több szempontú elemzést alkalmaztam. Bevonva ebbe a gazdaság, a világgazdaság, a társadalom, a demográfiai folyamatok elemzését éppúgy, mint az ideológiai, politológiai és a nemzetközi kapcsolatok szempont rendszerét. A tárgyalt problematika megértése végett feldolgozásra kerültek mindazon előzmények, amelyek közepette a jugoszláv állam kétszer is megszületett - előbb az első-, majd a második világháborút követően. A dolgozat rámutat azokra a nemzetközi jogi és nemzetközi kapcsolat-elméleti problémákra, amelyek nem csak a válság megértését nehezítik, hanem a válság kezelése során is nehézségeket okoznak.

Az első délszláv állam 1918-ban, abban a nagyhatalmi vákuumban születhetett meg, amelyik a balkánon a törökök kiűzése óta és a környező monarchiák összeomlása során alakult ki a XIX. századi nemzetállami nemzetközi rend keretei között. Létrejöttében kulcsszerepet játszott a szerb birodalmi elvű nacionalizmus, valamint a horvát és szlovén törekvések az addiginál nagyobb önállóságra. Ez utóbbi két nemzet ismételtlen abban reménykedett, hogy egy szövetségi állam keretében valóra válthatja nemzeti törekvéseit.

Fájdalmasan csalódnuk kellett - különösen a horvátoknak. Az 1918-1941 közötti jugoszláv állam a szerb birodalmi nacionalizmus és a szerb elit érdekeinek érvényesülését szolgálta. Szerbia Jugoszlávia közepesen fejlett területe volt, amely azonban még csak érett feudális társadalomszerkezettel sem rendelkezett. Az új állam egyharmadát alkotó szerb népesség egyszerre nyomta el a másik kétharmadot – nála fejlettebbeket és fejletlenebbeket egyaránt. A gazdasági és társadalmi reformok nem az

ÖSSZEGZÉS ÉS KÖVETKEZTETÉSEK

egész térség racionális fejlődésének szempontjait követték, hanem a szerb nacionalizmusét. A valós gazdasági és társadalmi reformok elmaradása tovább fokozta a belső feszültségeket, amelyet súlyosbítottak a kiegyensúlyozatlan demográfiai folyamatok; az 1929-es világgazdasági válság pedig kényszerpályára állította az országot.

A második világháborús német agresszió csak betetézte a belső eróziós folyamatokat és kíméletlenül utat nyitott a felgyülemlett kegyetlen indulatoknak. A konfliktusok ilyen mérvű elfajulása hosszú távra megalapozta a társnemzetek egymás iránti gyűlöletét és bizalmatlanságát. A sérelmek évtizedek múlva is hivatkozási alapot és mozgósító erőt szolgáltattak a nacionalista politikai kezdeményezések számára.

Mindezek ellenére mégis sor kerülhetett egy második együttélési lehetőségre, melynek két fő oka volt. Az egyik a háború után kialakult nemzetközi egyensúlyi helyzet - a hidegháborús nemzetközi rend - amelyben Jugoszlávia a két tábor közti béke-földjére került, megtestesítve az új, nemzetek feletti modernizációs ideológia - a szocializmus/kommunizmus – időszakos újjáépítési eredményességét. Nem elhanyagolható továbbá Tito nagyformátumú személye sem, aki a partizánháború sikereivel újraformálta a soknemzetiségű, szövetségi állam szerkezetét. A hidegháborúnak Jugoszlávia haszonélvezője lett, és példa nélküli - noha felemás - modernizációt vihetett végbe. A fejlődés azonban az ideológia és a rendszer korlátiba ütközött. A modernizáció tovább növelte a területi különbségeket és az egyes etnikumok demográfiai folyamataira is eltérően hatott. Az általános gazdasági válság befolyása alatt kiéleződtek az érdekellentétek. Tito személye pedig halála után pótolhatatlannak bizonyult.

A szocialista tábor váratlan összeomlása a 80-as években a második integráló tényezőt is kikezdte. A hidegháború végével megszűnt a külső fenyegetés összetartó ereje és újból vákuum alakult ki a térségben, felerősödtek a belső érdekellentétek az elitek nemzetiségi csoportjai között, rivalizálás indult a hatalomért. Az új szerb vezetés egyeduralomra tört, mire a többi köztársaság vezetői feladták addigi együttműködési hajlandóságukat, és mind határozottabb elkülönülési törekvéssel válaszoltak. Kívül tisztázatlanok voltak a nemzetközi erőviszonyok; belül pedig 70 év alatt nem sikerült megnyugtató választ találni a kisebbségek érdekeinek és jogainak nyitott kérdéseire. A köztársaságok élére egyéni sorsukban is történelmi sérelmeket és traumákat hordozó vezetők kerültek.

ÖSSZEGZÉS ÉS KÖVETKEZTETÉSEK

A nemzetközi közösség megosztottsága és benuátsága a vitás kérdések erőszakos megoldásának irányába terelte az eseményeket. A tragédia mértékét fokozta, hogy közel 10 évnek kellett eltelnie az új nemzetközi erőviszonyok valamelyes tisztázódásához és egy korlátozott nagyhatalmi konszenzus kialakulásához.

Kusturica azonban úgy fogalmaz, hogy ennek a mesének még mindig nincs vége.

Az új, stabil világrend várat magára, a nemzetközi viszonyok rendezetlen alapkérdésekkel terheltek.

- Az etnikai kisebbségek helyzetének nemzetközi jogi szabályozása továbbra is megoldatlan.
- A kisebbségi probléma nem csupán emberi-jogi kérdés, hanem a nemzetközi stabilitás nélkülözhetetlen eleme is.
- A demográfiai folyamatok pár évtized alatt át tudják alakítani egy térség erőviszonyait még a XX. században is.
- A muzulmán országok környezetüktől eltérő népesedési trendjei újabb válságok kialakulását valószínűsítik.
- A régiók gazdasági fejlődésének eltérő dinamikai nem kedveznek a több régióhoz tartozó területeket felölelő államalakulatoknak.
- A válságkezelés határozott és azonnali beavatkozást követel ilyen helyzetekben.
- A konfliktusok nem érthetők meg az adott térség történelmi előzményeinek ismerete nélkül.

A jugoszláv válságnak egyetlen pozitív hozadéka a háborús bűnöket vizsgáló nemzetközi bíróság felállítása. Ez ugyan nem képes ellensúlyozni a történeteket, de felcsillantja azt a reményt, hogy a nemzetközi kapcsolat-rendszer ki fogja dolgozni a tartós béke fenntartásához szükséges eszközöket.

Felhasznált irodalom jegyzéke

- Ábrahám Barna, Stekovics Rita [2000]: A szerb nemzettudat fejlődése. In: Pro Minoritate 2000. Nyár, pp. 11-24.
- Almonds, Mark [1994]: Europe's Backyard War. The war in the Balkans. Mandarin Paperbacks, London
- Balogh Zoltán [1982]: Tanulmánytöredékek a népességrobbanásról. In: Medvetánc II. évf. 1. szám, pp. 3-34.
- Benes, Marija [1997]: Diversity among Allies. Forignpolicies of Germay, the United Kingdom and the United states in the conflict in the former Yugoslavia and the role of political culture. Disszertáció, Central European University, Budapest
- Berend T. Iván [1999]: Terelőúton. Szocialista és modernizációs kísérlet Közép- és Kelet-Európában 1944-1990. Vince Kiadó, Budapest
- Biberaj, Elez [1999]: Albania in Transition. Westview Press, Oxford.
- Bibó István [1986]: Válogatott tanulmányok 1-3. Magvető, Budapest.
- Brzezinski, Zbigniew [1999]: A nagy sakktábla. Amerika világelsősége és geostratégiai feladatai. Európa Könyvkiadó, Budapest
- Byrne, Sean, Carter, Neal [199x]: Social Cubism. Six Socia Forces of Ethnoterritorial Politics in Northern Ireland and Québec. Kézirat
- Calic, Marie-Janine [1996]: German Perspectives. In: Danchev, Alex and Halverson, Thomas (editors) [1996]: International Perspectives on the Yugoslav Conflict. Macmillan Press Ltd, London. pp: 52-75.
- Churchil, Winston S. [1989]: A második világháború. 2. Kötet. Európa Könyvkiadó, Budapest
- Clark, K. Wesley [2001]: Waging modern war. Public Affairs, New York.
- Cohen, Leonard J. [1989]: The Socialist Pyramid. Elites and Power on Yugoslavia. Tri-Service Press, Toronto
- Cohen, Leonard J. [1993]: Broken Bonds. The Disintegration of Yugoslavia. Westview Press, Oxford
- Coker Christopher [1994]: The New World (Dis)Order. In: Clesse, Armand et al. (editors) [1994]: The International System After the Collapse of the East-West Order. Martinus Nijhoff Publishers, Dodrecht. pp: 28-41.

- Crnobrnja Mihailo [1994]: The Yugoslav Drama. I.B. Tauris Publishers, London
- Cviic, Christopher: Slovene and Croat Perspectives. In: Danchev, Alex and Halverson, Thomas (editors) [1996]: International Perspectives on the Yugoslav Conflict. Macmillan Press Ltd, London. pp: 115-133.
- Csanády Andrásné[1988]: Kvázikristályok alumíniumötvözetekben. Fizikai Szemle 1. Szám.
- Cseres Tibor [1993]: Titoist atrocities in Vojvodina 1944-45. Hunyadi Publishing.
- Csikhelyi Lenke [2000]: Nemzet és regionális tudat a bolgár és a macedón államfejlődésben. In: Pro Minoritate 2000. Nyár, pp. 51-66.
- Csuka János [1995]: A Délvidéki Magyarság története 1918-1941. Püski, Budapest.
- De Gaulle, Charles [1973]: Háborús Emlékiratok. Gondolat, Budapest
- Dibra, Pranvera [1995]: Kosova and the Political Attitude of the Albanian Politicians, from 1913 up to the '90s. Disszertáció, Central European University, Budapest
- Đilas, Milovan [1989]: Találkozások Sztálinnal. Magvető, Budapest
- Đilas, Milovan [é.n.]: Tito. Kritikai életrajz. h.n.
- Dimitrijevic, Vojin [1994]: The 1974 Constitution as a factor in the collaps of Yugoslavia or as a sign of decaying totalitarianism. EUI Working Paper RSC NO. 94/9
- Edemskii, Andrei [1996]: Russian Perspectives. In: Danchev, Alex and Halverson, Thomas (editors) [1996]: International Perspectives on the Yugoslav Conflict. Macmillan Press Ltd, London. pp: 29-51.
- Fukuyama, Francis [1997]: Bizalom. A társadalmi Erények és a Jólét megteremtése. Európa Könyvkiadó, Budapest
- Glenny, Misha: The Macedonian Question. In: Danchev, Alex and Halverson, Thomas (editors) [1996]: International Perspectives on the Yugoslav Conflict. Macmillan Press Ltd, London. pp: 134-047.
- Gosztonyi Kristóf [1997]: Militarised Disputes in the Post-Socialist Era. A „Most-Similar”-system Resarch. Kézirat
- Gow, James [1996]: British Perspectives. In: Danchev, Alex and Halverson, Thomas (editors) [1996]: International Perspectives on the Yugoslav Conflict. Macmillan Press Ltd, London. pp 87-99.

- Halverson, Thomas [1996]: American Perspectives. In: Danchev, Alex and Halverson, Thomas (editors) [1996]: International Perspectives on the Yugoslav Conflict. Macmillan Press Ltd, London. pp: 1-28.
- Hampson, Françoise [1996]: Law and War. In: Danchev, Alex and Halverson, Thomas (editors) [1996]: International Perspectives on the Yugoslav Conflict. Macmillan Press Ltd, London. pp: 148-175.
- Hanson, Philip [1974]: American, Italy, and the birth of Yugoslavia, 1917-1919. Macmillan, London.
- Hobsbawm, E.J. [1997]: A nacionalizmus kétszáz éve. Maecenas, Budapest
- Holbrooke, Richard [1998]: To end a war. Random House, New York.
- Huntington, Samuel P. [1999]: A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása. Európa Könyvkiadó, Budapest
- Janos Andrew C. [1997]: Czechoslovakia and Yugoslavia. Ethnic Conflict and the Dissolution of Multinational States. International and Area Studies, University of California at Berkeley
- Jánossy Ferenc [1969]: Gazdaságunk mai ellentmondásainak eredete és felszámolásának útja. Közgazdasági Szemle, 1969. VII-VIII. sz. 806-829. o.
- Jánossy Ferenc [1975]: A gazdasági fejlődés trendvonaláról. Magvető Könyvkiadó, Budapest.
- Jánossy Ferenc [1979]: Az akkumulációs lavina megindulása. Magvető Könyvkiadó, Budapest.
- Jánossy Ferenc [2001]: Mérés, trend, evolúció. Aula, Budapest.
- Jászi Oszkár [1983]: A Habsburg-Monarchia felbomlása. Gondolat, Budapest
- Jelavich, Barbara [1996]: A Balkán története 1-2. Osiris-2000, Budapest.
- Juhász József [1996]: A délszláv háborúk rövid története (1991-1995). Védelmi tanulmányok No. 11, Budapest
- Juhász József [1999]: Volt egyszer egy Jugoszlávia. A délszláv állam története. Aula, Budapest
- Kissinger, Henry [1996]: Diplomácia. Panem-McGraw-Hill-Grafo, Budapest
- Kiss J. László [2000]: A nemzetállamtól az integrált nemzetállamig. BKÁE. Budapest.

ÖSSZEGZÉS ÉS KÖVETKEZTETÉSEK

- Kocsis Károly [1993]: Az etnikai konfliktusok történeti-földrajzi háttere a volt Jugoszlávia területén. Teleki László Alapítvány, Budapest
- Kovács Ervin [2001]: A társadalmi gazdasági átalakulás főbb elemei Jugoszláviában. Kézirat.
- Krausz Tamás (szerk.) [1999]: A Balkán-háborúk és a nagyhatalmak. Napvilág, Budapest.
- Lepick, Olivier [1996]: French Perspectives. In: Danchev, Alex and Halverson, Thomas (editors) [1996]: International Perspectives on the Yugoslav Conflict. Macmillan Press Ltd, London. pp: 76-86.
- Levy, Jack S. [1994]: Learning and foreign policy: Sweeping a conceptual minefield. In: International Organization Volume 48 Number 2, Spring 1994 pp: 279-313.
- Livi-Bacci, Massimo [1999]: A világ népességének rövid története. Osiris Kiadó, Budapest
- Loverenović, Ivan [1995]: A régi Bosznia. Kalligram Kiadó, Pozsony.
- Magas, Branka [1993]: The Destruction of Yugoslavia. Tracking the Break Up 1982-1992. Verso, London, New York.
- Markovič, Brana [1996]: Yugoslav Crisis and the World. Chronology of Events January 1990 – December 1995. Institute of International Politics and Economics, Belgrád
- Maddison, Angus [1995]: Monitoring the World Economy: 1820-1992. OECD, Paris.
- Milosevič, Milan [1997]: The Media Wars. 1987-1997. In: Udovički, Jasminka and Morgenthau, Hans J [1985]: Politics Among Nations. A. A. Knopf, New York.
- Nelson D. R. [1986] : Kvázikristályok. Tudomány (10) 30.
- Pasic, Najdan-Spadijer, Balsa [1975] Drustveno-Politicki Sistem SFRJ. Radnicka Stampa, Belgrade.
- Polányi Károly [1997]: A nagy átalakulás. Magánkiadás, Budapest.
- Prpa-Jovanović, Branka [1997]: The Making of Yugoslavia: 1830-1945. In: Udovički, Jasminka and Ridgeway, James (editors) [1997]: Burn this House. The Making and Unmaking of Yugoslavia. Duke University Press, Durham. pp: 43-63.
- Rakič, Vojin [1994]: Serbian Nationalism and the Idea of a Multiethnic State of Souther Slavs. Disszertáció, Central european University, Prága

- Ramet, Sabrina [1991]: Politics and religion in Eastern Europe and the Soviet Union. In: Politics and religion in modern world. Routledge, London.
- Ránki György [1981]: Gazdaság és külpolitika. Magvető, Budapest
- Ridgeway, James (editors) [1997]: Burn this House. The Making and Unmaking of Yugoslavia. Duke University Press, Durham. pp: 108-129.
- Roberts, Adam [1996]: Communal conflict as a Challenge to International Organisation. In: Danchev, Alex and Halverson, Thomas (editors) [1996]: International Perspectives on the Yugoslav Conflict. Macmillan Press Ltd, London. pp: 176-206.
- Romsics Ignác [1998]: Nemzet, nemzetiség és állam Kelet-Közép- és Délkelet-Európában a 19. és 20. században. Napvilág Kiadó, Budapest.
- Sajti Enikő (szerk.) [1989]: Jugoszlávia 1918-1941. Dokumentumok. Társadalomtudományi Kör, Szeged
- Schöpflin, George [1993]: The rise and fall of Yugoslavia. In: The politics of ethnic conflict regulation. Routledge, London.
- Sikavica, Stipe [1997]: The Army's Collapse. In: Udovički, Jasminka and Ridgeway, James (editors) [1997]: Burn this House. The Making and Unmaking of Yugoslavia. Duke University Press, Durham. pp: 130-152.
- Silber, Laura, Little, Alan [1996]: Jugoszlávia halála. Zrínyi Kiadó, Budapest
- Snyder, Jack [1993]: Nationalism and the Crisis of the Post-Soviet State. In: Brown, Michael E. (editors) [1993]: Ethnic Conflict and International Security, Princeton. Pp: 79-103.
- Sotirovic, Vladislav B. [1996]: The creation of Yugoslavia 1914-1918. Disszertáció, Central European University, Budapest
- Stavljanin, Dragan [1995]: The Balkans: Balkanization, Nationalism, Democracy. Failed modernisation. Disszertáció, Central European University, Prága
- Šumanjski, Berislav [1997]: Changes in Ideology in History Curricula and Textbooks: Bosnia and Herzegovina 1945-1996. Disszertáció, Central European University, Budapest
- Szilágyi Imre [1998]: A jugoszláv válság geopolitikai előzményei és következményei. In: Kiss J. László, Urkuti György (szerk.) [1998]: Globalizáció: Mítosz vagy valóság? BIGIS Közlemények 6. Budapest

- Szűcs Jenő [1974]: *Nemzet és Történelem*. Gondolat, Budapest
- Szűcs Jenő [1981]: Vázlat Európa három történelmi régiójáról. *Történelmi Szemle* 3. Szám.
- Tepavac Mirko [1997]: Tito. 1945-1980. In: Udovički, Jasminka and Ridgeway, James (editors) [1997]: *Burn this House. The Making and Unmaking of Yugoslavia*. Duke University Press, Durham. pp: 64-79.
- Thomas, Robert [1999]: *The Politics of Serbia in the 1990s*. Columbia University Press, New York
- Udovički, Jasminka; Torov, Ivan [1997]: The Interlude. 1980-1990. In: Udovički, Jasminka and Ridgeway, James (editors) [1997]: *Burn this House. The Making and Unmaking of Yugoslavia*. Duke University Press, Durham. pp: 80-107.
- Udovički, Jasminka-Torov Ivan [1996]: The Interlude. In: Udovički, Jasminka and Ridgeway James: *Burn this House*, Duke University Press.
- Van Evera, Stephen [1994]: Hypotheses on Nationalism and War. *International Security* Vol. 18. No. 4. Pp. 5-39.
- Vejvoda, Ivan [1996]: Serbian Perspectives. In: Danchev, Alex and Halverson, Thomas (editors) [1996]: *International Perspectives on the Yugoslav Conflict*. Macmillan Press Ltd, London. pp: 100-114.
- Wallander, Celeste A. Keohane, Robert [1994]: Soviet Security Strategies toward Europe. After the Wall, With their Backs Up against it. In: Keohane et al [1994]: *After the Cold War*. Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts. Pp: 63-104.
- Woodward, Susan L. [1997]: International Aspects of the Wars in Former Yugoslavia. In: Udovički, Jasminka and Ridgeway, James (editors) [1997]: *Burn this House. The Making and Unmaking of Yugoslavia*. Duke University Press, Durham. pp: 215-244